

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ وَّعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

دانش فنی تخصصی

رشته صنایع غذایی
گروه کشاورزی و غذا
شاخه فنی و حرفه‌ای
پایه دوازدهم دوره دوم متوسطه

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

- نام کتاب: دانش فنی تخصصی (رشته صنایع غذایی) - ۲۱۲۳۷۱
پدیدآورنده: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف: دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کار دانش
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف: معصومه حقیقت‌پژوه مطلق، مسعود هماپور، زهرا میرخاور، رضا فریدنیا، شراره شهبازی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)
مدیریت آماده‌سازی هنری: مسعود هماپور، رضا فریدنیا (اعضای گروه تألیف) - عزت الله خیرالله (ویراستار)
شناسه افزوده آماده‌سازی: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
نشانی سازمان: جواد صفری (مدیر هنری) - افسانه ابراهیمی (صفحه‌آرا) - مریم کیوان (طراح جلد)
تلفن: ۹-۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
وب‌گاه: www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
ناشر: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران: تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش)
تلفن: ۵-۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۱۳۹-۳۷۵۱۵
چاپخانه: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ: چاپ هشتم ۱۴۰۴

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

ملت شریف ما اگر در این انقلاب بخواهد پیروز شود باید دست از آستین
برآرد و به کار بپردازد. از متن دانشگاه‌ها تا بازارها و کارخانه‌ها و مزارع و
باغستان‌ها تا آنجا که خودکفا شود و روی پای خود بایستد.
امام خمینی «قُدَّسَ سِرُّهُ»

پودمان اول: اثر فرایند بر کیفیت مواد غذایی ۱

- تحلیل اثر روش‌های نگهداری حرارتی بر کیفیت مواد غذایی ۲
- تحلیل اثر روش‌های نگهداری غیرحرارتی بر کیفیت مواد غذایی ۱۲

پودمان دوم: افزودنی‌های مواد غذایی ۲۹

- کاربرد نگهدارنده‌های مواد غذایی ۳۰
- کاربرد طعم دهنده‌های مواد غذایی ۴۴

پودمان سوم: غذا و سلامت جامعه ۶۱

- تحلیل مسمومیت‌های بیولوژیکی در مواد غذایی ۶۲
- تحلیل مسمومیت‌های شیمیایی در مواد غذایی ۸۱

پودمان چهارم: فناوری نانو و غنی‌سازی در صنعت غذا ۹۳

- کاربرد فناوری نانو در صنعت غذا ۹۴
- تحلیل غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند ۱۰۶

پودمان پنجم: کسب اطلاعات فنی ۱۲۱

- کاربرد مفاهیم و اصطلاحات فنی و تخصصی ۱۲۲
- منابع ۱۳۸

سخنی با هنرجویان عزیز

شرایط در حال تغییر دنیای کار در مشاغل گوناگون، توسعه فناوری‌ها و تحقق توسعه پایدار، ما را بر آن داشت تا برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌های درسی را در ادامه تغییرات پایه‌های قبلی بر اساس نیاز کشور و مطابق با رویکرد سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران در نظام جدید آموزشی بازطراحی و تألیف کنیم. مهم‌ترین تغییر در کتاب‌های درسی تغییر رویکرد آموزشی، آموزش و ارزشیابی مبتنی بر شایستگی است. شایستگی، توانایی انجام کار در محیط واقعی بر اساس استاندارد عملکرد تعریف شده است. توانایی شامل دانش، مهارت و نگرش می‌شود. در رشته تحصیلی - حرفه‌ای شما، چهار دسته شایستگی در نظر گرفته شده است:

۱- شایستگی‌های فنی برای جذب در بازار کار مانند تولید انواع نان و محصولات آردی، تولید فراورده‌های گوشتی، تولید روغن زیتون و...

۲- شایستگی‌های غیرفنی برای پیشرفت و موفقیت در آینده مانند مسئولیت‌پذیری، نوآوری و مصرف بهینه انرژی

۳- شایستگی‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات مانند کار با نرم‌افزارها و انواع شبیه‌سازها

۴- شایستگی‌های مربوط به یادگیری مادام‌العمر مانند کسب اطلاعات از منابع دیگر
بر این اساس دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش مبتنی بر اسناد بالادستی و با مشارکت متخصصان برنامه‌ریزی درسی فنی و حرفه‌ای و خبرگان دنیای کار مجموعه اسناد برنامه درسی رشته‌های شاخه فنی و حرفه‌ای را تدوین نموده‌اند که مرجع اصلی و راهنمای تألیف برای هریک از کتاب‌های درسی در هر رشته است.

درس دانش فنی تخصصی، از خوشه دروس شایستگی‌های فنی است که ویژه رشته صنایع غذایی برای پایه ۱۲ تألیف شده است. کسب شایستگی‌های فنی و غیرفنی این کتاب برای موفقیت آینده شغلی و توسعه آن بر اساس جدول توسعه حرفه‌ای بسیار ضروری است. هنرجویان عزیز سعی نمایید؛ تمام شایستگی‌های آموزش داده شده در این کتاب را کسب و در فرایند ارزشیابی به اثبات رسانید.

این کتاب نیز شامل پنج پودمان است. هنرجویان عزیز پس از طی فرایند یاددهی - یادگیری هر پودمان می‌توانند شایستگی‌های مربوط به آن را کسب کنند. در پودمان «کسب اطلاعات فنی» هدف توسعه شایستگی‌های حرفه‌ای شما بعد از اتمام دوره تحصیلی در مقطع کنونی است تا بتوانید با درک مطالب از منابع غیرفارسی در راستای یادگیری در تمام طول عمر گام بردارید. و در دنیای متغیر و متحول کار و فناوری اطلاعات خود را به‌روزرسانی کنید. هنرآموز محترم شما مانند سایر دروس این خوشه برای هر پودمان یک نمره در سامانه ثبت نمرات منظور می‌نماید. نمره قبولی در هر پودمان حداقل ۱۲ است.

در صورت احراز نشدن شایستگی پس از ارزشیابی اول، فرصت جبران و ارزشیابی مجدد تا آخر سال تحصیلی وجود دارد. در کارنامه شما این درس شامل ۵ پودمان درج شده که هر پودمان از دو بخش نمره مستمر و نمره شایستگی تشکیل می‌شود و چنانچه در یکی از پودمان‌ها نمره قبولی را کسب نکردید، لازم است در همان پودمان مورد ارزشیابی قرار گیرید. همچنین این درس دارای ضریب ۴ بوده و در معدل کل شما تأثیر می‌گذارد.

همچنین در کتاب **همراه هنرجو** واژگان پرکاربرد تخصصی در رشته تحصیلی - حرفه‌ای شما آورده شده است. کتاب **همراه هنرجوی خود را هنگام یادگیری، آزمون و ارزشیابی حتماً همراه داشته باشید.**

فعالیت‌های یادگیری در ارتباط با شایستگی‌های غیرفنی مانند مدیریت منابع، اخلاق حرفه‌ای، حفاظت از محیط‌زیست و شایستگی‌های یادگیری مادام‌العمر و فناوری اطلاعات و ارتباطات همراه با شایستگی‌های فنی، طراحی و در کتاب درسی و بسته آموزشی ارائه شده است. شما هنرجویان عزیز کوشش نمایید این شایستگی‌ها را در کنار شایستگی‌های فنی آموزش ببینید، تجربه کنید و آنها را در انجام فعالیت‌های یادگیری به کار گیرید.

امیدواریم با تلاش و کوشش شما هنرجویان عزیز و هدایت هنرآموزان گرامی، گام‌های مؤثری در جهت سربلندی و استقلال کشور و پیشرفت اجتماعی و اقتصادی و تربیت شایسته جوانان برومند میهن اسلامی برداشته شود.

دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش

سخنی با هنرآموزان عزیز

در راستای تحقق اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران و تغییرات سریع عصر فناوری و نیازهای متغیر جامعه بشری و دنیای کار و مشاغل، برنامه درسی رشته صنایع غذایی بازطراحی و بر اساس آن محتوای آموزشی نیز تألیف گردید. این کتاب و درس از خوشه دروس شایستگی‌های فنی است که در سبد درسی هنرجویان برای سال دوازدهم تدوین و تألیف شده است. و مانند سایر دروس شایستگی و کارگاهی ۵ پودمان دارد. کتاب دانش فنی تخصصی مباحث نظری و تفکیک شده دروس کارگاهی و سایر شایستگی‌های رشته را تشکیل نمی‌دهد بلکه پیش‌نیازی برای شایستگی‌های لازم در سطوح بالاتر صلاحیت حرفه‌ای - تحصیلی است. هدف کلی کتاب دانش فنی تخصصی آماده‌سازی هنرجویان برای ورود به مقاطع تحصیلی بالاتر و تأمین نیازهای آنان در راستای محتوای دانش نظری است. یکی از پودمان‌های این کتاب با عنوان «کسب اطلاعات فنی» با هدف یادگیری مادام‌العمر و توسعه شایستگی‌های هنرجویان بعد از دنیای آموزش و ورود به بازار کار، سازماندهی محتوایی شده است. این امر با آموزش چگونگی استخراج اطلاعات فنی مورد نیاز از متون فنی غیرفارسی و جداول، راهنمای ماشین‌آلات و تجهیزات صنعتی، دستگاه‌های اداری، خانگی و تجاری و درک مطلب آنها در راستای توسعه شایستگی‌های حرفه‌ای محقق خواهد شد. تدریس کتاب در کلاس درس به صورت تعاملی و با محوریت هنرآموز و هنرجوی فعال صورت می‌گیرد.

به مانند سایر دروس هنرآموزان گرامی برای هر پودمان یک نمره در سامانه ثبت نمرات برای هر هنرجو ثبت کنند. نمره قبولی در هر پودمان حداقل ۱۲ است و نمره هر پودمان از دو بخش ارزشیابی پایانی و مستمر تشکیل می‌شود. این کتاب مانند سایر کتاب‌ها جزئی از بسته آموزشی تدارک دیده شده برای هنرجویان است. شما می‌توانید برای آشنایی بیشتر با اجزای بسته، روش‌های تدریس کتاب، شیوه ارزشیابی مبتنی بر شایستگی، مشکلات رایج در یادگیری محتوای کتاب، بودجه‌بندی زمانی، نکات آموزشی شایستگی‌های غیرفنی، آموزش ایمنی و بهداشت و دریافت راهنما و پاسخ برخی از فعالیت‌های یادگیری و تمرین‌ها به کتاب راهنمای هنرآموز این درس مراجعه کنید. در هنگام ارزشیابی استاندارد عملکرد از ملزومات کسب شایستگی است.

کتاب دانش فنی تخصصی شامل پودمان‌هایی به شرح زیر است:

پودمان اول: اثر فرایند بر کیفیت مواد غذایی

پودمان دوم: افزودنی‌های مواد غذایی

پودمان سوم: غذا و سلامت جامعه

پودمان چهارم: فناوری نانو و غنی‌سازی در صنعت غذا

پودمان پنجم: کسب اطلاعات فنی

هنرآموزان گرامی در هنگام یادگیری و ارزشیابی، هنرجویان باید کتاب همراه هنرجو را با خود داشته باشند.

دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش

پودمان ۱

اثر فرایند بر کیفیت مواد غذایی

اصول نگهداری مواد غذایی یعنی انجام فرایندهایی که ماده غذایی را در مقابل عوامل فساد از محافظت می‌کند. مواد غذایی توسط عوامل بیولوژیکی، واکنش‌های شیمیایی و فیزیکی دچار فساد می‌شوند. بشر همواره برای جلوگیری از فساد مواد غذایی در حال تجربه و به کارگیری مجموعه‌ای از روش‌های نگهداری بوده است. به‌طور کلی روش‌های نگهداری مواد غذایی را می‌توان به دو دسته روش‌های حرارتی و غیر حرارتی طبقه‌بندی نمود. کاربرد هر یک از این روش‌ها علاوه بر جلوگیری از فساد و در نتیجه افزایش زمان ماندگاری ماده غذایی (Shelf Life)، روی کیفیت آن نیز تأثیر دارد.

واحد یادگیری ۱

تحلیل اثر روش‌های نگهداری حرارتی بر کیفیت مواد غذایی

فرایندهای حرارتی به دو منظور در صنایع غذایی استفاده می‌شوند. یکی برای نابودی میکروارگانیسم‌های پاتوژن و در نتیجه تهیه غذای ایمن و سالم (Safe) برای مصرف‌کنندگان و دیگری پختن و فراهم کردن غذای آماده مصرف. روش‌های متفاوتی برای پخت مواد غذایی مانند پخت خشک و مرطوب یا پخت با میکروویو، کباب کردن و سرخ کردن و... وجود دارد؛ که هر کدام مزایا و معایب خاص خود را دارند. یعنی نمی‌توان گفت پختن مواد غذایی با یک روش خاص، کاملاً مناسب و یا نامناسب برای همه گروه‌های غذایی است.

مزایای عمده روش‌های نگهداری حرارتی مواد غذایی عبارت‌اند از:

- کنترل نسبتاً آسان فرایند؛
- تولید محصولات پایدار که نیاز به نگهداری در شرایط سرد ندارند؛
- اثرات مفید تغذیه‌ای شامل تخریب فاکتورهای ضد تغذیه‌ای (بازدارنده‌های تریپسین سويا) و یا تخریب ترکیبات آلرژن و افزایش قابلیت دسترسی به مواد مغذی.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل اثر روش‌های نگهداری حرارتی و غیرحرارتی بر کیفیت مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

اثر حرارت بر ترکیبات مغذی مواد غذایی

روش های پخت مواد غذایی

مصرف بسیاری از مواد غذایی به صورت پخته با شرایط فیزیولوژیک بدن ما سازگارتر است. پخت و پز باعث ایمن تر و کام پذیرتر شدن برخی گروه های غذایی مانند گوشت می شود. معمولاً ارزش تغذیه ای چنین خوراکی هایی با پختن بیشتر می شود.

به طور کلی دو روش عمده حرارتی برای پختن مواد غذایی وجود دارد:

۱- روش پخت مرطوب

در این روش درجه حرارت نسبتاً کم است. بنابراین تخریب مواد مغذی کمتر صورت می گیرد. ولی زمان پخت در چنین دماهایی کمی طولانی است و این امر منجر به ورود مقداری از مواد مغذی محلول، به آب مورد استفاده برای طبخ می شود.

روش های پخت حرارتی مرطوب شامل جوشاندن، بخارپز کردن و آرام پختن می شود.

— **جوشاندن:** آب به واسطه دارا بودن گرمای ویژه بالا، محیط مناسبی برای انتقال حرارت به ماده غذایی است. به همین دلیل از روش جوشاندن برای پخت بسیاری از مواد غذایی استفاده می شود. یکی از معایب استفاده از

شکل ۱

آب برای پخت، حلالیت بالای آن است زیرا ممکن است ماده غذایی در آب مقداری از مواد مغذی خود را از دست بدهد. به طور مثال سبزی ها را معمولاً برای پخت می جوشانند و این امر موجب کاهش برخی از عناصر مغذی و ویتامین ها به ویژه ویتامین C می شود. (شکل ۱)

دمای جوش آب رابطه مستقیم با فشار هوا دارد.

نکته

پرسش

چرا مدت زمان پخت مواد غذایی در زودپز کاهش می یابد؟

نکته مهم دیگر این است که هر چه سطح مخصوص ماده غذایی بزرگ تر باشد، کاهش مواد مغذی محلول در آب بیشتر می شود. خرد و له کردن، بریدن و ریز کردن ماده غذایی نه تنها سطح مخصوص آن را افزایش می دهد، بلکه آنزیم ها را نیز آزاد می کند و به این ترتیب مقدار بیشتری مواد مغذی از دست می رود. (جدول ۱)

جدول ۱- تأثیر اندازه ذرات مواد غذایی بر کاهش مواد مغذی هنگام پخت (درصد اتلاف)

مواد مغذی / اندازه ماده غذایی	قندها	پروتئین ها	املاح معدنی	ویتامین C
قطعات بزرگ	۱۰-۲۱	۲-۸	۸-۱۶	۳۲-۳۳
قطعات کوچک	۱۹-۳۵	۱۴-۲۲	۱۷-۳۰	۳۲-۵۰

از جدول صفحه قبل چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

- بخارپز کردن: در این روش از بخار آب برای پخت ماده غذایی استفاده می‌شود. از آنجا که تماس بین ماده غذایی و آب در این روش کمتر از روش جوشاندن است، کاهش مواد مغذی از این طریق کمتر است، ولی به دلیل طولانی‌تر بودن زمان پخت، مقداری از مواد مغذی مثل ویتامین‌ها به واسطه تخریب حرارتی دچار افت می‌شوند.

- آرام پختن: پختن مواد غذایی در آب داغ که دمای آن پایین‌تر از نقطه جوش آب است، را روش «آرام پختن» می‌گویند. بنابراین تغییراتی که در حین آرام پختن رخ می‌دهد مشابه جوشاندن است ولی با سرعت کمتر و زمان بیشتری انجام می‌شود.

در این روش به دلیل زمان طولانی پخت، واکنش‌های شیمیایی ایجادکننده ترکیبات مولد عطر و طعم، زمان بیشتری برای انجام دارند. بنابراین غذای پخته شده با این روش دارای عطر و طعم بیشتری است.

۲- روش پخت خشک

این روش شامل کباب کردن و پختن روی شعله مستقیم است. در روش پخت با حرارت خشک، از درجه حرارت بالاتری نسبت به روش مرطوب استفاده می‌شود و به همان میزان، افت مواد مغذی حساس به حرارت بیشتر است. (شکل ۲ و ۳)

شکل ۳- کباب کردن عمودی

شکل ۲- کباب کردن افقی

به واسطه اینکه در این روش پخت، امکان تشکیل برخی از ترکیبات ضد تغذیه‌ای و حتی سمی وجود دارد، توصیه می‌شود از محصولاتی که به‌طور مستقیم روی آتش کباب می‌شوند کمتر استفاده شود.

نکته

اگرچه حرارت دادن، برخی مواد مغذی را تخریب می‌کند، اما دسترسی بدن به برخی مواد مغذی دیگر را افزایش می‌دهد. در نتیجه، هر یک از روش‌های پخت مواد غذایی نسبت به دیگری مزایا و معایبی دارد. حتی مصرف محصولات به صورت خام نیز بهترین روش نیست. گرچه می‌توان بیشتر اعضای گروه میوه‌ها و سبزی‌ها را به صورت خام مصرف کرد. اما در مورد برخی دیگر از این گروه مواد غذایی، پختن سبب بهبود ویژگی‌های آنها می‌شود.

برای مثال می‌توان به رنگدانه با ارزش و مغذی گوجه‌فرنگی به نام لیکوپن اشاره نمود. زیرا دسترسی بدن به آن در گوجه‌فرنگی خام کمتر است. ولی در حین فراوری گوجه‌فرنگی برای تولید رب، سلول‌های گوجه‌فرنگی خرد می‌شوند. بنابراین لیکوپن از سلول‌های گیاهی خارج شده و جذب آن برای بدن آسان‌تر می‌شود.

اثر حرارت بر ویژگی‌های بیولوژیک مواد غذایی

روش‌های سالم‌سازی حرارتی

هدف دیگر فرایندهای حرارتی، سالم‌سازی محصول از طریق از بین بردن میکروارگانیسم‌ها است. فرایندهای حرارتی به منظور سالم‌سازی به روش‌های مختلفی صورت می‌گیرند که بسته به نوع محصول، هدف فرایند، ارگانیزم هدف و طول عمر نگهداری مورد نظر از فرایندهای ملایم تا شدید متفاوت هستند. مهم‌ترین این روش‌ها در این قسمت مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱- ترمیزاسیون (Termization): فرایند حرارتی ملایمی است که برای افزایش مدت زمان نگهداری شیر خام طراحی شده است. این فرایند زمانی انجام می‌شود که امکان استفاده فوری از شیر خام ورودی در خط تولید وجود نداشته باشد. هدف این فرایند در واقع کاهش باکتری‌های سایکروتروف موجود در شیر است. این باکتری‌ها قادر به تولید آنزیم‌های لیپاز و پروتئاز مقاوم به حرارت هستند. این آنزیم‌ها طی پاستوریزاسیون غیرفعال نشده و امکان دارد که در صورت استفاده شیر برای تولید پنیر یا شیر خشک سبب ایجاد طعم‌های نامطلوب در محصول شوند. دمای مورد استفاده در ترمیزاسیون ۶۳ تا ۶۵ درجه سلسیوس در زمان ۱۵ ثانیه است. به این ترتیب می‌توان این شیر را در دمای کمتر از ۸ درجه سلسیوس برای مدت سه روز نگهداری کرد. تست فسفاتاز قلیایی در شیر ترمیزه شده مثبت است. زیرا شدت این فرایند در حدی نیست که این آنزیم را غیرفعال کند.

نکته

شیر ترمیزه شده، باید بسته به هدف قبل از ارائه به مصرف‌کننده، پاستوریزه یا استریلیزه شود.

۲- پاستوریزاسیون (Pasteurization): فرایند حرارتی نسبتاً ملایمی است که در آن مواد غذایی تا دمای زیر ۱۰۰ درجه سلسیوس حرارت داده می‌شوند.

فدراسیون جهانی محصولات لبنی (IDF) پاستوریزاسیون را این گونه تعریف کرده است: «فرایندی که با هدف به حداقل رساندن خطرات احتمالی ناشی از حضور میکروارگانیسم‌های بیماری‌زای موجود در شیر، به کار برده می‌شود و کاربرد آن باید با حداقل تغییرات فیزیکی، شیمیایی و ارگانولپتیکی در محصول توأم باشد.»

این تعریف برای محصولاتی غیر از شیر، مثل خامه، بستنی، تخم‌مرغ، آب‌میوه، محصولات تخمیری، سوپ‌ها و سایر آشامیدنی‌ها نیز قابل استفاده است. دلیل این که فرایند پاستوریزاسیون به عنوان یک فرایند ملایم شناخته می‌شود این است که میزان آسیب‌های فیزیکوشیمیایی طی این فرایند کم بوده و تغییرات ایجاد شده در خصوصیات حسی محصول در حداقل است.

شدت فرایند حرارتی و میزان افزایش طول عمر نگهداری محصولات پاستوریزه شده، توسط pH ماده غذایی تعیین می‌شود. در مواد غذایی کم اسید که pH بالاتر از ۴/۵ دارند، هدف اصلی از بین بردن باکتری‌های بیماری‌زا است. در حالیکه در pH های زیر ۴/۵، از بین بردن میکروارگانیسم‌های مولد فساد و غیرفعال کردن آنزیم‌ها، اهمیت بیشتری دارد. فرایند پاستوریزاسیون قادر به حذف باکتری‌های اسپوردار ترموفیل نیست.

۳- استریلیزاسیون (Sterilization): این روش شامل نابودی کامل یا حذف همه میکروارگانیسم‌های زنده موجود در مواد غذایی است. این فرایند باعث از بین رفتن مخمرها، کپک‌ها، فرم رویشی و اشکال اسپوری باکتری‌ها هم می‌شود. بنابراین، این امکان را فراهم می‌کند که بتوان محصول را در دمای محیط برای مدت طولانی مثلاً بیش از ۶ ماه نگهداری کرد. دمای بالای فرایند استریلیزاسیون می‌تواند موجب بروز تغییرات شدید در ویژگی‌های تغذیه‌ای و حسی ماده غذایی شود. به همین دلیل در صنعت از فرایندهای دما بالا - زمان پائین (HTST) استفاده می‌شود. این کار از طریق فراوری محصول قبل از بسته‌بندی، که تحت عنوان فرایند اسپتیک (Aseptic) نامیده می‌شود، انجام می‌گیرد.

بحث کلاسی

در مورد تفاوت محصول اسپتیک با محصولات استریل شده در قوطی بحث کنید.

شکل ۴

- مدت زمان مورد نیاز فرایندهای حرارتی ماده غذایی به عوامل زیر بستگی دارد:
- مقاومت حرارتی میکروارگانیسم‌ها و آنزیم‌های موجود در ماده غذایی؛
  - شرایط حرارت‌دهی؛
  - pH ماده غذایی؛
  - اندازه ظرف؛
  - وضعیت فیزیکی ماده غذایی.

اثر حرارت به ویژگی‌های حسی مواد غذایی

دنا توره شدن پروتئین‌ها (Denaturation)

مکانیسم اصلی کشندگی فرایند حرارتی ناشی از دنا توره شدن پروتئین‌ها است، که این امر می‌تواند منجر به نابودی فعالیت آنزیم‌ها و در نتیجه توقف متابولیسم سلولی شود. پاتوژن‌های موجود در مواد غذایی تنوع قابل توجهی از نظر مقاومت حرارتی دارند. برخی از آنها نظیر کامپیلوباکتر، سالمونلا، لیستریا و شرشیاکلی حساس به حرارت بوده و به وسیله پاستوریزاسیون از بین می‌روند. در حالی که اسپورزهای نظیر باسیلوس سرئوس مقاومت حرارتی بالایی دارند و طی پاستوریزاسیون سالم باقی می‌مانند. در بین باکتری‌های بیماری‌زا اسپورهای کلسترییدیوم بوتولینوم بیشترین اهمیت را دارند. علاوه بر باکتری‌های بیماری‌زا، غیرفعال نمودن میکروارگانیسم‌های مولد فساد مواد غذایی نیز حائز اهمیت است. این گروه از نظر مقاومت حرارتی تنوع قابل توجهی دارند.

طی فرایند و در حین نگهداری، تغییرات فیزیکی و شیمیایی در محصول به وجود می‌آیند که روی کیفیت آن از نظر خصوصیات حسی و ارزش تغذیه‌ای، نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. واکنش‌های فیزیکی و شیمیایی رخ داده طی فرایند حرارتی، می‌توانند مطلوب و یا نامطلوب باشند. شدت فرایند حرارتی بسته به نوع محصول متفاوت است، از این رو تغییراتی که طی این فرایند به وقوع می‌پیوندد متفاوت خواهد بود.

ویژگی‌های مواد غذایی که طی فرایند حرارتی دچار تغییر می‌شوند عبارت‌اند از:

۱ بافت

در اثر حرارت‌دهی غشای برخی از سلول‌ها تخریب می‌شود و در نتیجه انسجام و چسبندگی بین سلول‌ها از بین می‌رود. این امر منجر به از بین رفتن تردی بافت این محصولات می‌شود. عامل دیگری که روی بافت محصولات غذایی حرارت دیده تأثیر دارد؛ دنا توره‌اسیون پروتئین‌ها است. در نتیجه این پدیده حلالیت و قابلیت انعطاف پروتئین‌ها کاهش می‌یابد. و تغییرات زیادی در ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی آنها به وجود می‌آید. بافت محصولات گیاهی در اثر فرایند حرارتی نرم‌تر می‌شود. حرارت می‌تواند بر سلول‌های پارانشیم و حفره‌های حاوی آب در گیاه تأثیر بگذارد و باعث چروکیده شدن و از دست رفتن بافت طبیعی سبزی‌ها شود. در اثر اعمال حرارتی غشای سلولی خاصیت نیمه‌تراوایی خود را از دست داده و در نتیجه آب سلول به راحتی حذف می‌شود. همچنین تبدیل کلاژن به ژلاتین و ذوب چربی‌ها باعث نرم‌تر شدن بافت حیوانی در اثر فرایند حرارتی می‌شود.

۲ رنگ

رنگدانه‌های طبیعی عموماً ترکیبات ناپایداری هستند که در اثر حرارت تجزیه می‌شوند. اما ثبات آنها به فاکتورهای مختلفی بستگی دارد. در میوه‌ها و سبزی‌ها در اثر حرارت‌دهی (مانند آنزیم‌بری با آب داغ) کلروفیل به فتوفیتین تبدیل می‌شود. کاروتنوئیدها ایزومره شده و بی‌رنگ می‌شوند و آنتوسیانین‌ها به رنگدانه‌های قهوه‌ای تجزیه می‌شوند.

نکته

تغییر رنگ خیار در فرایند تولید خیارشور از سبز به زیتونی، به سبب فتوفیتین شدن کلروفیل است.

چرا هنگام پختن سبزی‌ها، مانند اسفناج توصیه می‌شود درب ظرف باز باشد؟

مقدار اکسیژن موجود در محصول و دمای نگهداری، دو پارامتر مؤثر در تجزیه رنگدانه‌ها هستند. در غذاهای گوشتی در اثر حرارت، رنگدانه قرمز اکسی میوگلوبین به مت میوگلوبین قهوه‌ای رنگ تبدیل می‌شود. از سوی دیگر، حرارت‌دهی می‌تواند منجر به تشدید واکنش میلارد از طریق اثر بر پروتئین‌ها و قندهای موجود در محصول شده و به این ترتیب باعث تغییر رنگ آن به قهوه‌ای یا سیاه شود.

۳ طعم و بو

عموماً فراوری مواد غذایی به کمک حرارت طعم‌های اصلی یعنی شیرینی، تلخی، ترشی یا شوری را به میزان قابل توجهی تغییر نمی‌دهد. در میوه‌ها و سبزی‌ها تغییر طعم در اثر واکنش‌های پیچیده‌ای به‌وجود می‌آید که عبارت‌اند از تخریب آمینواسیدها و تجزیه آنها، واکنش‌های میلارد، کاراملیزاسیون و اکسیداسیون چربی‌ها. تغییرات بو معمولاً در اثر خروج ترکیبات فرار به‌وجود می‌آیند. یکی از مهم‌ترین منابع ترکیبات فرار، اکسیداسیون چربی‌ها یا تند شدن اکسیداتیو آنها است. همچنین در اثر حرارت دادن ترکیبات پروتئینی، گاز H_2S و سایر گازهای بدبو از آمینواسیدهای گوگرددار حاصل می‌شوند.

۴ ترکیبات حساسیت‌زا و مواد ضد تغذیه‌ای

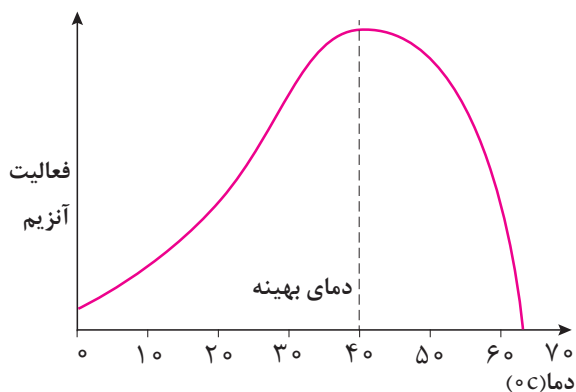
فرایندهای حرارتی موجب غیرفعال شدن ترکیبات حساسیت‌زا یا آلرژن در مواد غذایی می‌شوند. هر چند مشخص شده است که فراوری مواد غذایی ممکن است موجب ایجاد ترکیبات آلرژی‌زای جدید شوند و این امر دلیل حساسیت برخی افراد به مواد غذایی فراوری شده است.

فرایند حرارتی مواد غذایی ممکن است موجب تخریب، تغییر، پوشانیدن و یا آشکار نمودن بخش حساسیت‌زای پروتئین شده و بنابراین موجب کاهش، افزایش و یا عدم تأثیر روی حساسیت‌زایی آن ترکیب شود. در رابطه با اثر حرارت روی ترکیبات ضد تغذیه‌ای مشخص شده است که اغلب بازدارنده‌های پروتئازی موجود در محصولات گیاهی در اثر حرارت نابود می‌شوند که این مسئله موجب افزایش ارزش تغذیه‌ای پروتئین‌ها می‌شود. این تأثیر حرارت به‌ویژه در مورد سویا مورد توجه قرار دارد به‌طوری که بازدارنده تریپسین موجود در آن به حرارت حساس است. میزان نابودی این عامل به درجه حرارت، زمان حرارت‌دهی، اندازه ذرات و میزان رطوبت محصول بستگی دارد.

۵ ایجاد ترکیبات سمی

در اثر فرایند حرارتی مواد غذایی واکنش‌های مختلفی به وقوع می‌پیوندند که در برخی مواقع این واکنش‌ها منجر به تشکیل ترکیبات سمی و مضر در آنها می‌شوند. یکی از مهم‌ترین ترکیبات سمی که در اثر فرایند حرارتی مواد غذایی به‌وجود می‌آید اکریل آمید است.

اکریل آمید به‌عنوان یک ترکیب سرطان‌زا شناخته می‌شود و بیشتر در اثر فرایند حرارتی مواد غذایی در دمای بالاتر از ۱۲۰ درجه سلسیوس به‌وجود می‌آید. اما در مواد غذایی خام و یا جوشانده شده، مشاهده نشده است. ترکیبات هیدروکربنه چند حلقه‌ای (PAH) نیز در مقادیر مختلف در اثر حرارت‌دهی مواد غذایی پروتئینی به‌ویژه با روش‌های سرخ کردن و کبابی کردن به‌وجود می‌آیند. مشخص شده است که این ترکیبات دارای پتانسیل جهش‌زایی و سرطان‌زایی هستند. همانند اکریل آمید هیچ‌گونه ترکیب هیدروکربنه چند حلقه‌ای در گوشت خام قابل تشخیص نیست. این امر نشان می‌دهد که این ترکیبات طی فرایند پخت تشکیل شده‌اند.

شکل ۵- اثر دما روی میزان فعالیت آنزیم‌ها

۶ اثر حرارت بر آنزیم‌ها

با افزایش حرارت، سرعت فعالیت آنزیم‌ها ابتدا افزایش یافته ولی با بالا رفتن دما آنزیم‌ها غیرفعال خواهند شد. دمایی که آنزیم بیشترین سرعت فعالیت خود را نشان می‌دهد، دمای بهینه آنزیم نامیده می‌شود. این دما بسته به نوع آنزیم متفاوت است. برای مثال آنزیم آمیلاز که موجب تجزیه نشاسته می‌شود تا دمای ۴۰ درجه سلسیوس روند افزایشی و سپس روند کاهشی پیدا می‌کند. (شکل ۵)

اکثر آنزیم‌ها نسبت به حرارت حساس هستند. به طوری که به منظور غیرفعال کردن آنها از فرایند حرارتی موسوم به آنزیم‌بری (Blanching) استفاده می‌شود. آنزیم‌بری نوعی فرایند حرارتی است که سبب غیرفعال شدن آنزیم‌ها شده و کیفیت ماده غذایی مانند عطر، طعم و رنگ بهتر حفظ می‌شود. در این عمل علاوه بر آنزیم‌ها تعدادی از میکروارگانیسم‌های سطحی نیز از بین می‌روند. همچنین بافت ماده غذایی نرم شده و از شکنندگی آن جلوگیری می‌شود. این فرایند به وسیله آب داغ و بخار انجام می‌شود. آنزیم‌بری با بخار سبب خروج ترکیبات مغذی کمتری از ماده غذایی می‌شود.

گاهی از حساسیت حرارتی آنزیم‌ها به عنوان روشی برای تعیین صحت یک فرایند استفاده می‌شود. برای مثال غیرفعال شدن آنزیم فسفاتاز قلیایی به عنوان شاخص صحت انجام پاستوریزاسیون شیر، و غیرفعال شدن آنزیم‌های پراکسیداز و کاتالاز شاخص صحت انجام فرایند آنزیم‌بری هستند.

بیشتر بدانید

پرسش

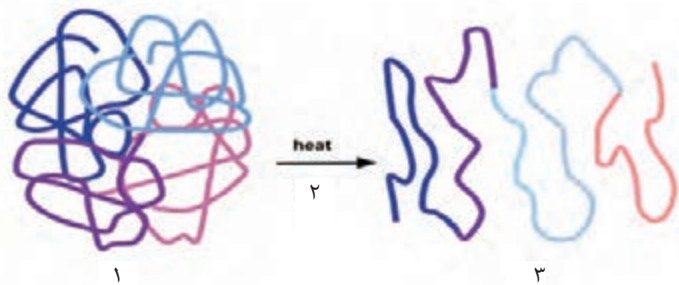

اساس کار آزمون تعیین صحت پاستوریزاسیون شیر توسط آنزیم فسفاتاز قلیایی چیست؟

۷ مواد مغذی

فرایند حرارتی روی هر کدام از اجزاء ترکیبات مغذی تأثیرات متفاوتی دارد. اثرات این فرایندها روی ترکیبات مغذی عمده به شرح زیر است:

الف) پروتئین‌ها: نگهداری مواد غذایی در اثر حرارت موجب بروز تغییرات مطلوب و یا نامطلوب در کیفیت تغذیه‌ای پروتئین‌ها می‌شود. تغییرات حرارتی عمده در پروتئین‌ها عبارت‌اند از دناتوراسیون (تغییر در ساختمان سه بعدی)، تغییر در ویژگی‌های عملکردی، تغییرات شیمیایی و قابلیت دسترسی آمینواسیدها. طی دناتوراسیون ساختار تاخورد پروتئین باز می‌شود بدون اینکه پیوندهای کووالانسی آن شکسته شود، یعنی ساختارهای سوم و دوم باز می‌شوند بدون اینکه ساختار اول آن دچار تغییر شود. (شکل ۶)

شکل ۶- اثر دناتوراسیون بر ساختمان پروتئین‌ها

داناتوراسیون عموماً موجب بهبود قابلیت هضم پروتئین‌ها توسط آنزیم‌های پروتئولیتیک می‌شود. برخی از آمینواسیدهای ضروری مانند لیزین به حرارت حساس هستند به طوری که در اثر فرایند حرارتی (به ویژه حرارت دهی خشک) مقادیر قابل توجهی از آنها کاهش می‌یابند. برخی اثرات داناتوراسیون پروتئین‌ها عبارت‌اند از:

- کاهش حلالیت و قدرت جذب آب؛
- افزایش حساسیت به عمل آنزیم‌ها؛
- کاهش فعالیت بیولوژیک؛
- افزایش ویسکوزیته.

حساسیت پروتئین‌ها به داناتوراسیون حرارتی به شدت وابسته به مقدار رطوبت محیط است. یعنی با افزایش رطوبت، شدت داناتوراسیون افزایش می‌یابد.

پرسش

چرا فرایندهای حرارتی مرطوب اثر میکروب‌کشی بیشتری از فرایندهای حرارتی خشک دارند؟

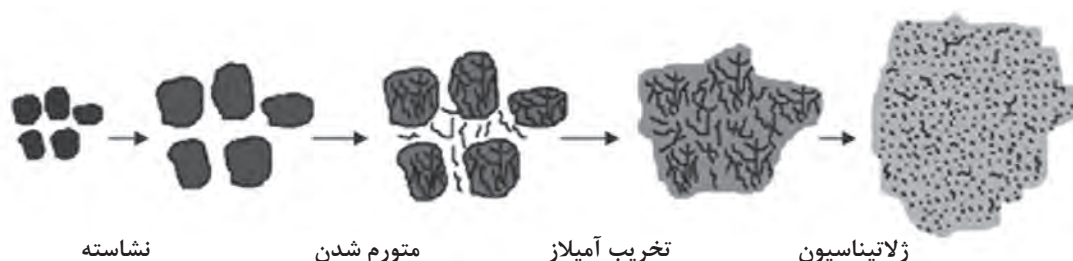

شکل ۷- داناتوراسیون حرارتی برگشت‌ناپذیر پروتئین

داناتوراسیون در برخی از مواد غذایی مانند تخم مرغ مطلوب است، زیرا هم احتمال وجود سالمونلا در تخم مرغ خام وجود دارد و هم ماده‌ای به نام آویدین در سفیده تخم مرغ موجود است که اگر خام مصرف شود، می‌تواند با ویتامین بیوتین موجود در بدن ترکیب و مانع جذب آن شود. (شکل ۷)

ب) **کربوهیدرات‌ها:** کربوهیدرات‌ها نسبت به سایر اجزای مواد غذایی به فرایندهای حرارتی حساسیت کمتری از خود نشان می‌دهند. حرارت دارای تأثیرات مشخص روی کربوهیدرات‌های مختلف است به عنوان مثال در مورد نشاسته، حرارت دادن و ژلاتینه شدن موجب افزایش قابلیت جذب آن می‌شود. یک مثال خوب در این مورد سیب‌زمینی است که به طور خام غیر قابل هضم است. سلولز، همی سلولز و پکتین که مسئول ایجاد

ساختمان و بافت در مواد غذایی گیاهی هستند می‌توانند به وسیله حرارت تجزیه شده و موجب نرم شدن بافت ماده غذایی و افزایش قابلیت خوراکی این قبیل مواد غذایی شوند. (شکل ۸)

شکل ۸- اثر حرارت روی نشاسته

ج) چربی‌ها: زمانی که چربی‌ها به‌ویژه چربی‌های غیراشباع در حضور هوا یا اکسیژن حرارت داده شوند دچار پدیده اکسیداسیون می‌شوند. در اثر اکسیداسیون، علاوه بر ایجاد ترکیبات فرار مولد عطر و طعم نامطلوب، اسیدهای چرب از حالت طبیعی سیس به حالت ترانس تبدیل می‌شوند. اسیدهای چرب ترانس از لحاظ تغذیه‌ای و فیزیولوژیکی ترکیباتی نامطلوب هستند. به این ترتیب اکسیداسیون سبب کاهش ارزش تغذیه‌ای چربی‌ها خواهد شد.

همچنین طی سرخ کردن یک‌سری تغییرات فیزیکی و شیمیایی در روغن و ماده غذایی اتفاق می‌افتد. از نمونه‌های این تغییرات تولید اسیدهای چرب آزاد، هیدروپراکسیدها، اسیدهای چرب ترانس و پلیمریزاسیون تری‌گلیسیریدها است. هر چه درجه حرارت و زمان سرخ کردن بیشتر شود، شدت این تغییرات افزایش می‌یابد.

در مورد تفاوت‌های دو نوع فرایند سرخ کردن سطحی و عمقی بحث کنید.

بحث کلاسی

د) ویتامین‌ها: فرایند حرارتی عمدتاً اثر تخریبی روی ویتامین‌ها دارد. هرچند که شرایط حرارت‌دهی ملایم می‌تواند اثرات مفیدی روی دسترسی زیستی برخی ویتامین‌ها به‌ویژه بیوتین و نیاسین داشته باشد. ثبات ویتامین‌ها تحت شرایط مختلف متفاوت است. ویتامین C و تیامین حساس‌ترین ویتامین‌ها در برابر تخریب حرارتی هستند. البته تیامین حساسیت کمتری نسبت به ویتامین C دارد. فولیک اسید و پیریدوکسین نیز به تجزیه حرارتی حساس هستند. ویتامین‌های محلول در چربی ثبات حرارتی بالاتری دارند.

ویتامین C به آسانی ضمن پختن از بین می‌رود. به این ترتیب می‌توان میزان کاهش این ویتامین را به‌عنوان شاخص شدت فرایند پخت در نظر گرفت.

نکته

ه) مواد معدنی: مواد معدنی معمولاً در شرایط حرارتی متداول پایدار هستند. اما ممکن است طی فرایند کنسروسازی بخشی از مواد معدنی از ماده غذایی خارج شده و به مایع داخل قوطی وارد شوند. همچنین برخی عناصر معدنی نظیر سدیم و کلسیم می‌توانند از مایع داخل قوطی یا محیط حرارتی (مانند آب بلانچر) به ماده غذایی نفوذ کنند.

واحد یادگیری ۲

تحلیل اثر روش‌های نگهداری غیر حرارتی بر کیفیت مواد غذایی

افزایش زمان ماندگاری مواد غذایی به‌طور سنتی با فراوری گرمایی یا تنهائی یا توأم با روش‌های نگهداری شیمیایی و بیوشیمیایی امکان‌پذیر شده است. با این وجود فراوری گرمایی تا حدودی کیفیت محصول و تازگی آن را کاهش می‌دهد. بنابراین روش نگهداری ایده‌آل فرایندی است که با حداقل آسیب به ساختار ماده غذایی، میکروارگانیسم‌ها را غیرفعال ساخته و واکنش‌های تخریب‌کننده را متوقف سازد. همچنین برای به حداقل رساندن آسیب وارده به مواد غذایی حین نگهداری تا مصرف، تکنیک‌های بسته‌بندی مختلفی به بازار عرضه شده است. یکی از متداول‌ترین آنها تکنولوژی بسته‌بندی با اتمسفر تغییر یافته یا MAP است. از بین فرایندهای غیرحرارتی تنها دو فرایند تشعشع یونی و فشار بالا، در مقیاس تجاری توسعه یافته‌اند. امروزه برای به حداقل رسانیدن آسیب وارده به ماده غذایی، استفاده تلفیقی از چند روش نگهداری حرارتی و غیرحرارتی با شدت کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این امر تحت عنوان تکنولوژی هرذل (Hurdle Technology) شناخته می‌شود. به این معنا که با به کارگیری چند روش نگهداری به‌طور همزمان، میکروارگانیسم از چند جهت مورد حمله قرار می‌گیرد. بنابراین دیگر نیازی به استفاده از یک روش شدید نگهداری که آسیب زیادی به ماده غذایی وارد می‌کند وجود ندارد.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل اثر روش‌های نگهداری حرارتی و غیرحرارتی بر کیفیت مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

اثر فناوری فشار بالا بر کیفیت مواد غذایی

امروزه مصرف‌کنندگان خواستار غذاهایی با حداقل فرآوری به منظور حفظ مواد مغذی و نیز حفظ خواص حسی هستند که علاوه بر تأمین کالری و سیر کردن فرد، احساس لذت بردن از غذا را تأمین کند.

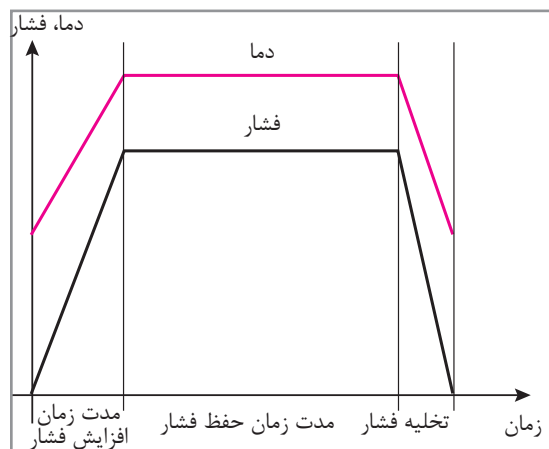
شکل ۱

فناوری استفاده از فشار بالا فرایند نسبتاً جدیدی در صنایع غذایی است که سبب غیرفعال‌سازی میکروارگانیسم‌ها بدون ایجاد تغییرات مشخص تغذیه‌ای و طعمی می‌شود. فرایند حرارتی باعث ایجاد تغییرات فیزیکی و شیمیایی زیادی در مواد غذایی می‌شود. مهم‌ترین آنها واکنش‌های تجزیه حرارتی است که منجر به بدطعمی، تخریب مواد مغذی و دیگر افت‌های کیفی در محصولات می‌شود. به همین دلیل مجموعه‌ای از روش‌های نگهداری غیرحرارتی مواد غذایی در حال پیشرفت و تکمیل هستند.

فرایند فشار بالا که با عنوان فرایند فشار هیدرواستاتیک بالا هم شناخته می‌شود عبارت است از اعمال فشار بر مواد غذایی جامد یا مایع در مقیاس بین ۱۰۰ تا ۱۰۰۰ مگاپاسکال.

نکته

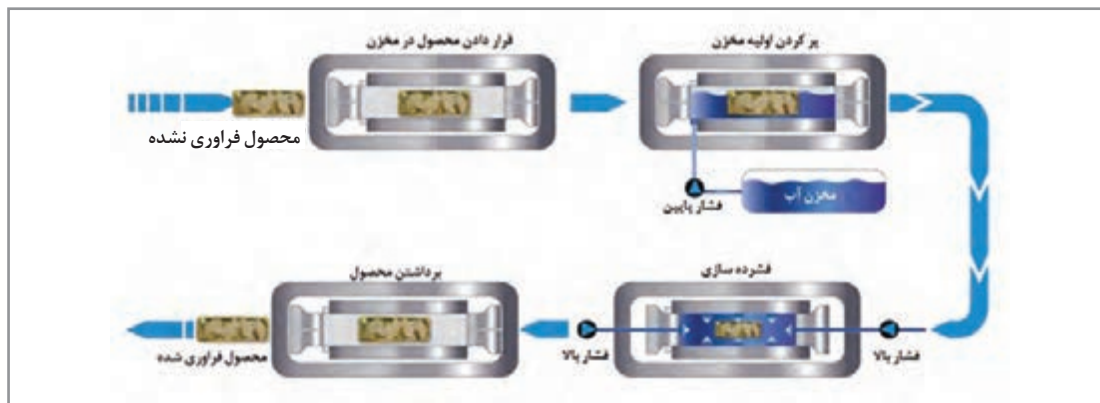
فشار هوا در سطح دریا، معادل یک اتمسفر و برابر ۰/۱ مگا پاسکال است.

شکل ۲- منحنی فشار و دمای یک فرایند فراوری با فشار بالا

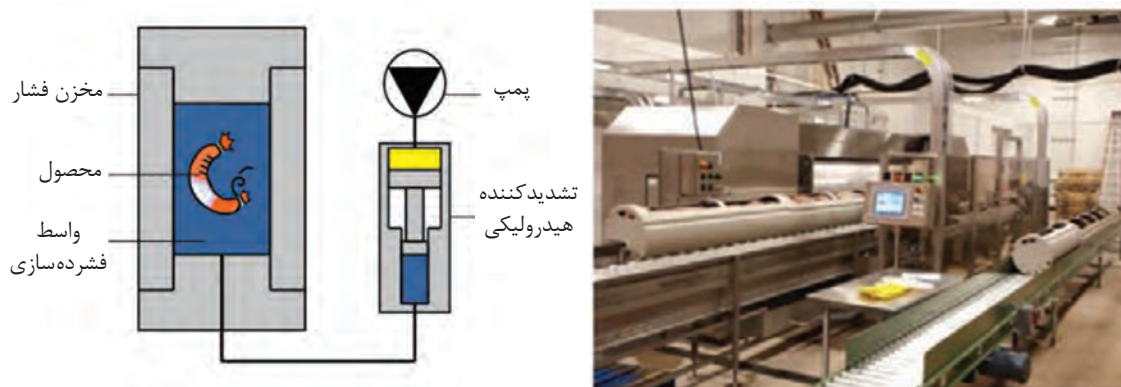
دمای انجام این فرایند می‌تواند از زیر صفر تا ۱۰۰ درجه سلسیوس متغیر باشد. زمان اعمال فشار در مقیاس تجاری بین پالس‌های کسری از ثانیه تا حدود ۱۲۰۰ ثانیه متغیر است.

اساس استفاده از فشار بالا در فراوری مواد غذایی متراکم نمودن آب اطراف آنها است. در این روش ماده غذایی به مدت مشخصی تحت فشار بالا قرار می‌گیرد. زمان نگهداری در مخزن تحت فشار به نوع ماده غذایی و درجه حرارت فرایند بستگی دارد. در پایان زمان فراوری، فشار داخل مخزن حذف می‌شود تا مواد فراوری شده خارج شوند.

شکل ۳- مراحل فراوری با فشار بالا

یک سیستم فشار بالای صنعتی از یک محفظه فشار بالا، پمپ فشار و یک دستگاه کنترل کننده دما و یک سیستم کنترل جریان مواد تشکیل می‌شود که می‌تواند خودکار باشد. در این سیستم ابتدا ماده غذایی در یک ظرف استریل پر می‌شود و پس از درب‌بندی درون مخزن فشار قرار می‌گیرد. بدیهی است که جنس بسته‌بندی از مواد پلیمری ساخته می‌شود. چون فشار اعمال شده یکنواخت است و بسته‌بندی تغییر شکل نمی‌دهد. پس از آن که مخزن فشار از مواد غذایی بسته‌بندی شده پر شد، درب آن بسته می‌شود و ماده ناقل فشار که در اغلب موارد، آب است به درون این دستگاه فرستاده می‌شود. (شکل ۴)

شکل ۴- اجزای یک سیستم فراوری با فشار بالا

اثر فشار بالا بر میکروارگانیسم‌ها

مطالعه اثر فشار بر موجودات زنده را بیولوژی فشار می‌نامند. فراوری فشار بالا از طریق ایجاد اختلال در عملکرد دیواره سلولی به میکروارگانیسم آسیب وارد می‌کند. به این ترتیب این فرایند در عملکرد ورود مواد مغذی به داخل سلول و خروج مواد زائد اختلال ایجاد می‌کند. بررسی‌ها نشان داده که باکتری‌های گرم منفی نسبت به اعمال فشار حساس‌تر از باکتری‌های گرم مثبت هستند. اسپورها نسبت به فرم رویشی میکروب‌ها مقاومت خیلی بیشتری در مقابل فشار بالا دارند. برای نابود کردن اسپورها با فشار بالا از تکنیک اعمال فشار پالسی استفاده می‌شود. به این ترتیب که اسپورها در اثر اعمال مقداری فشار جوانه‌زده و به سلول رویشی تبدیل می‌شوند و در مرحله بعد اعمال فشار بالا باعث غیرفعال شدن سلول‌های رویشی می‌شود.

نکته

برای نابود کردن اسپورها، نوعی فرایند حرارتی پالسی به نام تیندالیزاسیون وجود دارد.

مرحله رشد باکتری نیز در تعیین مقاومت آن در برابر فشار بالا عامل مهمی است. به طوری که سلول‌ها در فاز ثابت رشد مقاومت بیشتری نسبت به فاز لگاریتمی دارند. برای افزایش میزان غیرفعال کردن میکروب‌ها و آنزیم‌ها می‌توان از ترکیب فشار هیدرواستاتیک بالا و حرارت استفاده کرد.

اثر فشار بالا بر دنا تورا سیون پروتئین‌ها و غیرفعال سازی آنزیم‌ها

فشار بالا سبب فعال و یا غیرفعال شدن آنزیم‌ها می‌شود. اثر این فرایند روی آنزیم‌ها با توجه به فشار، دما، زمان، رطوبت و pH متفاوت است. فشار نسبتاً کم (۱۰۰ تا ۲۰۰ مگاپاسکال) می‌تواند برخی آنزیم‌ها را فعال کند، در حالی که فشار بالا (۴۰۰ تا ۱۰۰۰ مگاپاسکال) سبب غیرفعال شدن آنزیم‌ها می‌شود. فشار بالا از طریق تغییر آرایش ساختمانی، مولکول‌های پروتئین را دناتوره می‌کند. فشار مورد نیاز برای دناتوراسیون پروتئین‌های چند زنجیره‌ای، بالاتر از پروتئین‌های تک زنجیره است.

نکته

مکانیسم دناتوراسیون پروتئین‌ها توسط فشار بالا با دناتوراسیون حرارتی آنها متفاوت است.

فشار بالا پیوندهای یونی و آب‌گریز (هیدروفوب) را در ساختمان پروتئین‌ها تخریب می‌کند. مولکول‌های DNA در فشار بالا پایدارتر هستند در حالی که دمای بالا باعث دناتوراسیون مولکول‌های DNA می‌شود. فشار اعمال شده در این فرایند تأثیر جزئی بر پیوندهای کووالانسی دارد. بنابراین مواد غذایی که در درجه حرارت‌های معمولی تحت فشار قرار می‌گیرند دستخوش تغییرات بسیار کمی می‌شوند.

اثر فشار بالا بر ترکیبات مغذی مواد غذایی

مولکول‌هایی کوچک نظیر ویتامین‌ها و ترکیبات مولد عطر و طعم توسط فشار بالا بدون تغییر باقی می‌مانند. در حالی که ساختار مولکول‌های بزرگ نظیر پروتئین‌ها، آنزیم‌ها، پلی‌ساکاریدها و اسیدهای نوکلئیک می‌تواند تغییر کند. فشار بالا سرعت واکنش‌های قهوه‌ای شدن میلارد را کاهش می‌دهد. فرایند فشار بالا در دماهای متوسط اثر بسیار کمی بر رنگدانه‌های میوه‌ها و سبزی‌ها شامل، کلروفیل، آنتوسیانین‌ها و کاروتنوئیدها دارد. تغییرات بافتی طی فرایند فشار بالا، اساساً به علت تخریب سلولی و تغییرات در پلیمرهای دیواره سلولی به علت واکنش‌های آنزیمی و غیرآنزیمی رخ می‌دهد. تغییرات در سفتی، نرمی و ویژگی‌های رئولوژیکی مواد غذایی بستگی به نوع ماده غذایی و اثر فشار دما بر ترکیبات شیمیایی آن دارد.

ویژگی‌های ارگانولپتیکی تغذیه‌ای و رئولوژیکی مواد غذایی توسط تیمار فشار بالا در مقایسه با فرایند حرارتی بهتر حفظ می‌شود. حفظ رنگ، آروما و حفاظت از ترکیبات مغذی از مزیت‌های این تکنولوژی برای صنعت غذا است. همچنین، از نقطه نظر فراوری مواد غذایی، ویژگی منحصر به فرد کاربرد فشار بالا اعمال یکنواخت آن در سیستم‌های غذایی و در نتیجه عدم وابستگی آن به اندازه و شکل هندسی نمونه‌ها طی فراوری است. بسته‌بندی‌های انتخاب شده برای فشار هیدرواستاتیک بالا باید قابلیت انعطاف‌پذیری بالاتر از ۱۵ درصد تغییرات حجم را داشته باشند.

pH مواد غذایی ممکن است تحت تأثیر فشار تغییر کند. به عنوان مثال به ازای هر افزایش ۱۰۰ مگاپاسکال فشار، pH به میزان ۰/۲ در آب سیب کاهش می‌یابد.

همچنین بررسی‌ها نشان داده که اعمال فشار به ازای هر ۱۰۰ مگاپاسکال، باعث افزایش دما به میزان ۳ درجه سلسیوس می‌شود.

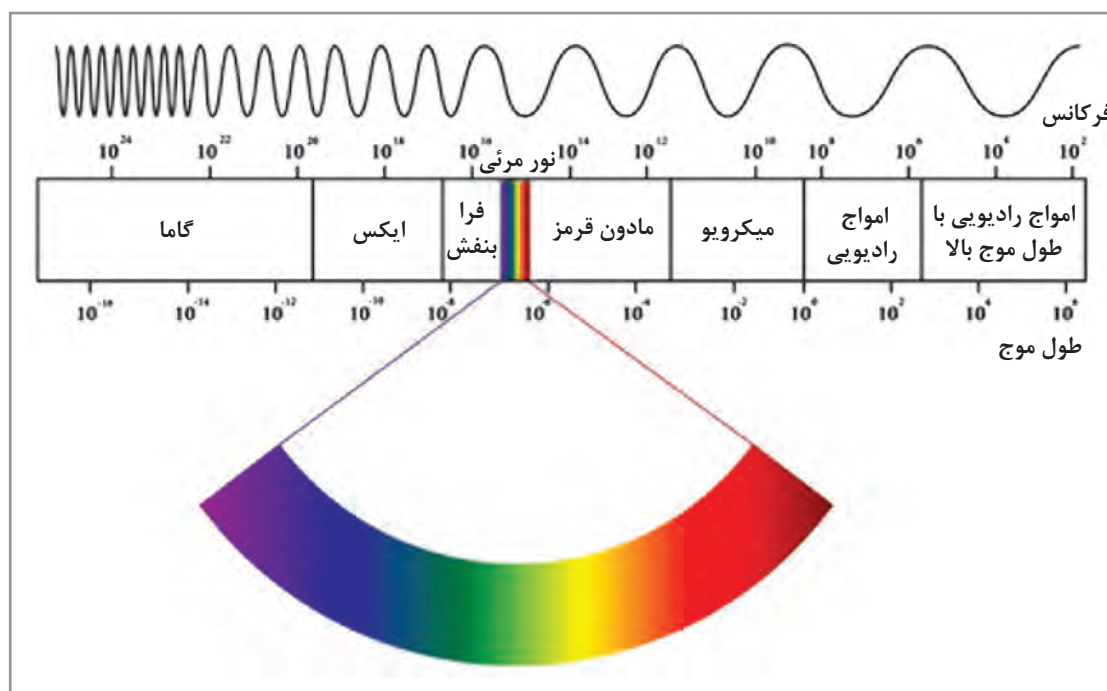
اعمال فشار بالا باعث کاهش فعالیت آبی و در نتیجه کاهش قابل ملاحظه در اثربخشی آن بر نابودی میکروارگانیسم‌ها می‌شود. با افزایش و یا کاهش دمای مواد غذایی نسبت به دمای محیط، میزان غیرفعال شدن میکروارگانیسم‌ها در حین اعمال فشار افزایش می‌یابد.

فرایند فشار بالا امروزه به سمت تجاری شدن پیش می‌رود، به‌طوری که فرصت‌هایی بی‌نظیر برای تولید و توسعه محصولات جدید را فراهم می‌کند. تکنولوژی فشار بالا می‌تواند عملکرد مولکول‌های پروتئین و کربوهیدرات را تحت تأثیر قرار داده و در نتیجه منجر به تولید محصولات نو و بهینه‌سازی فرایندهای تولید مواد غذایی شود.

محصولات غذایی که در سطح تجاری با این روش فراوری می‌شوند شامل ژله‌های میوه‌ای، آب‌میوه‌ها، سس‌های سالاد، کیک‌های برنجی و جگر است.

اثر پرتوآبی بر کیفیت مواد غذایی

پرتوآبی مواد غذایی توسط پرتوهای یونیزه برای کاهش بار میکروبی و آلودگی به حشرات، جلوگیری از جوانه‌زنی محصولات ریشه‌ای و افزایش عمر نگهداری محصولات انجام می‌شود.

شکل ۵- طیف امواج الکترومغناطیس

استفاده از پرتوهای یونیزه از حدود ۱۰۰ سال پیش به طور گسترده‌ای مورد مطالعه بوده و به عنوان یکی از ابزارهای افزایش زمان ماندگاری و ایمن‌سازی مواد غذایی مطرح شده است.

انواع پرتوهای یونیزه زیر برای فراوری مواد غذایی مجاز هستند:

- پرتو گاما حاصل از عناصر رادیواکتیو کبالت ۶۰ و یا سزیم ۱۳۷
- پرتو ایکس

■ الکترون‌های با انرژی بالا، این الکترون‌ها به فرم اشعه بتا هستند. الکترون‌ها به سبب جرم و بار خود قابلیت نفوذ کمتری نسبت به پرتوهای الکترومغناطیسی یونیزه کننده دارند.

همه این منابع می‌توانند اثری مشابه را در هر ماده پرتو دهی شده به وجود آورند. مهم‌ترین تفاوت بین این منابع قدرت نفوذ آنها است. پرتوهای ایکس و گاما قدرت نفوذ بالایی دارند در حالی که الکترون‌های پر انرژی تنها برای پرتو دهی سطحی یا برای بسته‌های نازک مفید هستند.

پرسش

به چه عناصری رادیواکتیو گفته می‌شود؟

میزان انرژی جذب شده در واحد جرم فراورده‌های غذایی پرتوتابی شده به عنوان «دز جذب شده» بیان می‌شود. واحد بین‌المللی دز جذب شده، گری (Gray) است که معادل یک ژول انرژی در هر کیلوگرم ماده است. در این رابطه باید توجه شود که کمترین میزان پرتو دریافتی بتواند اهداف فنی مورد نظر را تأمین کند و نیز بیشترین مقدار پرتو دریافتی از مقدار توصیه شده برای ایمنی و سلامت مصرف کننده، کمتر باشد.

هنگامی که ماده غذایی پرتو دهی می‌شود، انرژی جذب آن شده و منجر به برانگیختگی الکترون‌ها و یونیزاسیون اتم‌ها و مولکول‌ها می‌شود. به این ترتیب رادیکال‌های آزاد تشکیل می‌شوند. میزان هرگونه تغییری در اثر پرتو دهی به دز جذب شده بستگی دارد. این تغییرات می‌تواند حاصل تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم پرتو بر

سلول هدف باشد. در مکانیسم اثر مستقیم یک جزء حساس مانند DNA در موجودات زنده به طور مستقیم توسط پرتو و یا اجزای یونیزه کننده صدمه می‌بیند. در حالی که در مکانیسم غیرمستقیم پرتو باعث رادیولیز آب شده و سپس ترکیبات حاصل از رادیولیز آب باعث تخریب سایر ترکیبات مواد غذایی می‌شوند. اثر غیرمستقیم نقش گسترده‌تری را ایفا می‌کند زیرا در غیاب آب برای ایجاد اثر کشندگی یکسان به دزهای خیلی بیشتری از اشعه نیاز است.

پرتوتابی، باکتری مضر برای سلامتی را از بین می‌برد و غذاهای ایمن تری تولید می‌کند.

شکل ۶

باکتری‌های گرم منفی به ویژه سودوموناس و فلاویباکتر حساس‌ترین باکتری‌ها به اشعه هستند. باکتری‌های گرم مثبت مقاومت بیشتری نسبت به اشعه دارند. همچنین مشخص شده که باکتری‌های اسپورزا مقاوم‌تر از انواع غیر اسپورزا هستند. مقاومت مخمرها بیشتر از کپک‌ها و مقاومت ویروس‌ها بسیار بیشتر از هر دوی این موارد است.

ترتیب مقاومت به اشعه: ویروس < مخمر < کپک < باکتری گرم مثبت < باکتری گرم منفی

آنزیم‌ها نسبت به اشعه بسیار مقاوم هستند به طوری که حتی دزهای استریل کننده اشعه گاما هم قادر به غیرفعال سازی آنزیم‌ها نیستند. بنابراین برای جلوگیری از تغییرات نامطلوب، لازم است عملیات آنزیم‌بری محصول قبل از فرایند پرتوتابی انجام شود.

میکروب شناسان واژه‌های زیر را برای سطوح مختلف پرتودهی مواد غذایی تعریف کرده‌اند:

- راداپرتیزاسیون (Radapertization): معادل استریلیزاسیون با اشعه است. سطح متداول پرتو در این روش ۳۰ تا ۴۰ کیلوگری است.

- رادیسیداسیون (Radicidation): معادل پاستوریزاسیون با اشعه است. سطح پرتودهی در این روش ۲/۵ تا ۱۰ کیلوگری است.

- رادوریزاسیون (Radurization): به معنای کاهش قابل توجه تعداد میکروب‌های زنده عامل فساد با اشعه است.

شکل ۷

دز پرتو در این روش ۰/۷۵ تا ۲/۵ کیلوگری است. مطالعات گسترده‌ای در زمینه اثر ایمنی مواد غذایی پرتودهی شده نشان‌دهنده این واقعیت است که ترکیبات تولیدشده در اثر پرتوتابی همان ترکیباتی هستند که در سایر روش‌های فراوری مواد غذایی مثل پختن، کنسرو کردن و پاستوریزاسیون ایجاد می‌شوند و هیچ تفاوتی از نظر مصرف‌کنندگان ندارند.

شکل ۸- کاربردهای مختلف پرتوتابی

بررسی‌های کمیته مشترکی از کارشناسان سازمان بهداشت جهانی (WHO)، سازمان کشاورزی و مواد غذایی (FAO) و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) نشان داد که پرتودهی هر ماده غذایی تا دز مجموع ۱۰ کیلوگری هیچ خطر سم شناختی در پی نداشته و نیازی به آزمایش‌های بررسی سمیت وجود ندارد. به این ترتیب پرتودهی در چنین سطحی یک فرایند کاملاً آزمایش شده بوده و هیچ اثر زیان‌باری را نشان نداده است.

بررسی‌ها نشان داده که با توجه به خواص ضد باکتریایی و ضد انگلی، پرتوهای یونیزه‌کننده ابزاری مؤثر برای افزایش ایمنی و عمر نگهداری غذاهای گوشتی هستند. ترکیب پرتودهی با سایر فناوری‌ها مثل بسته‌بندی تحت اتمسفر اصلاح‌شده، انجماد، سردکردن و پختن نشان داده است که پتانسیل قابل توجهی برای بهبود خواص کیفی و ایمنی گوشت‌های تازه و فرایند شده دارد. یکی از متداول‌ترین روش‌های تلفیقی، استفاده از پرتودهی با انجماد است. همچنین مشخص شده که ترکیب پرتودهی با یک حرارت ملایم می‌تواند در کنترل ارگانوسم‌های عامل فساد و افزایش ایمنی غذاهای خاصی مؤثر باشد. با وجود مزایای برجسته پرتودهی محصولات گوشتی و طیور، برخی جوانب کیفی وجود دارد که سبب محدودیت این فناوری در صنعت گوشت می‌شود. پرتودهی می‌تواند بوی خاصی در این محصولات ایجاد کند، اکسایش لیپیدها را تسریع کرده و رنگ گوشت را تغییر دهد. این موضوع به‌ویژه در پرتوتابی ماهی‌های پرچرب دارای اهمیت بیشتری است. در این گونه موارد برای کاهش اثرات نامطلوب پرتوتابی باید این فرایند تحت خلأ و یا در اتمسفر اصلاح شده انجام شود.

شکل ۹- پرتودهی مواد غذایی

پرتوتابی میوه‌ها و سبزی‌ها برای دستیابی به اهداف زیر انجام می‌پذیرد:

- افزایش عمر نگهداری با به تأخیر انداختن فرایندهای بیوشیمیایی و فیزیولوژیکی؛
- کنترل کپک‌های ایجادکننده فساد؛
- غیرفعال‌سازی میکروب‌های بیماری‌زا؛
- از بین بردن آفات و حشرات؛
- جلوگیری از جوانه‌زنی محصولات غده‌ای مثل سیب‌زمینی یا پیاز حین نگهداری؛
- کاهش بار میکروبی ادویه‌ها و محصولات آجیلی.

محدودیت‌های اشعه دادن مواد غذایی

- ایجاد بوی نامطلوب در برخی فراورده‌ها به‌ویژه فراورده‌های پر چرب (پرتوتابی در حالت منجمد این اثرات را به شدت کاهش می‌دهد).
- عدم غیرفعال‌سازی سموم میکروبی، بنابراین غذاهایی که مستعد این آلودگی هستند باید قبل و بعد از فرایند با یکی از روش‌های ضعیف‌تر از استریلیزاسیون مثل سرد کردن، کاهش رطوبت و یا بسته‌بندی مناسب نگهداری شوند.
- عدم امکان نابودی ویروس‌ها با دزهای معمول اشعه
- نگرانی مصرف‌کنندگان، بیشتر مصرف‌کنندگان هنوز راجع به اشعه دادن مواد غذایی از دانش کافی برخوردار نیستند. آنها نگرانی‌هایی در مورد ارتباط غذاهای پرتوتابی شده با محصولات و اثرات رادیواکتیویته و نیز احتمال تشکیل ترکیبات شیمیایی با سمیت ناشناخته و ایجاد گونه‌های مقاوم به اشعه میکروارگانیزم‌ها دارند.

شکل ۱۰- علامت بین‌المللی مواد غذایی پرتودهی شده

- ضرورت برچسب‌زنی محصولات پرتودیده.
- طبق مقررات، پرتودهی را به‌عنوان یک افزودنی تعریف کرده‌اند نه یک فرایند، بنابراین غذاهای پرتودهی شده باید روی برچسب مشخص باشند.
- بسیاری از دولت‌ها الزامات نشانه‌گذاری محصولات را به‌منظور آگاهی مصرف‌کنندگان مواد غذایی برای انتخاب محصولات پرتودهی شده یا نشده تعیین می‌کنند. الزامات برچسب‌گذاری بین کشورهای مختلف، متفاوت است. بسیاری از کشورها، درج علامت «Radura Logo» را در برچسب‌گذاری محصول پرتودهی شده الزامی اعلام کرده‌اند. در بعضی از کشورها درج عبارت «تیمار شده با پرتودهی» یا «تیمار شده با پرتوهای یون ساز» یا «تیمار شده با انرژی یون ساز» الزامی است.

مزایای اصلی اشعه دادن مواد غذایی

- عدم ایجاد آسیب حرارتی در محصول؛
- امکان پرتوتابی مواد غذایی منجمد و بسته‌بندی شده (غیر از بسته‌بندی‌های فلزی)؛
- امکان نگهداری مواد غذایی بدون استفاده از نگهدارنده‌های شیمیایی؛
- نیاز به انرژی بسیار کم؛
- تغییر کم در ارزش تغذیه‌ای مواد غذایی؛
- امکان کنترل خودکار فرایند.

اثر بسته‌بندی با اتمسفر تغییر یافته بر مواد غذایی

از یک بسته‌بندی ماده غذایی انتظار می‌رود برای مدت هرچه بیشتر محتویات خود را با کیفیت ثابت نگهداری کند. اغلب مواد غذایی طی فرایند تولید از نظر شیمیایی و میکروبی به شرایط نسبتاً پایداری می‌رسند که با وجود یک بسته‌بندی مناسب این شرایط پایدار را می‌توان برای مدت طولانی‌تری حفظ کرد. اما برخی از مواد غذایی مانند میوه‌ها و سبزی‌های تازه شرایط فرایند حرارتی یا برودتی را تحمل نمی‌کنند و به دلیل زنده بودن تا مدت‌ها پس از چیده شدن عمل تنفس را انجام می‌دهند. این بدین معنی است که فعالیت‌های شیمیایی درون گیاه در حال انجام و تغییرات در گیاه ادامه دارد.

از طرف دیگر هدف تولیدکننده، عرضه این محصولات به صورت تازه و فراوری نشده است. در مورد برخی از این محصولات مانند خرما و کیوی یا موز می‌توان آنها را قبل از رسیدن کامل چید و یا در مورد خیار و مرکبات از مواد مومی برای پوشش سطح میوه و ایجاد سدی در برابر تنفس گیاه استفاده کرد و بدین ترتیب سرعت واکنش‌های شیمیایی درون گیاه را با محدودیت ورود اکسیژن، کند کرد.

در بسیاری از محصولات مانند گوجه‌فرنگی یا کاهو و کرفس که عمر بسیار کوتاه و یا بافت حساس دارند و یا

در مورد ماهی و مواد غذایی دریایی چنین روش‌هایی مناسب نیست. متخصصین صنعت بسته‌بندی مواد غذایی به این فکر افتادند که شرایط محیط اطراف محصول را به نحوی تغییر دهند که سرعت تنفس آن کاهش یابد. این کار ابتدا در انبارهای کنترل‌شده نگهداری مواد غذایی انجام می‌شد، به طریق مشابه طرح بسته‌بندی (Atmosphere Packaging Modified) MAP یا همان بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده ارائه شد.

شکل ۱۱- طرز کار دستگاه بسته‌بندی

اساس فرایند بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده، بر کاهش میزان اکسیژن در بسته‌بندی استوار است. با کاهش اکسیژن در فضای بسته‌بندی، سرعت رشد ارگانیسم‌های هوازی و واکنش‌های اکسیداسیون کاهش می‌یابد و به این ترتیب زمان ماندگاری مواد، افزایش چشمگیری خواهد یافت. در این سیستم بسته‌بندی اکسیژن حذف شده را با نیتروژن (N_2) که گاز بی‌اثری است، جایگزین می‌کنند. گاهی مواقع از کربن دی‌اکسید (CO_2) استفاده می‌شود که باعث کاهش pH نیز می‌شود و به این ترتیب رشد باکتری‌ها را مهار می‌کند.

این سیستم ابتدا برای افزایش مدت ماندگاری گوشت و ماهی استفاده شده است ولی امروزه بیشتر در مورد میوه و سبزیجات تازه به کار می‌رود. در ایران نیز گرچه اغلب از سیستم وکیوم (خروج هوا) در بسته‌بندی‌ها استفاده می‌شود اما در چند سال اخیر با پیشرفت در روش‌های بسته‌بندی نوین و مطابق استانداردهای جهانی استفاده از بسته‌بندی اتمسفر اصلاح شده در حال گسترش است. چرا که براساس تحقیقات پژوهشگران تنها خروج اکسیژن از محیط برای حفظ و نگهداری ماده غذایی کافی نیست.

چرا حذف کامل اکسیژن از بسته‌های نگهداری میوه‌ها و سبزی‌ها امکان‌پذیر نیست؟

تکنیک‌های MAP در حال حاضر در محدوده وسیعی از غذاهای تازه یا سرد شده شامل غذاهای نیم‌پخته، ماکیان و ماهی، پاستای تازه، میوه و سبزیجات و اخیراً قهوه، چای، غذاهای آماده و فراورده‌های نانوائی استفاده می‌شود.

بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده، به معنی جایگزین کردن هوای موجود در بسته با مخلوطی از گازهای متفاوت به‌طور معمول مخلوطی از کربن دی‌اکسید، نیتروژن و اکسیژن است. در بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده هوای درون بسته ابتدا تخلیه نشده، سپس ترکیب گازهای مورد نظر، تحت فشار جایگزین آن می‌شود. بسته‌بندی MAP به ظاهر روش بسیار ساده‌ای است؛ خالی کردن هوای داخل بسته و جایگزین کردن آن با ترکیبی از گازها؛ اما در عمل پیچیدگی‌های تکنیکی زیادی هم دارد. تعیین نسبت گازها و نگاه‌داشتن این ترکیب گازی درون بسته‌بندی چندان ساده نیست. میوه و سبزی‌های تازه موجودات زنده بوده و تنفس می‌کنند. اما شدت تنفس و به تبع آن سرعت واکنش‌های شیمیایی در همه آنها یکسان نیست. به‌طور مثال در مورد قارچ سرعت تنفس زیاد است و لذا این محصول بسیار فساد پذیر و دارای عمر کوتاه است اما در مورد پیاز و سیب‌زمینی تنفس آهسته است. به‌همین سبب فاکتور دما در ماندگاری محصولات مخصوصاً محصولاتی که بسته‌بندی MAP دارند بسیار مهم است. چرا که سرعت تنفس یعنی مصرف اکسیژن و تولید CO₂ با افزایش دما بالا رفته و با کاهش آن کم می‌شود. لذا واضح است که کاهش دما در افزایش ماندگاری این محصولات مؤثر است. برای اصلاح اتمسفر درون بسته اغلب از ترکیبات متنوع گازها استفاده می‌کنند.

از این تکنولوژی بسته‌بندی برای مواد غذایی دریایی که بسیار فسادپذیر هستند نیز استفاده می‌شود. در بسته‌بندی محصولاتی مانند ماهی هدف کاهش تنفس و فعالیت میکروارگانیسم‌هایی است که باعث فساد ماده غذایی می‌شوند. در بسته‌بندی این محصولات معمولاً از ۳۰ تا ۴۰ درصد N₂، ۲۰ درصد O₂ و ۳۰ تا ۴۰ درصد CO₂ استفاده می‌شود و در دمای صفر تا ۲ درجه سلسیوس نگهداری می‌شود. گاز CO₂ به دلیل ویژگی‌های مطلوبی که دارد در بسته‌بندی MAP بیشترین کاربرد را دارد.

از گاز CO₂ برای افزایش ماندگاری این محصولات استفاده می‌شود. این گاز باعث حفظ بهتر ویتامین‌ها در محصولات گوشتی می‌شود.

گاز CO₂ باعث کاهش pH محیط می‌شود و به‌علاوه به‌عنوان یک ضد میکروب عمل می‌کند و فعالیت آنها را کاهش می‌دهد. همچنین با جذب آب و هیدراته شدن دیواره سلول‌ها باعث به تعویق افتادن و خشک شدن محصول و افزایش شادابی آن می‌شود.

از دست دادن آب، موجب افزایش ترکیبات فیبری و خشبی شدن محصول می‌شود که مطلوب نیست. کربن مونوکسید نیز برخی مواقع خصوصاً در بسته‌بندی‌های گوشت برای حفظ رنگ قرمز آن به کار گرفته می‌شود.

در مجموع از اثرات بسته‌بندی MAP بر ویژگی‌های حسی می‌توان به این موارد اشاره کرد:

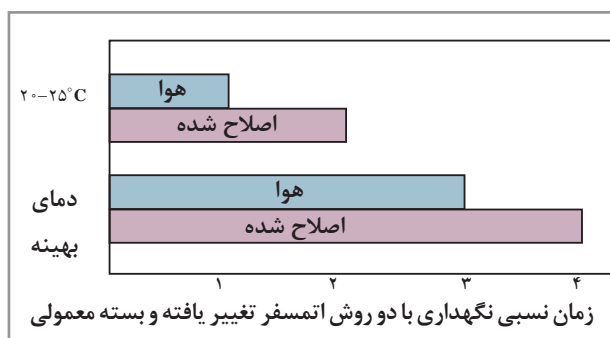
- باعث افزایش ماندگاری محصولات تازه می‌شود.
- خواص کیفی مطلوب را حفظ می‌کند.
- ظاهر بسته‌ها به دلیل امکان استفاده از فیلم‌های شفاف، جذاب و مشتری‌پسند است.

- بسته‌بندی بدون بو است و حمل و نقل و برچسب‌زنی آن آسان است.
  - برای افزایش ماندگاری محصول از مواد نگهدارنده درون ماده غذایی استفاده نمی‌شود.
  - سیستم بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده دارای مزایای زیر است:
  - طولانی کردن ماندگاری با حفظ خواص کیفی مطلوب؛
  - پایین آوردن میزان ضایعات و فساد؛
  - تازه نگه داشتن محصول بدون استفاده از مواد نگهدارنده؛
  - برداشت محصول تازه در سطوح رسیدگی مورد نظر برای مصرف‌کننده؛
  - کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل از طریق افزایش زمان انبارمانی محصول؛
  - فراهم نمودن امکان بسته‌بندی محصولات برش خورده آماده مصرف؛
  - صرفه‌جویی در مصرف انرژی (مانند عدم استفاده از فرایندهای حرارتی و برودتی).
- معایب روش MAP عبارت‌اند از:
- بالا بودن هزینه؛
  - حجیم‌تر بودن بسته‌ها و در نتیجه افزایش هزینه انبارداری؛
  - امکان از بین رفتن محصول به دلیل انتخاب ترکیب نامناسب گاز؛
  - امکان بروز تغییر در نسبت گازها طی نگهداری.

نکته

دمای محیط و ترکیب گازی داخل بسته، عوامل تأثیرگذار در روش نگهداری با اتمسفر تغییر یافته هستند.

شکل ۱۲

شکل ۱۳- نمونه‌ای از دستگاه‌های خط بسته‌بندی به روش اتمسفر اصلاح شده (MAP)

کاهش دما و استفاده از این روش باعث کاهش سرعت واکنش‌های شیمیایی می‌شود. شکل روبه‌رو به‌صورت شماتیک تأثیر دما را در عمر نگهداری نشان می‌دهد. (شکل ۱۲)

بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده را نباید با بسته‌بندی با اتمسفر کنترل شده (CAP) اشتباه گرفت! در بسته‌بندی با اتمسفر کنترل شده نه تنها ترکیب گازها و نسبت آنها مشخص می‌شود بلکه با روش‌هایی سعی می‌شود نسبت این گازها همواره کنترل شود. این روش، حفظ کیفیت فراورده‌های غذایی تازه را بدون عملیات حرارتی و شیمیایی میسر می‌کند.

شکل ۱۴

مکانیسم بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده (MAP)

روال کلی در این روش به این شکل است که هوای بسته را تخلیه می‌کنند و سپس ترکیب گازی از قبل آماده شده (مربک از گازهای نیتروژن، کربن دی‌اکسید و ...) را به جای آن به بسته تزریق می‌نمایند و بسته‌ها در لفاف‌های مقاوم به ورود اکسیژن بسته‌بندی می‌شوند.

لذا باید در ابتدا گاز با ترکیب مورد نظر آماده شود. برای این منظور می‌توان ترکیب مورد نظر را به‌طور آماده از کارخانجات تفکیک‌کننده هوا در کیسول‌های تحت فشار خرید. اما برای صرفه‌جویی در هزینه می‌توان گازهای سه‌گانه ازت، اکسیژن و کربن دی‌اکسید را به‌صورت خالص تهیه کرد و به‌وسیله یک دستگاه میکسر گاز با نسبت مورد نظر مخلوط نمود. در این روش نیاز به ذخیره اتمسفر اصلاح شده در مخزن جداگانه نیست و می‌توان از مخلوط گاز به دست آمده به‌طور مستقیم در بسته‌بندی تزریق کرد.

این کار توسط دستگاه‌های مختلفی انجام می‌شود که برخی از آنها در زیر تشریح می‌شوند:

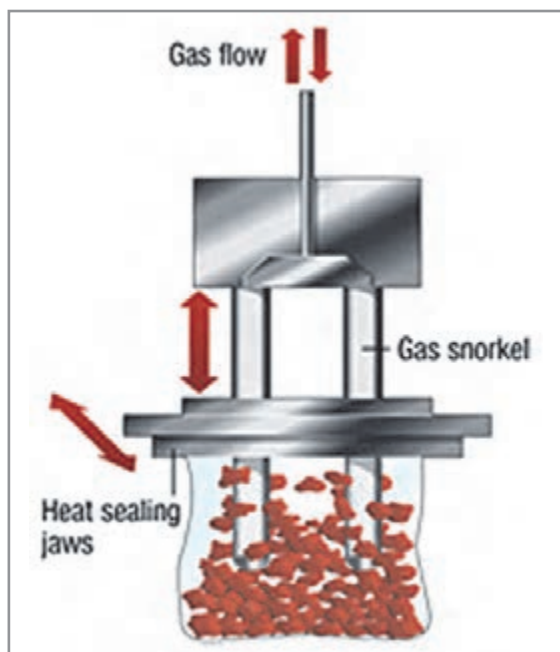
الف) بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده (MAP) در اتاقک‌های خلأ (Vacuum chamber) VC

در این دستگاه‌ها، ابتدا مواد، داخل بسته‌های از قبل آماده شده قرار می‌گیرند، سپس هوای آنها تخلیه شده و ترکیب گازی مورد نظر جایگزین و درب بسته پرس می‌شود. در تصویر زیر به‌صورت شماتیک این دستگاه بسته‌بندی نشان داده شده است.

شکل ۱۵

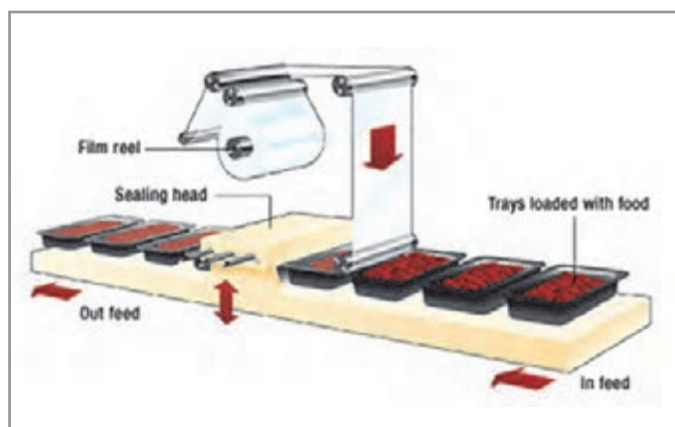

شکل ۱۶

ب) بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده (MAP) توسط ST (Snorkel Type)

این دستگاه برای بسته‌بندی مواد غذایی فله به روش اتمسفر اصلاح شده (MAP) کاربرد دارد. دستگاه با ریختن مواد درون بسته‌ها گاز اطراف مواد را توسط لوله‌هایی تخلیه نموده و گاز جدید را به آن تزریق می‌نماید و سپس عمل بسته‌بندی را انجام می‌دهد. شماتیکی از عملکرد این دستگاه را می‌توانید در تصویر روبه‌رو مشاهده نمایید.

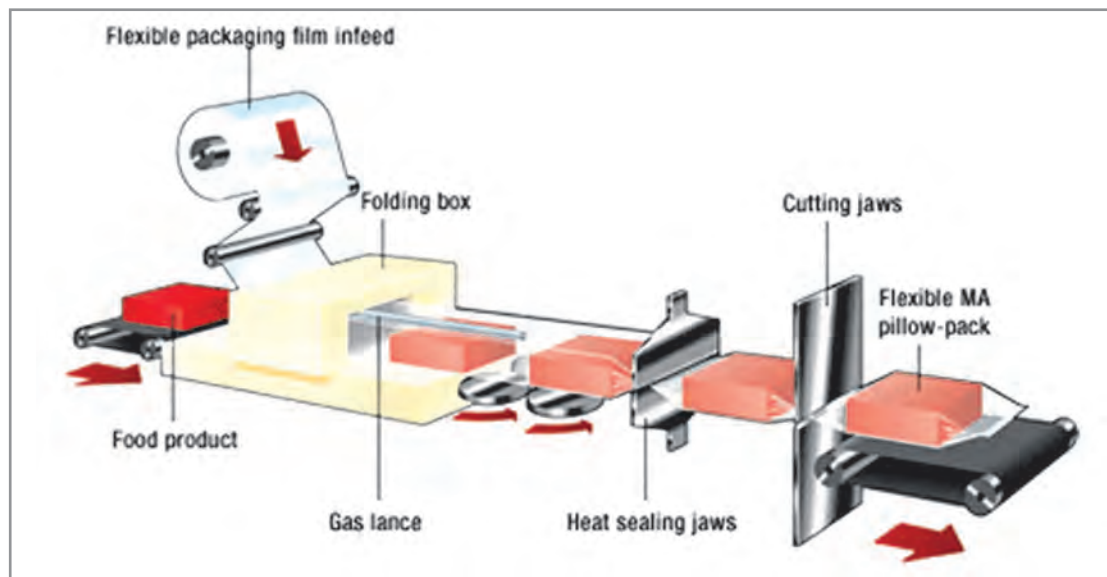

شکل ۱۷

ج) بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده (MAP) توسط (Tray lidding)

در این روش مواد داخل ظروف از قبل آماده شده، ریخته می‌شوند و سپس روکش مخصوص روی آنها قرار می‌گیرد، آن‌گاه وارد محوطه می‌شوند که توسط لوله‌هایی، هوای داخل بسته تخلیه و گاز جدید جایگزین می‌شود و در عین حال بسته‌بندی انجام می‌پذیرد.

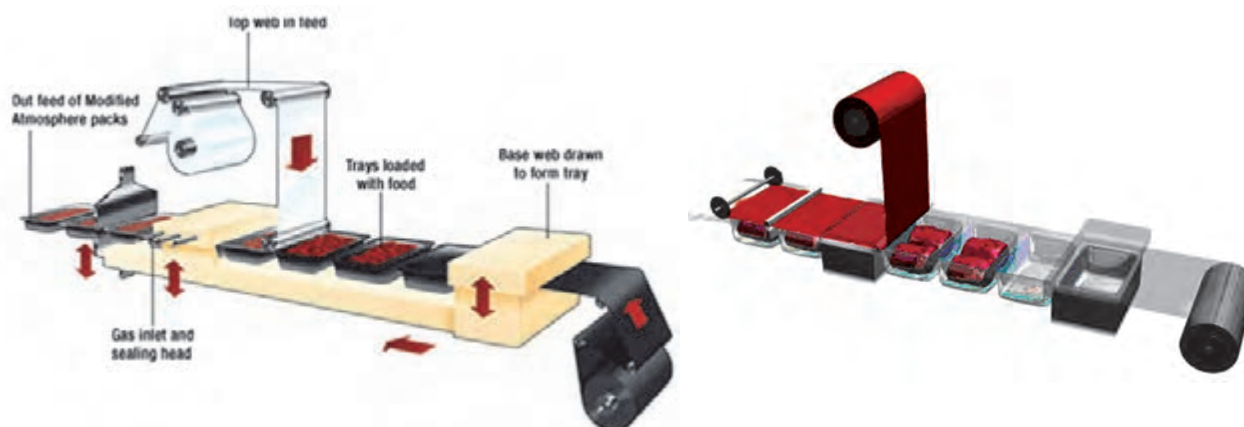
د) بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده (MAP) توسط HFFS (Horizontal form-fill - seal) این ماشین علاوه بر بسته‌بندی به روش اتمسفر اصلاح شده (MAP) قادر است، پاکت بسته‌بندی را از فیلم ورودی خود بسازد. در شکل زیر شاهد عملکرد این دستگاه هستید.

شکل ۱۸

ه) بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده (MAP) توسط VFFS (Vertical form-fill - seal) این دستگاه مشابه دستگاه قبلی است با این تفاوت که به صورت عمودی ساخته شده است و حرکت مواد در راستای عمودی است.

و) بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده (MAP) توسط TFSS (Thermoform-fill - seal) این دستگاه، مشابه دستگاه Tray lidding عمل می‌کند تنها با این تفاوت که با یک دستگاه ترموفرمینگ قبل از آن ظروف مورد نیازش را می‌سازد بعد مواد درون آنها قرار می‌گیرند و آن‌گاه عملیات به همان شکل ادامه می‌یابد. در زیر نمونه‌ای از این دستگاه را مشاهده می‌نمایید.

شکل ۱۹

فیلم‌های بسته‌بندی تحت خلأ

در این نوع بسته‌بندی باید از فیلم‌هایی استفاده کرد که علاوه بر شفافیت و زیبایی، قابلیت نفوذپذیری کمی در مقابل گازها داشته باشند و در ضمن خواص مکانیکی خوبی هم دارا باشند.

به‌طور معمول برای بسته‌بندی مواد غذایی بیشتر از پلی اتیلن با چگالی کم (LDPE)، پلی وینیل کلراید (PVC)، اتیلن وینیل استات (EVA) و پلی پروپیلن خطی شده (OPP) استفاده می‌شود. این مواد نفوذپذیری بالایی دارند و مناسب بسته‌بندی با اتمسفر اصلاح شده نیستند. در این تکنولوژی از فیلم‌هایی با نام EMAP استفاده می‌شود که نفوذپذیری کمی داشته و قادر است ترکیب اتمسفری موجود در خود را برای مدت زیادی به همان شکل حفظ نماید.

فیلم‌ها و ترکیبات مورد استفاده در بسته‌بندی مواد غذایی به روش MAP باید دارای ویژگی‌های زیر باشند:

- مقاوم به ضربه، سوراخ شدن و پارگی؛
- قابلیت مهر و موم شدن؛
- ضد غبار و ضد بخار بودن؛
- عدم نفوذپذیری به گازها و رطوبت.

مواد پلاستیکی به دلیل ویژگی‌هایی مانند فرم دهی نسبتاً آسان، وزن سبک، شفافیت مناسب، قابلیت دوخت حرارتی و مقاومت مناسب برای بسته‌بندی مواد غذایی به روش MAP مناسب هستند. از آنجایی که هیچ‌گونه پلاستیکی به تنهایی برای همه کاربردها در بسته‌بندی مواد غذایی کاملاً مناسب نیست، پیشرفت تکنولوژی پلیمری منجر به تولید پلاستیک‌هایی شده است که برای بسته‌بندی‌های مخصوص مواد غذایی مناسب‌تر هستند. با انتخاب صحیح و دقیق هر یک از ترکیبات پلاستیکی، می‌توان بسته‌بندی‌های مناسبی برای کاربردهای مختلف طراحی و تولید کرد.

برای انتخاب یک ماده پلاستیکی مناسب برای بسته‌بندی به روش MAP باید به موارد زیر توجه کرد:

- **تماس با ماده غذایی:** مواد تشکیل‌دهنده فیلم‌ها و ظروف بسته‌بندی که با ماده غذایی در تماس هستند نباید به داخل غذا نفوذ کنند و باعث آسیب رساندن به سلامت مصرف‌کننده شوند.
- **عدم نفوذ پذیری نسبت به گازها و بخار آب:** ترکیبات بسته‌بندی مورد استفاده در MAP نباید نسبت به گازها و رطوبت نفوذپذیر باشند.

- **ویژگی‌های ظاهری:** شفافیت و ظاهر مناسب بسته‌بندی تأثیر قابل توجهی بر مشتری‌پسندی محصول دارد. به این منظور ظروف بسته‌بندی مختلفی در رنگ‌ها و طرح‌های زیبا در بازار موجود هستند.

- **ضد بخار بودن:** کندانس شدن بخار آب (بخار گرفتن) در سطح داخلی بسته‌بندی مواد غذایی زمانی رخ می‌دهد که دمای اطراف بسته کاهش یافته و دمای محتویات داخل بسته بالاتر باشد و اختلاف دما ایجاد شود. بخار گرفتن سمت داخلی فیلم از انتشار نور از قطرات کندانس شده رطوبت جلوگیری کرده و باعث از بین رفتن شفافیت بسته‌بندی شده و ظاهر نامناسبی ایجاد می‌کند که با استفاده از ترکیبات ضد بخار در لایه آخر فیلم بسته‌بندی (هم از داخل و هم از خارج) می‌توان از این اتفاق جلوگیری نمود.

- **ویژگی‌های مکانیکی:** مقاومت در برابر پارگی و سوراخ شدن و سهولت استفاده توسط ماشین بسته‌بندی از مهم‌ترین ویژگی‌های مکانیکی فیلم‌های بسته‌بندی محسوب می‌شود.

- **دوخت‌پذیری حرارتی:** دوخت حرارتی مؤثر و صحیح برای حفظ ترکیب گاز وارد شده درون بسته‌بندی بسیار ضروری و مهم است.

ارزشیابی:

ارزشیابی در این درس براساس شایستگی است. برای هر پودمان یک نمره مستمر (از ۵ نمره) و یک نمره شایستگی پودمان (نمرات ۱، ۲ یا ۳) با توجه به استاندارد عملکرد جدول زیر برای هر هنرجو ثبت می‌شود. امکان جبران پودمان‌ها در طول سال تحصیلی برای هنرجویان و براساس برنامه‌ریزی هنرستان وجود دارد.

الگوی ارزشیابی پودمان اول

نمره	استاندارد (شاخص‌ها، داوری، نمره‌دهی)	نتایج	استاندارد عملکرد	تکالیف عملکردی (شایستگی‌ها)
۳	تحلیل و تعیین مکانیسم اثر فرایندهای حرارتی و غیرحرارتی بر میکروارگانیسم‌ها، مواد مغذی و ساختار مواد غذایی	بالاتر از حد انتظار	بررسی و تحلیل اثر روش‌های نگهداری حرارتی و غیرحرارتی بر کیفیت مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران	۱- تحلیل اثر روش‌های نگهداری حرارتی بر کیفیت مواد غذایی
۲	تحلیل اثر فرایندهای حرارتی و غیرحرارتی بر کیفیت مواد غذایی	در حد انتظار (کسب شایستگی)		۲- تحلیل اثر روش‌های نگهداری غیرحرارتی بر کیفیت مواد غذایی
۱	تفکیک فرایندهای حرارتی و غیرحرارتی نگهداری مواد غذایی	پایین‌تر از انتظار (عدم احراز شایستگی)		
	نمره مستمر از ۵			
	نمره شایستگی پودمان از ۳			
	نمره پودمان از ۲۰			

پودمان ۲

افزودنی‌های مواد غذایی

افزودنی‌ها ترکیبات شیمیایی هستند که حین فراوری مواد غذایی برای بهبود ویژگی‌های حسی، فیزیکی، شیمیایی، بیولوژیکی و یا افزایش مدت زمان ماندگاری محصول مورد استفاده قرار می‌گیرند. افزودنی‌های مواد غذایی بسیار متنوع و کاربرد بوده و براساس نقش‌های عملکردی خود در گروه‌های مختلفی طبقه‌بندی می‌شوند. امروزه عملاً تولید یک محصول غذایی بدون استفاده از افزودنی‌ها حتی در مقیاس خانگی امکان‌پذیر نیست. بنابراین سازمان‌های ناظر بر کیفیت و تولید مواد غذایی استانداردهای سخت‌گیرانه‌ای برای پذیرش یک افزودنی و تعیین حدمجاز مصرف برای آن تدوین نموده‌اند. که با پیشرفت روش‌های علمی و شناخت ابعاد جدیدی از سایر ویژگی‌های شیمیایی مواد، این استانداردها همواره در حال بازنگری هستند.

واحد یادگیری ۳

کاربرد نگهدارنده‌های مواد غذایی

نگهدارنده‌ها (Preservatives) دسته‌ای از افزودنی‌های مواد غذایی هستند که برای محافظت از آلودگی میکروبی یک محصول غذایی یا دارویی در دوره نگهداری و در هنگام مصرف، در فرمولاسیون آن استفاده می‌شوند. در صنعت از انواع نگهدارنده‌های طبیعی و شیمیایی استفاده می‌شود. برخلاف باور عمومی مبنی بر زیان‌آور بودن نگهدارنده‌های شیمیایی، باید توجه داشت که نگهدارنده‌های مجاز با استانداردهای بسیار سخت‌گیرانه‌ای مورد پذیرش قرار گرفته‌اند و چنانچه در دُز مجاز مورد مصرف قرار گیرند هیچ‌گونه مخاطره‌ای برای مصرف‌کننده ندارند.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل کاربرد نگهدارنده‌ها و طعم‌دهنده‌ها از نظر حسی، شیمیایی و بیولوژیکی بر مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

اثر افزودنی‌های مواد غذایی

هر ماده‌ای که معمولاً به تنهایی به عنوان غذا مصرف نمی‌شود و به عنوان یکی از اجزای اصلی غذا به حساب نمی‌آید، خواه دارای ارزش غذایی باشد یا نباشد و کاربرد آن باعث شود که آن ماده یا محصولات جانبی آن به صورت جزئی از مواد غذایی در آیند یا در خصوصیات غذا تأثیر بگذارند، افزودنی مواد غذایی نامیده می‌شود. هدف از افزودن این مواد کمک به تکنولوژی تولید غذا، از قبیل فراوری، آماده‌سازی، بسته‌بندی و حمل و نقل است. این تعریف شامل موادی که برای حفظ و یا بهبود خصوصیات تغذیه‌ای غذا افزوده می‌شوند و نیز آلاینده‌ها نمی‌شود.

اهداف استفاده از مواد افزودنی:

- بهبود و یا حفظ ارزش تغذیه‌ای
- ارتقاء کیفیت
- کاهش اتلاف
- افزایش پذیرش مصرف کننده
- بهبود کیفیت نگهداری
- تسهیل دسترسی به غذا
- تسهیل در آماده‌سازی مواد غذایی

مواد افزودنی در شرایط زیر نباید استفاده شوند:

- پنهان کردن فرایندهای معیوب
- پنهان کردن خسارت، فساد، و یا مشکلات دیگر
- فریب مصرف کننده
- اگر استفاده از آن مستلزم کاهش قابل توجهی در مواد مغذی مهم باشد
- اگر از نظر اقتصادی اثر مورد نظر را می‌توان، با فرایندهای تولیدی خوب (GMP) به دست آورد
- در مقادیر بیشتر از حداقل لازم برای رسیدن به اثرات مطلوب

برخی از اصطلاحات پر کاربرد در مورد افزودنی‌های مواد غذایی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- حد قابل قبول دریافت روزانه یک ماده غذایی بر حسب RDA (Recommended Dietary Allowance): میزان مواد مغذی که برای برطرف کردن نیازهای ۹۷ تا ۹۸ درصد افراد سالم جامعه مورد نیاز است.
- سهم غذا (Serving Size): مقدار ماده غذایی است که به طور معمول توسط یک فرد در یک وعده مصرف می‌شود. برای مثال یک لیوان شیر یا ۲ عدد بیسکویت یک سهم هستند.
- تاریخ تولید (Production date): تاریخی است که غذا و یا مکمل رژیمی، غذایی و ورزشی فراوری و بسته‌بندی می‌شود.
- بهترین زمان مصرف (بهترین قبل از) (Best before date): مدت زمانی که تحت شرایط انباری بیان شده، کیفیت محصول کاملاً مشابه کیفیت زمان تولید آن است. بدیهی است که پس از اتمام این دوره زمانی، محصول قابل مصرف است.

اثر نگهدارنده‌های شیمیایی در مواد غذایی

انواع مختلفی از نگهدارنده‌ها در صنایع غذایی مورد استفاده قرار می‌گیرند. این ترکیبات یا منشأ طبیعی دارند و یا به‌صورت سنتتیک (شیمیایی) تولید می‌شوند. نگهدارنده‌های طبیعی، منشأ گیاهی یا جانوری دارند و یا از منابع میکروبی حاصل می‌شوند. نگهدارنده‌های شیمیایی نیز ترکیبات بسیار متنوعی هستند که در بین آنها اسیدهای آلی بیشترین کاربرد را دارند.

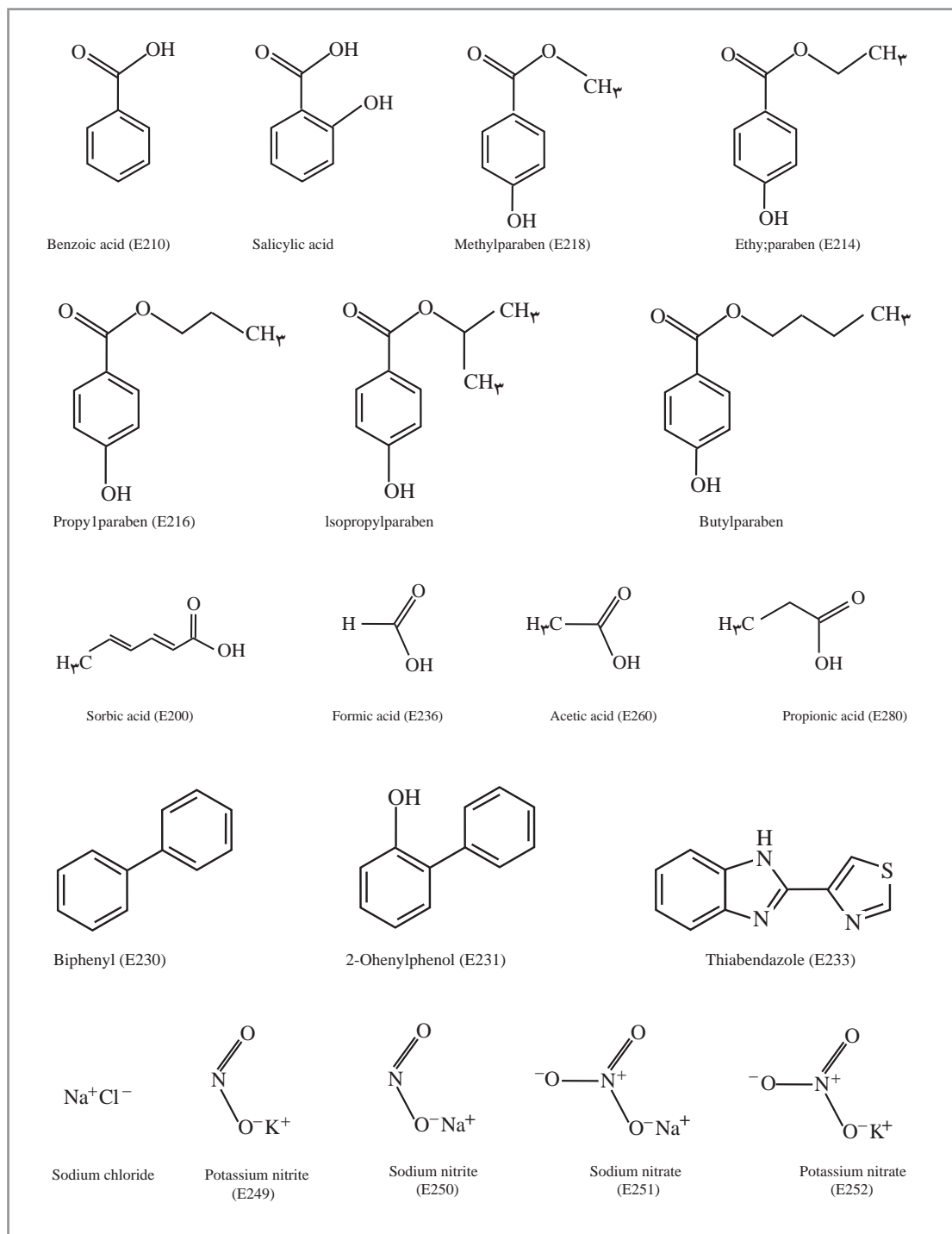
مؤثرترین راه برای نگهداری وضعیت مطلوب بهداشتی ترکیبات خوراکی، استفاده از اسیدهای آلی است. اسیدهای آلی ترکیباتی دارای گروه کربوکسیلیک در ساختمان خود هستند. اسیدهای آلی ۱ تا ۷ کربنه دارای اثرات ضد میکروبی هستند. به این ترتیب اسیدهای آلی طی دهه‌های اخیر به‌عنوان مهم‌ترین نگهدارنده‌های تجاری مواد غذایی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. آنها به‌طور طبیعی وجود دارند، اما اگر مقدار زیادی از این ترکیبات در مواد غذایی مورد نیاز باشند، به‌طور مصنوعی تولید می‌شوند. می‌توان آنها را براساس مکانیسم اثر ضد میکروبی به دو گروه تقسیم کرد. گروه اول شامل استیک، سیتریک، لاکتیک، مالیک، و تارتاریک اسید هستند. آنها یا به‌طور مستقیم با کاهش pH ماده غذایی و در نتیجه افزودن تنش بر میکروارگانیسم و یا به‌صورت تجزیه نشده و با انتقال از طریق غشاء سلولی به داخل سیتوپلاسم میکروارگانیسم (جایی که تجزیه شده و pH درونی سلول را کاهش می‌دهند) عمل می‌کنند.

گروه دیگر اسیدهای آلی یعنی سوربیک، بنزوئیک و پروپیونیک اسید تنها زمانی که به‌صورت اسیدهای آلی تجزیه نشده وجود داشته باشند، فعالیت ضد میکروبی از خود نشان می‌دهند. این نگهدارنده‌ها فقط در pH پائین فعال هستند.

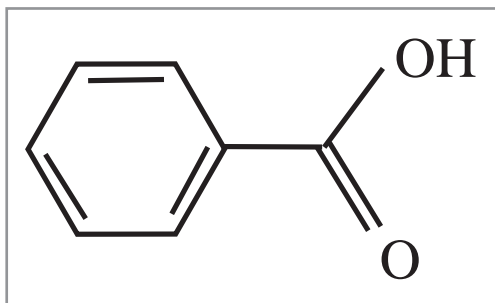
اسیدهای آلی در عمل به‌صورت نمک‌های سدیم، پتاسیم یا کلسیم اضافه می‌شوند زیرا قابلیت انحلال آنها در آب بیشتر است.

نکته

شکل ۱- برخی از مهم‌ترین نگهدارنده‌های صنعت غذا

شکل ۲- ساختمان شیمیایی بنزوئیک اسید

اثر بنزوئیک اسید در نگهداری مواد غذایی

بنزوئیک اسید به عنوان یک عامل ضد میکروبی در حد وسیعی برای حفاظت مواد غذایی مورد استفاده قرار می گیرد. فرمول شیمیایی این اسید به صورت C_6H_5COOH است. معمولاً برای افزایش حلالیت و سادگی کاربرد نمک سدیم این اسید یعنی سدیم بنزوات استفاده می شود.

نکته

نمک ها و استرهای بنزوئیک اسید تحت عنوان بنزوات شناخته می شوند.

مزیت بنزوات ها نسبت به سایر نگهدارنده ها قیمت پایین آنها است. بنزوات ها اولین نگهدارنده های شیمیایی بودند که سازمان غذا و داروی ایالات متحده (FDA) مجوز استفاده از آنها را صادر کرد.

این اسید به طور طبیعی در بعضی از مواد نظیر آلو و دارچین وجود دارد. pH اپتیمم برای فعالیت آن ۴ تا ۵/۲ است. فعالیت ضد میکروبی این ترکیبات به واسطه مولکول تفکیک نشده آنها است. به این ترتیب که در این وضعیت تفکیک نشده، بدون بار هستند و می توانند از غشای سلول عبور کرده و وارد آن شوند. سپس داخل سلول تفکیک شده و یون هیدروژن (H^+) آزاد می کنند. چنین وضعی سبب ایجاد اختلال در کار تبادل مواد از دیواره سلولی می شود. این ترکیبات در pH خنثی بی تأثیر هستند. زیرا در این حالت در محیط، تفکیک شده و به صورت باردار در می آیند و به این ترتیب دیگر قادر به عبور از غشای سلول میکروارگانیسم و ورود به درون آن نخواهند بود. در حالی که در مواد غذایی با اسیدیته بالا مثل سرکه سیب، نوشابه ها، سس کچاپ، و سایر سس های سالاد کارایی بالایی دارند.

اثر نابودکنندگی این اسید بیشتر روی مخمرها و باکتری ها است و در مورد کپک ها کمتر مؤثر است. به نظر می رسد وجود نمک طعام اثر سدیم بنزوات را تشدید می نماید. دریافت و مصرف ۵/۰ گرم سدیم بنزوات به طور روزانه برای انسان فاقد خطر است. اگر چه دریافت ۴ گرم در روز از این ماده هم بدون ایجاد اثر سویی در بدن گزارش شده است. علت عدم خطر این است که این اسید در بدن با آمینواسید گلیسین ترکیب شده و همراه با ادرار دفع می شود.

نکته

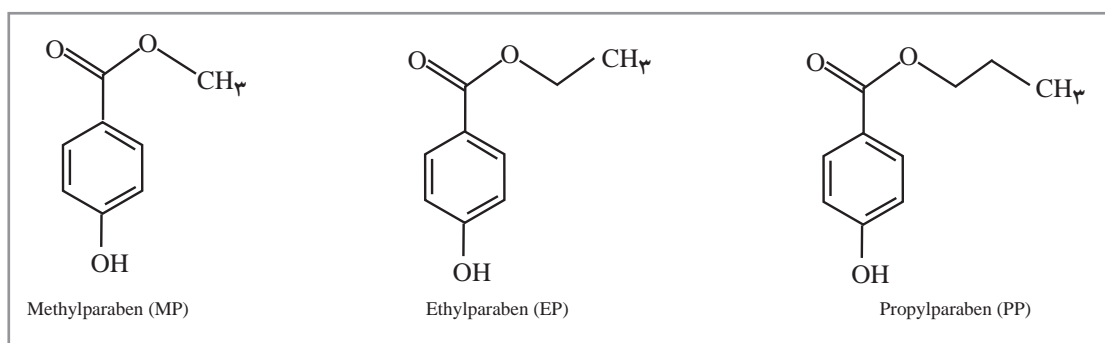
میزان بنزوئیک اسید اضافه شده به مواد غذایی ۰/۰۵ تا ۰/۱ درصد است و اغلب همراه با بعضی مواد ضد میکروب دیگر مثل سوربیک اسید به کار گرفته می شود.

مصرف اصلی این اسید در مرباها، سالادهای میوه و ژله ها است.

پارابن‌ها

استرهای آلکیل پراهایدروکسی بنزوئیک اسید موسوم به پارابن‌ها، دارای خصوصیات ضد میکروبی بارزی هستند. پارابن‌ها از پرکاربردترین انواع مواد نگهدارنده هستند. که نخستین بار در حدود ۸۵ سال پیش معرفی شدند و به سرعت به یکی از پرمصرف‌ترین نگهدارنده‌ها تبدیل شدند. پارابن‌هایی که طول زنجیره آلکیل آنها بلندتر است خاصیت ضد میکروبی بیشتری ولی حلالیت کمتری نسبت به انواع با طول زنجیره آلکیل کمتر دارند، به همین دلیل انواع کوتاه زنجیر، پرکاربردتر هستند. سه پارابن اصلی مجاز در صنایع غذایی شامل متیل، اتیل و پروپیل پارابن هستند. متیل و پروپیل پارابن‌ها همانند بنزوئیک اسید و نمک سدیم آن تا میزان ۰/۱ درصد در مواد غذایی مجاز هستند. پارابن‌ها بر خلاف بنزوئیک اسید حساسیت کمتری به pH دارند. به این معنا که اثرات ضد میکروبی خود را در pH های بالاتر از ۷ هم حفظ می‌کنند.

شکل ۳- ساختمان شیمیایی انواع پارابن

انتخاب نوع پارابن در یک محصول بستگی به عوامل مختلفی دارد. معمولاً برای رسیدن به اثر محافظتی بیشتر و طیف اثر وسیع‌تر از ترکیب چند نوع پارابن مانند متیل و اتیل در فرمولاسیون استفاده می‌شود. پارابن‌ها بیشتر روی کپک‌ها و مخمرها اثر می‌گذارند هر چند در برابر کپک‌ها مؤثرتر از مخمرها هستند. در مورد باکتری‌ها اثرات ضد میکروبی بیشتری روی باکتری‌های گرم مثبت دارند. برخی باکتری‌های گرم منفی با تولید آنزیم‌های خاص، پارابن‌ها را تخریب می‌کنند و نسبت به آنها مقاوم شده‌اند.

اثر گاز SO_2 و مشتقات آن در نگهداری مواد غذایی

گاز گوگرد دی‌اکسید و مشتقات آن همگی جز ترکیبات ضد میکروبی رایج در صنایع غذایی هستند که استفاده از آنها سابقه بسیار طولانی دارد. این ترکیبات علاوه بر خاصیت ضد میکروبی به عنوان ترکیبات جلوگیری کننده از واکنش‌های قهوه‌ای شدن و نیز به عنوان ترکیب آنتی‌اکسیدان هم کاربرد دارند. گاز گوگرد دی‌اکسید SO_2 و سولفیت SO_3^{2-} ، یا بی‌سولفیت و متابی‌سولفیت $S_2O_8^{2-}$ همگی به صورت مشابهی عمل می‌کنند. این ترکیبات در میوه‌های خشک، آب‌لیمو، ملاس، نوشیدنی‌ها و آب‌میوه‌ها استفاده می‌شود. اینکه کدام یک از این فرم‌ها در محیط حضور داشته باشند به pH محیط بستگی دارد. در pH کمتر از ۳ فرم SO_2 در pH بیشتر از ۶، SO_3^{2-} و در pH بین ۵-۳ فرم HSO_3^- در محیط غالب خواهند بود. باکتری‌های استیکی و لاکتیکی و برخی کپک‌ها در مقایسه با مخمرها به این ترکیب حساسیت بیشتری نشان می‌دهند.

مانند بقیه ترکیبات ضد میکروبی اثر این ترکیبات هم در pH پائین بیشتر است. احتمالاً اثر ضد میکروبی این ترکیبات به واسطه قدرت احیا کنندگی شدید آنهاست که به این ترکیبات اجازه می‌دهد فشار اکسیژن را به کمتر از حدی که در آن ارگانیسم‌های هوازی قادر به رشد و تکثیر هستند، تقلیل دهد. همچنین اثر مستقیم آن بر برخی از سیستم‌های آنزیمی نیز گزارش شده است به طوری که به عنوان نوعی سم آنزیمی با جلوگیری از فعالیت آنزیم‌های ضروری میکروارگانیسم‌ها از رشد و تکثیر آنها ممانعت کند.

نکته

به سبب فعالیت ضد آنزیمی، این گاز را برای جلوگیری از قهوه‌ای شدن میوه‌ها و سبزی‌ها هنگام خشک کردن به کار می‌برند تا مانع فعالیت آنزیم فنلاز شود.

این ترکیب همچنین مانع اتلاف ویتامین C و کاروتن می‌شود. SO₂ و مشتقات آن به عنوان ترکیبات احیاء کننده باعث تبدیل پیوندهای دی سولفیدی و در نتیجه کاهش دهنده قوام خمیر عمل می‌کند.

نکته

به واسطه اثر تخریبی این ترکیب روی تیامین، استفاده از آن در گوشت و سایر مواد خوراکی که منبع تیامین هستند مجاز نیست.

از بین محصولات مختلف، میوه‌های خشک شده به ویژه زردآلو، آبلیمو، میگو دارای مقادیر زیادی سولفیت هستند. در غذاهای تخمیری نیز مقادیر کمی سولفیت یافت می‌شود. سولفیت‌هایی که به غذاها اضافه می‌شوند؛ می‌توانند با دیگر ترکیبات غذاها مثل قندهای احیا کننده، پروتئین‌ها، اسیدهای آمینه، آلدئیدها و کتون‌ها واکنش دهند. که در این حالت به آن گوگرد دی اکسید پیوند شده گفته می‌شوند. در نتیجه مقداری از سولفیت اضافه شده که واکنش نداده به صورت آزاد در بیشتر غذاها باقی می‌ماند. که این بخش فعالیت‌های ضد میکروبی یا ضد آنزیمی را انجام می‌دهد. مشتقات گوگرد برای قرن‌های طولانی استفاده می‌شده‌اند، اما در سال‌های اخیر سولفیت به عنوان تحریک کننده واکنش‌های آسمی در افراد حساس شناخته شده است. این واکنش‌ها معمولاً چند دقیقه پس از خوردن دُزهای تحریک کننده سولفیت ایجاد می‌شوند. این واکنش‌ها در افراد حساس می‌توانند بسیار شدید باشند. این حساسیت خوشبختانه چندان فراگیر نیست. اما افراد مبتلا به این عارضه باید از غذاها و نوشیدنی‌های دارای سولفیت زیاد اجتناب کنند. به علت افزایش نگرانی‌ها در مورد واکنش‌ها نسبت به سولفیت‌ها، FDA چندین قانون برای این مواد وضع کرده است.

این سازمان از سال ۱۹۸۶ استفاده از عوامل سولفیت‌دار روی میوه‌ها و سبزی‌های خام را ممنوع کرده است. در مورد میگو استفاده از سولفیت تا حدی که باقی مانده آن از ۱۰۰ ppm بیشتر نشود مجاز است.

پروپیونیک اسید

پروپیونیک اسید یک اسید آلی سه کربنه با ساختار $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{COOH}$ است کاربرد این اسید و نمک کلسیم و سدیم آن یعنی پروپیونات‌ها در نان، انواع کیک، بعضی پنیرها و سایر مواد غذایی مجاز است. این ترکیب معمولاً به عنوان یک بازدارنده کپک عمل می‌کند. به طور کلی پروپیونات‌ها متداول ترین نگهدارنده‌ها در فرآورده‌های نانی محسوب می‌شوند. این اسید هم همانند سایر اسیدهای آلی بیشترین فعالیت ضد میکروبی خود را در pH‌های پایین نشان می‌دهد. هر چه میزان اسید تفکیک نشده بیشتر باشد قدرت بازدارندگی آن بیشتر است.

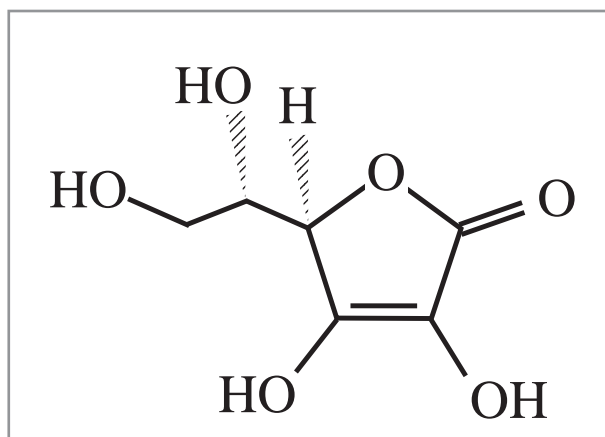
سوربیک اسید

سوربیک اسید یک اسید آلی زنجیره مستقیم، غیراشباع و ترانس، با ساختار ۴و۲ هگزا دی انوئیک اسید است. به عنوان یک اسید، حلالیت کمی در آب در دمای اتاق دارد. نمک‌های سدیم و یا پتاسیم آن در آب، محلول‌تر هستند. سوربیک اسید معمولاً به صورت نمک‌های سدیم، پتاسیم و کلسیم به عنوان نگهدارنده مواد غذایی استفاده می‌شود. این ترکیب در غلظت کمتر از ۰/۲ درصد در مواد غذایی مجاز است. سوربیک اسید در pH کمتر از ۶ بیشترین تأثیر را دارد و در pH بالاتر از ۶/۵ معمولاً بدون اثر است در pH بین ۴ و ۶ مؤثرتر از سدیم بنزوات است.

اثر نگهدارندگی اصلی سوربیک اسید به عنوان یک بازدارنده قارچ است. سوربیک اسید را می‌توان بدون اینکه طعم محصول را تغییر دهد به میزان بیشتری نسبت به پروپیونات‌ها استفاده کرد.

سوربات‌ها معمولاً در برابر کپک‌ها و مخمر مؤثرند. اما تحقیقات نشان داده که این ترکیبات روی بسیاری از باکتری‌ها نیز تأثیر دارند. از این نگهدارنده‌ها در گوشت طیور تازه، فراورده‌های بسته‌بندی شده طیور در خلأ، ماهی تازه و میوه‌های فسادپذیر به منظور افزایش عمر انباری استفاده می‌شود. مطالعاتی امکان استفاده هم‌زمان از سوربات‌ها همراه با نیترات‌ها را در فراورده‌های گوشتی مورد بررسی قرار داده‌اند. همچنین از

سوربات‌ها به عنوان یک ماده ضدقارچ و کپک در مواد غذایی نظیر انواع پنیر، فراورده‌های نانوايي، آب‌میوه‌ها، نوشیدنی‌ها، سس‌های سالاد و مانند اینها استفاده می‌شود. آنها علاوه بر جلوگیری از جوانه‌زدن اندوسپورها از رشد سلول‌های رویشی هم جلوگیری می‌کنند. سوربات‌ها در فرم خشک پایدار بوده ولی در محلول‌های آبی ناپایدار هستند.

شکل ۴- ساختمان شیمیایی سوربیک اسید

سوربات‌ها باعث مهار رشد مخمرها در انواع غذاها از جمله آب‌میوه، میوه خشک، پنیر، گوشت، و محصولات ماهی می‌شوند. سوربات‌ها در محصولات با pH پایین از جمله سس سالاد، محصولات گوجه‌فرنگی، نوشابه‌های گازدار، و انواع غذاهای دیگر مؤثر هستند. سطح مؤثر سوربات‌ها در مواد غذایی در دامنه ۰/۰۳ تا ۰/۰۵ درصد است. در سطوح معمول، سوربات‌ها عطر و طعم غذا را تحت تأثیر قرار نمی‌دهند. اما اگر در سطوح بالاتر استفاده شوند، ممکن است از سوی برخی از مردم به عنوان عطر و طعم ناخوشایند شناسایی شوند.

نیتريت و نیترات

سدیم نیترات (NaNO_3) و به‌ویژه سدیم نیتريت (NaNO_2) به عنوان ترکیبات نگهدارنده در فرمول‌های عمل‌آوری فراورده‌های گوشتی مثل سوسیس و کالباس استفاده می‌شوند. کاربرد این ترکیبات دارای چند هدف است که از آن جمله می‌توان به تثبیت رنگ فراورده گوشتی، جلوگیری از فعالیت میکروارگانیسم‌های عامل فساد و مسمومیت (به‌ویژه میکروب خطرناک کلستریدیوم بوتولینوم) و بهبود طعم فراورده گوشتی، اشاره کرد.

به علاوه نیتريت يك آنتي اكسيدان مناسب است و از اكسيد شدن چربي هاي فراورده هاي گوشتي در طول نگهداري آنها جلوگیری می کند. امروزه در عمل آوري فراورده هاي گوشتي معمولاً به جای سدیم نترات از سدیم نیتريت استفاده می شود.

عمل بازدارندگی اصلی نیتريت در فراورده هاي گوشتي عليه كلستريديوم بوتولينوم است. اما این ماده قادر است بر سایر میکروارگانیسم ها نیز اثر بازدارندگی اعمال کند، اثر میکروب کشی آن با کاهش pH افزایش پیدا می کند.

نکته

از نیتريت در برخی کشورها برای کنترل تولید گاز در پنیرهای دیررس مثل پنیرهای سوئسی هم استفاده می شود. علت تولید گاز، رشد برخی انواع كلستريديوم ها در این فراورده ها است.

بیشتر بدانید

پدیده ای در رابطه با مصرف نیتريت در غذاها کشف شده که آن را فاکتور پریگو می نامند. به این صورت که اگر به محیط کشتی نیتريت اضافه شود و سپس آن محیط حرارت داده شود، موادی در آن به وجود می آید که اثر بازدارندگی آنها بیشتر از زمانی است که نیتريت را پس از ساخته شدن و حرارت دادن محیط کشت به آن اضافه کنند.

نیتريت افزوده شده با پروتئین ها، چربي ها، رنگ دانه ها و دیگر اجزای گوشت واکنش می دهد و تنها مقداری از آن به شکل یون آزاد در محصول باقی می ماند. نیتريتی که در واکنش شرکت نمی کند را نیتريت باقی مانده می گویند. از این رو با توجه به نگرانی هایی که در مورد نیتريت باقی مانده در فراورده هاي گوشتي وجود دارد، تلاش های زیادی برای کاهش یا حذف نیتريت در فرمولاسیون های گوشتي صورت پذیرفته اما هنوز جایگزین مناسبی برای آن شناخته نشده است.

از اشکالات اساسی استفاده از این مواد که همواره نگرانی های عمومی را در مورد این افزودنی ها برانگیخته است تولید نیتروزآمین ها است. اینها ترکیباتی هستند که سرطان زایی برخی از آنها به اثبات رسیده است. این ترکیبات در اثر واکنش نیتريت با آمین های نوع دوم تشکیل می شود.

میزان نیتريت افزوده شده و شرایط پخت در تشکیل نیتروزآمین ها در فراورده هاي گوشتي حرارت دیده نقش مهمی دارند و مقدار سدیم نیتريت افزوده شده به این فراورده ها مؤثرترین عامل است. با کاهش حتی مقدار کمی از این ماده، می توان تشکیل نیتروز آمین ها را به طور قابل ملاحظه ای کاهش داد.

برای استفاده از نیتريت در فراورده هاي گوشتي حد مجاز ۱۲۰ ppm اعلام شده است همچنین سطح نیتروزآمین در فراورده هاي گوشتي حداکثر باید ۱۰ ppm باشد. مشخص شده که هنگامی که از ویتامین C در فرمولاسیون اسید استفاده شود میزان نیتروزآمین آزاد موجود در فراورده هاي گوشتي کاهش پیدا می کند.

ترکیبات با اثر ضد میکروبی غیر مستقیم

علاوه بر ترکیباتی که به عنوان نگهدارنده و ترکیبات ضد میکروبی با اثر مستقیم استفاده می شوند، برخی از ترکیبات نیز وجود دارد که به دلیل اثرات دیگری غیر از اثرات ضد میکروبی به مواد غذایی اضافه می شوند اما اثرات ضد میکروبی هم از خود نشان می دهند به این گروه، ترکیبات با اثر ضد میکروبی غیر مستقیم گفته می شود از جمله این مواد می توان به این موارد اشاره کرد:

الف) آنتی‌اکسیدان‌ها: این ترکیبات برای جلوگیری از اکسیداسیون لیپیدها به مواد غذایی اضافه می‌شوند. ولی مشخص شده که بسیاری از آنتی‌اکسیدان‌های فنولیک در برابر انواع میکروارگانیسم‌ها اثرات ضد میکروبی هم دارند. آنتی‌اکسیدان‌های سنتتیک معروف مثل BHA، BHT و TBHQ همگی در برابر باکتری‌های گرم مثبت و گرم منفی و نیز مخمرها و کپک‌ها اثر بازدارندگی دارند. این ترکیبات به‌ویژه اثر بازدارندگی خود را در محیط‌های پرچرب نشان می‌دهند. باکتری‌های گرم مثبت نسبت به آنتی‌اکسیدان‌ها در مقایسه با باکتری‌های گرم منفی حساسیت بیشتری نشان می‌دهند.

ب) عوامل طعم‌دهنده: برخی از ترکیباتی که برای ایجاد طعم و آروما به مواد غذایی اضافه می‌شوند دارای اثرات ضد میکروبی مشخصی هستند. اثرات ضدقارچی این ترکیبات بیش از اثرات ضدباکتریایی آنها است. باکتری‌های گرم مثبت غیرلاکتیکی بیشترین حساسیت را نسبت به این ترکیبات دارند.

تحقیق کنید

برخی از ترکیبات طعم‌دهنده که دارای اثرات ضد میکروبی هستند را نام ببرید.

ج) ادویه‌ها و روغن‌های اساسی: هدف عمده استفاده از این مواد در مواد غذایی به‌منظور ایجاد طعم و مزه مطلوب است. اما مشخص شده که این ترکیبات فعالیت ضد میکروبی نیز از خود نشان می‌دهند. عصاره ادویه‌ها نسبت به خود ادویه‌ها اثر بازدارندگی کمتری را در محیط کشت نشان می‌دهند که احتمالاً به‌دلیل کندی آزاد شدن ترکیبات فرار در ادویه‌هاست. باکتری‌های گرم مثبت بیشتر از باکتری‌های گرم منفی نسبت به ادویه‌ها از خود حساسیت نشان می‌دهند.

نکته

برای کسب اطلاعات بیشتر به جدول «برخی از افزودنی‌های مورد استفاده در صنایع غذایی» کتاب همراه هنرجو مراجعه کنید.

اثر نگهدارنده‌های با منشأ میکروبی در مواد غذایی

در سال‌های اخیر به‌دلیل گزارش‌های فراوان در مورد بروز پدیده مقاومت‌های آنتی‌بیوتیکی در سراسر دنیا، تمایل به مصرف این داروها کاهش یافته و از طرفی استفاده از مواد شیمیایی برای افزایش سطح ایمنی مواد غذایی نیز اقبال چندانی ندارد. با این تفاسیر به‌منظور حفظ سلامت مواد غذایی، استفاده از نگهدارنده‌های طبیعی برای افزایش طول عمر ماده غذایی و جلوگیری از رشد باکتری‌های بیماری‌زا توجه ویژه‌ای به خود جلب کرده است. لذا توجه محققین در سراسر دنیا به تولید و شناسایی ترکیبات ضد میکروبی جدید معطوف شده است.

بحث کلاسی

در مورد دلایل بروز مقاومت آنتی‌بیوتیکی بحث کنید.

شکل ۶- آنتی‌بیوتیک‌های شیمیایی

شکل ۵- آنتی‌بیوتیک‌های طبیعی

باکتری‌ها از جمله مهم‌ترین کاندیداهای تولید این گونه ترکیبات ضد میکروبی هستند. به‌منظور بقا در محیط طبیعی و رقابت بر سر منابع با سایر میکروارگانیسم‌ها، باکتری‌ها ترکیبات ضد میکروبی تولید می‌کنند که منجر به مهار یا کشته شدن سوش‌های رقیب می‌شوند. یکی از این ترکیبات باکتریوسین‌ها هستند. باکتریوسین‌ها ترکیبات پروتئینی هستند که توسط برخی از باکتری‌ها تولید شده و توانایی کشتن باکتری‌های دیگر غیر از سویه تولیدکننده خود را دارند. به این ترتیب باکتریوسین‌ها خواص آنتی‌بیوتیک‌ها را دارند اما این گروه معمولاً آنتی‌بیوتیک نامیده نمی‌شوند تا از آنتی‌بیوتیک‌های درمانی که به‌صورت بالقوه می‌توانند واکنش‌های آلرژیک در انسان ایجاد کنند، قابل تشخیص باشند. باکتریوسین‌ها در مقابل حرارت، pH پایین، حلال‌های آلی ضعیف، سرما و یخ، نمک‌ها و آنزیم‌ها مقاوم هستند.

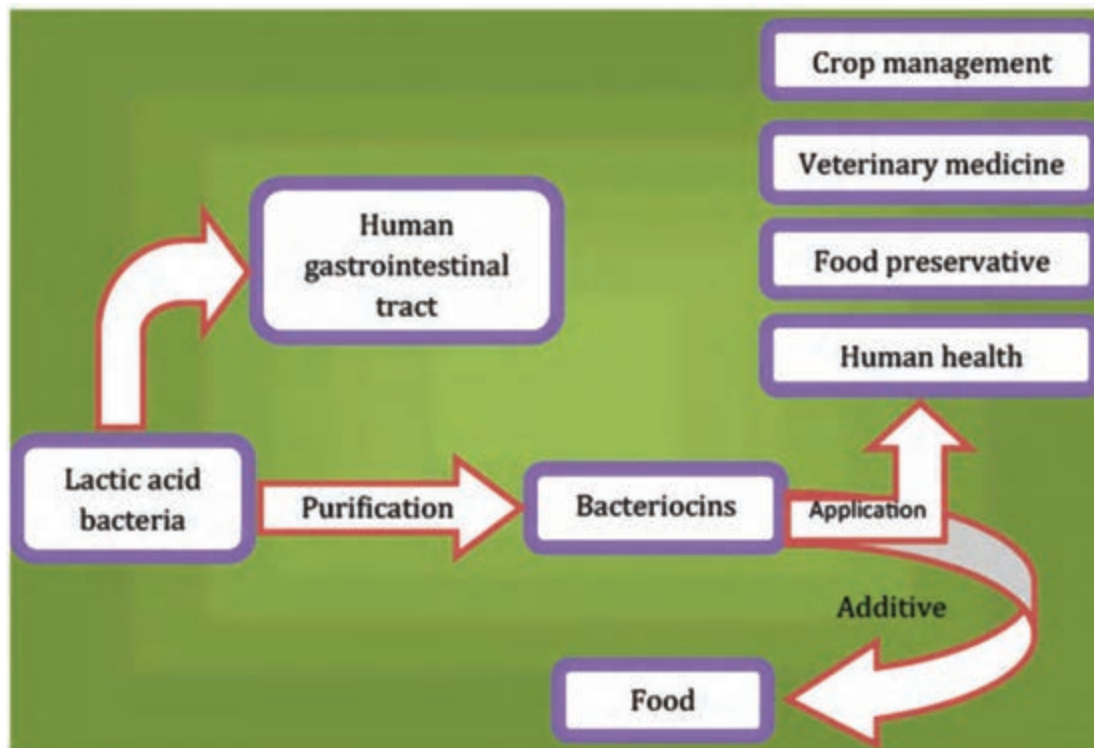

شکل ۷

- برای استفاده از باکتریوسین‌ها به‌عنوان ترکیبات نگهدارنده طبیعی وجود شرایط زیر الزامی است:
- سویه تولیدکننده باکتریوسین جزء باکتری‌های ایمن بوده و نباید سلامت مصرف‌کننده را به‌مخاطره بیندازد.
  - به حرارت مقاوم باشد.
  - علیه باکتری‌های بیماری‌زا و یا فاسدکننده مواد غذایی مؤثر باشد.

طبقه‌بندی باکتریوسین‌ها

باکتریوسین‌ها را می‌توان از نظر سویه تولیدکننده، طیف عمل ضد میکروبی، وزن مولکولی، پایداری، ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی و نحوه عملکرد ضد میکروبی طبقه‌بندی نمود. طبقه‌بندی باکتریوسین‌ها براساس ویژگی‌های بیوشیمیایی و ژنتیکی بیشترین کاربرد را دارد.

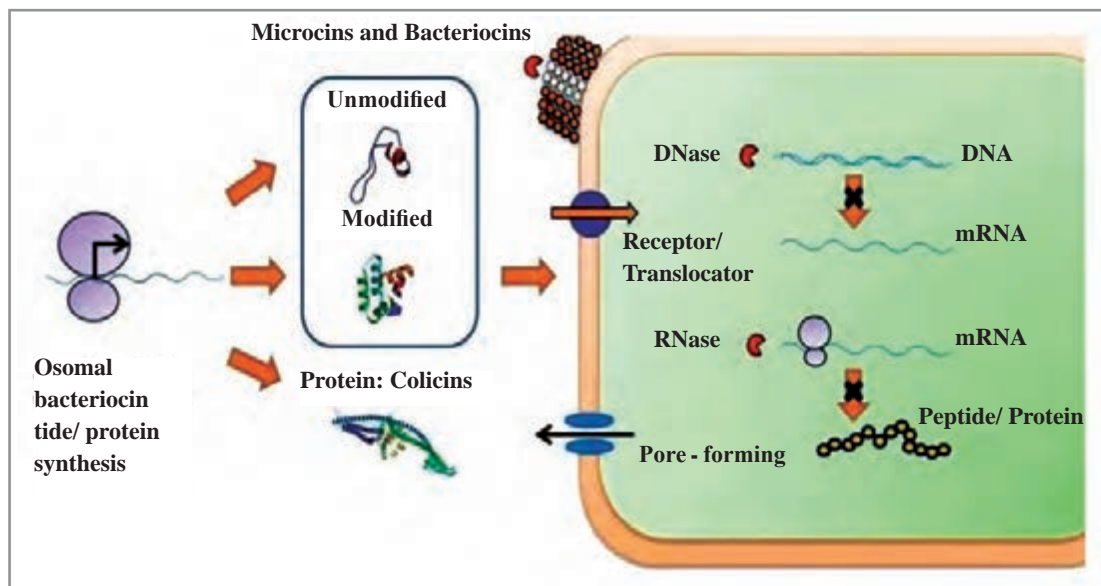
شکل ۸- کاربردهای باکتریوسین‌های تولیدشده توسط باکتری‌های لاکتیکی

همچنین باکتریوسین‌ها را می‌توان براساس وزن مولکولی آنها طبقه‌بندی کرد. برخی از باکتریوسین‌ها، پپتیدهای کوچکی هستند که فقط از ۱۹ تا ۳۷ آمینواسید ساخته شده‌اند. این درحالی است که برخی دیگر پپتیدهای بسیار درشتی هستند.

پدیوسین و نایسین تنها باکتریوسین‌هایی هستند که امروزه به‌صورت تجاری درآمده‌اند. نایسین در صنایع لبنی به‌منظور افزایش زمان نگهداری شیر در کشورهای گرمسیری و همچنین در محصولات کنسروی به‌منظور حذف باکتری‌های بیماری‌زا استفاده می‌شود. پدیوسین هم به‌منظور حفظ ایمنی و افزایش زمان نگهداری انواع پنیر، سالاد و گوشت به کار می‌رود.

اکثر باکتریوسین‌ها با خاصیت آب‌دوستی یا آب‌گریزی غشای سلولی را هدف می‌گیرند. و به این ترتیب با تخریب غشا و تراوش ترکیبات با وزن مولکولی کم از سلول میکروبی، باعث مرگ آن می‌شوند. در حالی که برخی از آنها بیوسنتز پلیمرهای زیستی و یا فعالیت آنزیم‌ها را مهار می‌کنند.

شکل ۹- مکانیسم عملکرد باکتریوسین ها

اکثر باکتریوسین ها با ایجاد منفذ فقط در دیواره باکتری های گرم مثبت منجر به مرگ آنها می شوند. اما برخی باکتریوسین های حلقوی در غلظت های بالاتر روی غشای باکتری های گرم منفی نیز مؤثرند.

نکته

با وجود اینکه بسیاری از باکتری ها، باکتریوسین تولید می کنند، اما در صنایع غذایی تنها باکتریوسین های تولید شده به وسیله باکتری های اسید لاکتیکی مورد توجه قرار دارند. زیرا آنها توسط گروهی از باکتری ها تولید می شوند که برای سلامت انسان مفید بوده و در تولید برخی از غذاها استفاده می شوند. تقریباً همه باکتریوسین های باکتری های لاکتیکی در pH کمتر از ۵/۵ فعال هستند. بنابراین بازدارندگی آنها در بسیاری از غذاهای با pH نزدیک به خنثی محدود است.

نایسین حاصل از گونه های لاکتوکوکوس لاکتیس اولین باکتریوسینی است که تأییدیه سازمان غذا و دارو در آمریکا را کسب کرده است و به این ترتیب جز مواد ایمن (GRAS) شناخته شده است و امروزه در کشورهای زیادی به عنوان نگهدارنده مواد غذایی استفاده می شود. نایسین اثر باکتری کشی روی سلول های حساس دارد و یک دقیقه پس از افزودن سبب مرگ سلول می شود. محل اثر نایسین و مولکول های وابسته غشا سیتوپلاسمی است که عهده دار انتقال انرژی در سلول است. عمل نایسین از طریق اتصال به سلول و تشکیل روزنه صورت می گیرد و به تراوش سریع ترکیبات با وزن مولکولی کم و غیرقطبی شدن غشا منتج می شود.

در مورد لیست مواد GRAS بحث کنید.

بحث کلاسی

براساس طیف اثر، می توان باکتریوسین ها را در دو گروه طبقه بندی کرد: گروه اول که اثر ضد میکروبی را علیه سویه های نزدیک به سویه تولید کننده اعمال می کنند و گروه دوم که طیف وسیع تری از میکروارگانیسم های گرم مثبت و گرم منفی را مورد هدف قرار می دهند. یکی از بهترین موارد گروه دوم نایسین است.

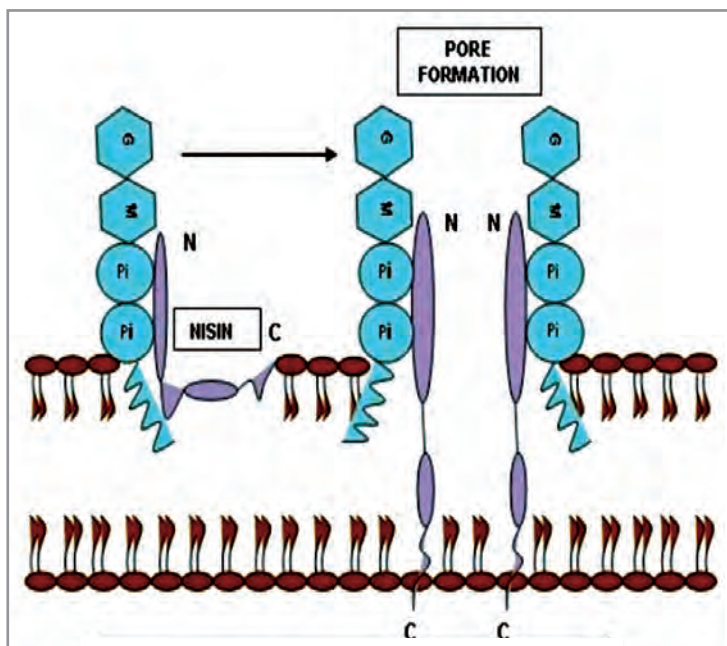

به‌طور معمول باکتریوسین‌ها روی باکتری‌های گرم منفی اثر مهارکنندگی چندانی ندارند. زیرا غشای خارجی این باکتری‌ها همچون سدی جلوی نفوذ عوامل خارجی را می‌گیرد.

یکی از مشکلات مهم افزودن باکتریوسین‌هایی با طیف وسیع مانند نایسین این است که احتمال دارد علاوه بر میکروارگانیزم‌های مولد فساد و بیماری‌زا از رشد باکتری‌های مفید مانند استارترها هم جلوگیری کنند. مشکل دیگر استفاده از باکتریوسین‌ها موضوع توزیع همگن در بافت ماده غذایی است در این مورد از باکتریوسین‌هایی با طیف فعالیت محدودتر استفاده می‌شود. مثلاً انتروکسین باکتریوسینی است که علیه لیستریا مونوسیتوژنس بسیار مؤثر عمل می‌کند اما روی استارترهای لاکتیکی اثری ندارد.

در دسته‌ای از فراورده‌های لبنی که نیازی به استارتر ندارند، باکتریوسین‌هایی با طیف عملکرد وسیع به کار گرفته می‌شود. سال‌هاست که نایسین برای ممانعت از رشد اسپورهای کلسترییدیومی در پنیرهای عمل‌آوری شده استفاده می‌شود. به‌واسطه مقاومت حرارتی بالایی که نایسین دارد می‌توان از آن در تعدادی از فراورده‌های کنسروی کم‌اسید مثل پوره هویج، قارچ، نخودفرنگی، لوبیا، ماهی و سیب‌زمینی استفاده کرد. و به این ترتیب فرایند حرارتی ملایم‌تری به کار برد.

کمیته علمی غذای اتحادیه اروپا میزان دریافت قابل قبول روزانه (ADI) این نگهدارنده را حداکثر 0.13 mg/kg وزن بدن مصرف‌کننده در نظر گرفته است. میزان استفاده از نایسین بین 0.5 تا 15 mg/kg از ماده غذایی است. نایسین نگهدارنده‌ای بسیار مهم در آن گروه از مواد غذایی به حساب می‌آید که پاستوریزه شده ولی استریل نمی‌شوند، چرا که پاستوریزاسیون باعث از بین رفتن باکتری‌های گرم منفی، مخمرها و باکتری‌ها می‌شود. ولی روی اسپور باکتری‌ها بی‌اثر است. در مواد غذایی که تحت فرایندهای حرارتی قرار می‌گیرند، افزودن نایسین می‌تواند باعث کاهش شدت فرایند حرارتی مورد استفاده شده و خصوصیات حسی و ارزش غذایی را حفاظت نماید. پس از مصرف ماده غذایی، نایسین توسط آنزیم‌های هضم‌کننده پروتئازی تجزیه شده و به‌همین

شکل ۱۰- مکانیسم عمل نایسین

علت هیچ انتقال یا تجمع از این ماده در بدن اتفاق نمی‌افتد. هیچ گزارشی مبنی بر ایجاد علائم آلرژی در اثر مصرف نایسین دیده نشده است.

پدیوسین هم باکتریوسین دیگری است که توسط گونه‌های جنس پدیوکوکوس تولید می‌شود. باکتریوسینی مقاوم به حرارت است و اهمیت زیادی در صنایع غذایی دارد. زیرا فعالیت شدیدی علیه لیستریا مونوسیتوژنس دارد. مکانیسم عمل این باکتریوسین هم تخریب غشای سیتوپلاسمی است.

واحد یادگیری ۴

کاربرد طعم‌دهنده‌های مواد غذایی

طعم‌دهنده‌ها گروه مهمی از افزودنی‌های مواد غذایی هستند. این ترکیبات برای ایجاد طعم و یا تشدید طعم طبیعی مواد غذایی به آنها افزوده می‌شوند. طعم مجموعه ویژگی‌هایی است که در دهان به وسیله دو حس بویایی و چشایی احساس شده و توسط مغز تفسیر می‌شود. به این ترتیب طعم شامل مزه و بوی مواد غذایی بوده، و از جمله پارامترهای مهم در ارزیابی حسی و مشتری پسندی محصولات غذایی است. طعم‌دهنده‌های مواد غذایی شامل انواع طبیعی، مشابه طبیعی و مصنوعی هستند که در دزهای مختلف در مواد غذایی گوناگون و در مراحل مختلف از فراوری تا هنگام مصرف مورد استفاده قرار می‌گیرند. این ترکیبات نیز همانند سایر افزودنی‌های مواد غذایی دارای استانداردهای سخت‌گیرانه‌ای برای پذیرفته شدن هستند.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل کاربرد نگهدارنده‌ها و طعم‌دهنده‌ها از نظر حسی، شیمیایی و بیولوژیکی بر مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

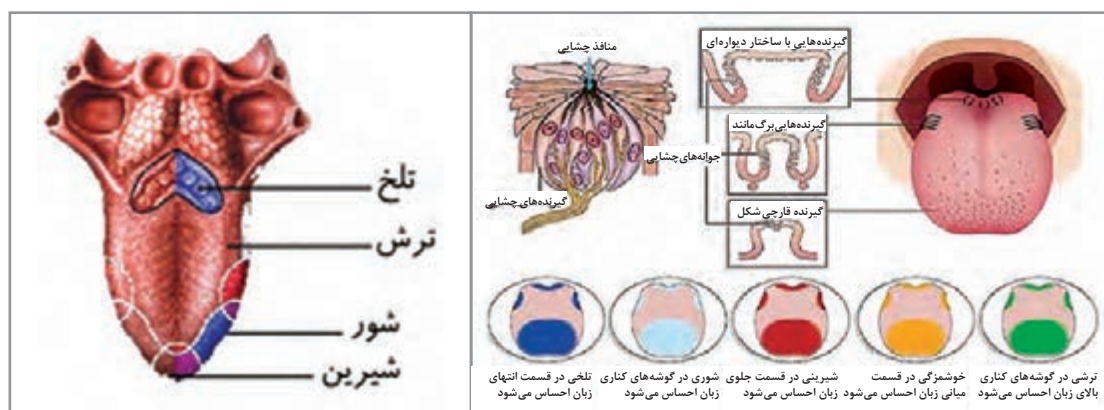
طعم‌دهنده‌های مواد غذایی

دسته مهمی از افزودنی‌های مواد غذایی ترکیباتی هستند که باعث بهبود طعم محصول می‌شوند. از این گروه تحت عنوان ترکیبات طعم‌دهنده نام برده می‌شود.

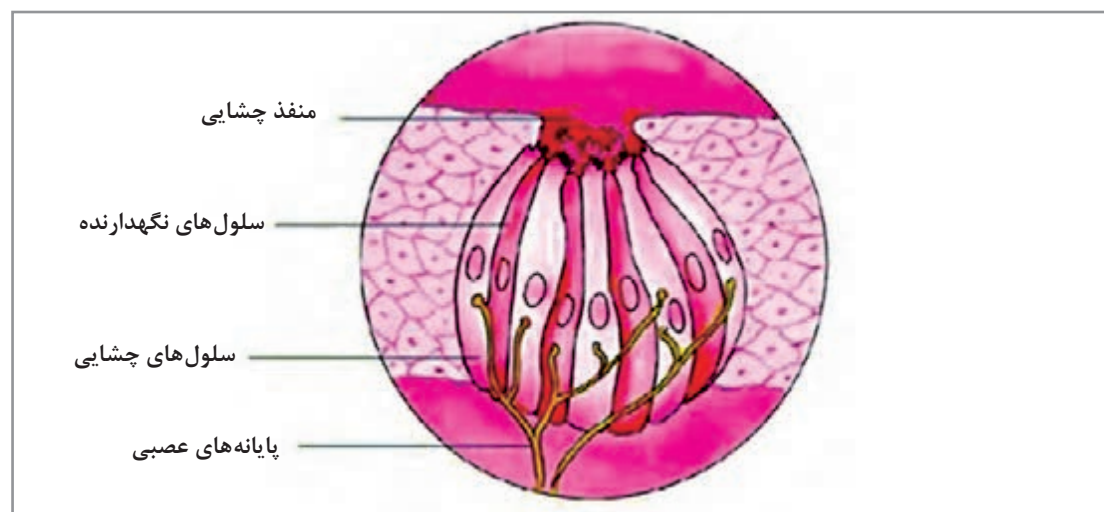
طعم:

مجموعه‌ای از ویژگی‌های هر ماده غذایی است که وقتی در دهان قرار می‌گیرد، پس از دریافت و تفسیر توسط مغز، به وسیله حس‌های چشایی، بویایی و گیرنده‌های حس لامسه، احساس می‌شود. به عبارت دیگر طعم، احساس حاصل از چشیدن یک ماده غذایی و درک مزه و بوی آن است. عواملی مانند دمای ماده غذایی و بافت آن مثل صافی، زبری و دانه دانه بودن در احساس طعم تأثیر می‌گذارند. سوختن دهان ناشی از ادویه‌ها یا سردی ناشی از منتول، مثال‌هایی از احساس طعم هستند. مانند احساس سردی ناشی از جویدن یک آدامس نعناعی یا اکالیپتوس.

طعم در واقع یک اثرگذاری حسی از غذا یا سایر مواد است که غالباً توسط حس‌های مزه و بو تعیین می‌شود. بدین ترتیب طعم غذا را می‌توان با طعم‌دهنده‌های طبیعی یا مصنوعی که روی این حس‌ها تأثیر می‌گذارند، تغییر داد. طعم و مزه، از طریق اندام‌های حسی، به نام جوانه‌های چشایی، که در زبان متمرکز هستند درک می‌شوند.

شکل ۱- محل احساس مزه‌های مختلف روی زبان

شکل ۲- ساختار جوانه چشایی

بین ۲۰۰۰ تا ۵۰۰۰ جوانه چشایی در عقب و جلوی زبان واقع شده‌اند. جوانه‌های چشایی قادرند از طریق واکنش با مولکول‌های مختلف و یا یون‌ها میان مزه‌های مختلف تمایز قایل شوند. در بین این حس‌ها، «بو» را می‌توان مهم‌ترین عامل در تعیین طعم غذا دانست. در حالی که مزه غذا، به چند مزه اصلی محدود می‌شود، به‌طور بالقوه هیچ محدودیتی برای بو، وجود ندارد. بنابراین با ثابت نگه داشتن مزه غذا و تغییر دادن بوی آن به راحتی می‌توان طعم غذا را تغییر داد. بهترین نمونه برای این امر ژله‌ها، نوشیدنی‌های غیرالکلی و آبنبات‌ها هستند؛ پایه مزه این خوراکی‌ها یکی است اما به دلیل استفاده از عطرها یا رایحه‌های مختلف، شاهد به وجود آمدن طعم‌های بسیار مختلفی از آنها هستیم.

در مورد مزه‌های جدید علاوه بر چهار مزه اصلی گزارشی تهیه کنید.

مزه و بو هر کدام می‌توانند اثر دیگری را افزایش دهند. مطالعات نشان داده‌اند که با افزودن اسانس توت‌فرنگی به خامه، احساس شیرینی آن افزایش می‌یابد، اما بوی توت‌فرنگی قادر نیست احساس طعم شوری را افزایش دهد. افزودن کارامل یا اسانس آن به غذا سبب افزایش طعم شیرینی می‌شود. همچنین هویج سبب کاهش احساس طعم شوری می‌شود.

دمای ماده غذایی، میزان جویدن یا چرخش غذا در دهان و بزاقت تأثیر مهمی در احساس طعم غذا دارند. برای مثال توصیه می‌شود ماست را در دمای ۱۰ درجه سلسیوس مصرف کرد تا بیشترین احساس طعمی آن درک شود.

احساس طعم از ویژگی‌های خاص مواد طعم‌دهنده است. این گروه محصولاتی هستند که برای ایجاد، اصلاح یا تشدید طعم به مواد غذایی اضافه می‌شوند و شامل: اجزای طعم‌دهنده، طعم‌دهنده‌های حاصل از آماده‌سازی، طعم‌دهنده‌های حاصل از فرایند حرارتی، طعم‌دهنده دود و پیش‌سازهای طعم هستند.

۱- اجزای طعم‌دهنده

اجزای طعم‌دهنده، مواد شیمیایی با خاصیت طعم‌دهندگی هستند، مانند: منتول و اتیل بوتیرات. این ترکیبات به سه دسته طبیعی، مشابه طبیعی و مصنوعی تقسیم می‌شوند:

الف) اجزای طعم‌دهنده طبیعی: موادی هستند که به‌طور طبیعی وجود داشته و به‌وسیله فرایندهای فیزیکی (تقطیر و استخراج با حلال) و یا میکروبیولوژی یا آنزیمی، از منابع گیاهی یا حیوانی به دست می‌آیند. این مواد ممکن است فراوری نشده باشند و یا به‌وسیله فرایندهایی مانند خشک کردن، برشته کردن و تخمیر برای مصارف انسانی تهیه شده باشند. مانند: لیمونین حاصل از پرتقال

ب) اجزای طعم‌دهنده مشابه طبیعی: موادی هستند که با سنتز شیمیایی یا جداسازی توسط فرایند شیمیایی حاصل می‌شوند و از نظر شیمیایی مشابه ماده‌ای هستند که به‌طور طبیعی در منابع گیاهی یا حیوانی وجود دارد.

ج) اجزای طعم‌دهنده مصنوعی: موادی هستند که با سنتز شیمیایی به دست می‌آیند، اما از نظر شیمیایی مشابه ماده‌ای که به‌طور طبیعی در منابع گیاهی و حیوانی وجود دارند، نیستند.

نحوه تعیین نام طعم‌دهنده‌ها با توجه به اجزای تشکیل‌دهنده آنها به شرح زیر است:

■ در صورتی که کلیه اجزای طعمی طعم‌دهنده، از نوع طبیعی باشد، **طعم‌دهنده طبیعی** محسوب می‌شود.

- در صورتی که اجزای طعمی طعم‌دهنده، مخلوطی از اجزای طبیعی و مشابه طبیعی و یا صرفاً اجزای مشابه طبیعی باشد، **طعم‌دهنده مشابه طبیعی** محسوب می‌شود.
- در صورتی که حتی فقط یک جز مصنوعی در اجزای طعمی طعم‌دهنده موجود باشد، **طعم‌دهنده مصنوعی** محسوب می‌شود.

۲- طعم‌دهنده‌های حاصل از آماده‌سازی

این دسته از طعم‌دهنده‌ها به عنوان مواد شیمیایی تعریف نشده‌اند. فراورده‌هایی هستند با خواص طعم‌دهندگی که به وسیله فرایندهای فیزیکی (شامل تقطیر و استخراج با حلال) یا آنزیمی یا میکروبیولوژی از منابع گیاهی یا حیوانی، به شکل خام یا فراوری شده برای مصارف انسانی به دست آمده‌اند. برخی از نمونه‌های طعم‌دهنده‌های حاصل از آماده‌سازی شامل روغن‌های اسانسی (معطر)، اولئورزین‌ها و عصاره‌ها هستند.

۳- طعم‌دهنده‌های حاصل از فرایند حرارتی

طعم‌دهنده حاصل از فرایند حرارتی محصولی است که با رعایت اصول GMP (شرایط خوب تولید) با حرارت دادن مخلوطی از اجزا تا دمای حداکثر ۱۸۰ درجه سلسیوس به مدت حداکثر ۱۵ دقیقه به دست می‌آید که این اجزا الزاماً نباید خواص طعم‌دهندگی داشته باشند. در واقع ممکن است این طعم‌دهنده‌ها توسط فرایندهایی مانند «واکنش میلارد» به دست آیند.

۴- طعم‌دهنده دود

طعم‌دهنده‌های دود مخلوط پیچیده‌ای از ترکیبات دود هستند. ترکیبات اصلی طعم‌دهنده‌های دودی شامل اسیدهای کربوکسیلیک، ترکیبات با گروه‌های کربونیل و ترکیبات فنلی هستند.

۵- پیش‌سازهای طعم

این ترکیبات لزوماً دارای خواص طعم‌دهندگی نیستند و عمداً به منظور تولید طعم از طریق تجزیه کردن یا واکنش دادن با سایر اجزای غذایی طی فراوری به آنها اضافه می‌شوند. مانند اسیدهای آمینه، کربوهیدرات‌ها و الیگو پپتیدها.

تحقیق کنید

در رابطه با موارد کاربرد هریک از مواد طعم‌دهنده تحقیق کنید.

اصول کلی کاربرد طعم‌دهنده‌ها

- استفاده از طعم‌دهنده‌ها فقط برای ایجاد یا اصلاح طعم مواد غذایی بوده و کاربرد آن به شرطی مجاز است که در خصوص ماهیت و کیفیت مواد غذایی سبب گمراهی مصرف‌کننده نشود و استفاده از آنها برای پوشانیدن طعم و بوی نامطلوب مواد غذایی مجاز نیست.
- استفاده از طعم‌دهنده‌ها در مواد غذایی نباید سبب دریافت آنها در مقادیر غیرایمن شود.
- در صورت استفاده از طعم‌دهنده در مواد غذایی، نام و نوع آن باید روی برچسب محصول نهایی قید شود.
- ناخالصی‌های اجتناب‌ناپذیر در محصول نهایی، نباید در مقادیری باشند که احتمال خطر برای سلامتی مصرف‌کننده داشته باشند.
- کاربرد طعم‌دهنده‌ها باید با رعایت شرایط خوب ساخت (GMP) باشد که شامل محدود کردن مقدار استفاده از آنها در مواد غذایی برای رسیدن به نتیجه مطلوب است.

ترکیبات تشدیدکننده طعم در مواد غذایی

تشدیدکننده‌های طعم، موادی هستند که خود طعم و بوی خاصی ندارند اما باعث افزایش طعم و بوی غذاها می‌شوند. از مهم‌ترین این مواد می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

منو سدیم گلوتامات (MSG)

مونو سدیم گلوتامات، نمک سدیم گلوتامیک اسید یکی از مهم‌ترین تشدیدکننده‌های طعم است که در غذاهای فراوری شده، به‌طور گسترده استفاده می‌شود، چرا که موجب تقویت طعم، عطر و اسیدیته غذا می‌شود. این ترکیب مزه غذا را بهبود بخشیده و در نتیجه برای تشدید طعم گوشتی و ایجاد طعم مطبوع در غذاهای صنعتی به کار می‌رود. MSG به تنهایی هیچ طعم مطلوبی ایجاد نمی‌کند و فقط در کنار ترکیبات دیگر باعث ایجاد طعم خاص می‌شود. همچنین استفاده از این ماده می‌تواند میزان استفاده از سدیم را به میزان ۳۰ تا ۴۰ درصد کاهش دهد بدون اینکه در طعم اصلی تغییری به وجود آید.

اگرچه FDA، مونو سدیم گلوتامات را جز ترکیبات غذایی که به‌طور کلی سالم شناخته شده‌اند (GRAS) طبقه‌بندی می‌کند، اما استفاده از آن همچنان بحث‌برانگیز است.

موارد کاربرد مونو سدیم گلوتامات در صنایع غذایی:

- افزایش طعم گوشتی در فراورده‌های گوشتی
- بهبود طعم در سوپ‌های آماده
- تشدیدکننده طعم در کنسرو سبزیجات
- طعم مشابه گوشت در کباب‌ها

سندروم رستوران‌های چینی

این سندرم اولین بار در سال ۱۹۶۸ در افرادی که مواد غذایی چینی حاوی منوسدیم گلوتامات خوردند و به سردردهای میگرنی دچار شدند، تشخیص داده شد. در همین سال مقاله‌ای براساس علائمی از یک بیمار نوشته شد که در آن به علائمی مانند درد منتشر به هر دو بازو که کم‌کم به پشت هم سرایت می‌کرد، اشاره شده بود. علت این عارضه سس سویای حاوی مقادیر زیادی منوسدیم گلوتامات اعلام شد. نشانه‌های سندرم رستوران چینی معمولاً ۲ ساعت بعد از خوردن غذای حاوی منوسدیم گلوتامات آغاز می‌شود که می‌تواند در عرض چند ساعت از بین برود یا حتی روزها فرد را درگیر کند. علائم شایع عبارت‌اند از: تعریق، سردرد، تهوع، استفراغ، علائم شبه‌آسم و ضربان شدید قلب. به میزان کمتر برخی افراد علائم شدیدتری از خود نشان می‌دهند که می‌تواند تهدیدکننده زندگی باشد. از جمله این علائم می‌توان به درد قفسه سینه، ضربان قلب سریع، اشکال در تنفس، تورم یا فشار در صورت و تورم گلو اشاره کرد. اما به‌طور کلی علائم بستگی به دز استفاده شده دارد و هیچ ربطی به وزن، سن و جنس ندارد.

مالتول

مالتول یک ماده تشدیدکننده طعم است با حلالیت اندک در آب، پودر بلوری سفیدرنگ، با بوی کارامل، که به صورت طبیعی در کاسنی، کاکائو، قهوه و غلات یافت می‌شود و به‌طور سنتتیک هم ساخته می‌شود. نقطه ذوب مالتول ۱۶۰ تا ۱۶۴ درجه سلسیوس است. این ماده خاصیت شیرینی شکر را زیاد می‌کند و بویی شبیه کارامل دارد. خواص آنتی‌اکسیدانی داشته و به‌عنوان افزایش‌دهنده طعم در شکلات، آبنبات، بستنی، قهوه و چای فوری استفاده می‌شود و به‌طور تجاری توسط تخمیر تولید می‌شود، اما خود به تنهایی معطر نبوده و فقط باعث اصلاح طعم می‌شود.

مزه‌ها جزء اصلی طعم مواد غذایی هستند، چهار مزه اصلی مواد غذایی شامل شوری، تلخی، ترشی و شیرینی هستند. **مزه شور:** از نظر شیمیایی کاتیون‌ها سبب ایجاد شوری هستند. سدیم کلرید (NaCl)، پتاسیم کلرید (KCl) و کلسیم کلرید (CaCl_2)، شور مزه هستند. با افزایش وزن مولکولی نمک، مزه آن تلخ می‌شود مثلاً پتاسیم یدید (KI) تلخ مزه است. برخی از نمک‌ها شیرین هستند. از این دسته می‌توان به سرب استات اشاره کرد.

سازمان بهداشت جهانی توصیه می‌کند میزان مصرف نمک طعام به ۵ گرم در روز کاهش یابد. در حالی که میزان مصرف نمک در کشور ما خیلی بیشتر و روزانه بین ۱۰ تا ۱۵ گرم است. مصرف بیش از حد نمک از عوامل مؤثر در ابتلا به بسیاری از بیماری‌ها از جمله پرفشاری خون، فقر کلسیم، پوکی استخوان، بزرگ شدن قلب و کم‌آبی بدن است.

۱ چه راه‌هایی برای دریافت نمک طعام می‌شناسید؟

۲ نمک طعام از چه راه‌هایی به بدن می‌رسد؟

پرسش

کاهش میزان سدیم غذا بدون تغییر در مقبولیت آن، یکی از مباحث مهم در صنایع غذایی است. نمک طعام نه تنها سبب بهبود طعم غذا می‌شود، بلکه به عنوان یک نگهدارنده، مواد غذایی را در برابر میکروارگانیسم‌ها و تخمیر ناشی از آنها محافظت می‌کند، بنابراین با استفاده از اسانس‌های مختلف، می‌توان ضمن کاهش مصرف نمک یا شکر مقبولیت طعم آنها را حفظ کرد و سبب ارتقای سطح سلامت مصرف‌کننده شد. **مزه تلخ:** شناخته شده‌ترین ترکیبات تلخ مزه جز گروه آلکالوئیدها و گلیکوزیدها هستند. کینین اغلب به عنوان استاندارد مزه تلخ مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. مواد ایجادکننده مزه تلخ در آستانه پایین تری نسبت به سایر مزه‌ها تشخیص داده شده و حلاط کمتری را در آب از خود نشان می‌دهند.

از لحاظ چشایی، حساسیت به مزه‌های اصلی به ترتیب شامل تلخی، ترشی، شوری و در انتها شیرینی است.

نکته

از دسته ترکیبات تلخ مزه می‌توان به لیمونین (عامل تلخی عصاره مرکبات) و کافئین (عامل تلخی قهوه) و نارنگین (عامل تلخی گریپ‌فروت) اشاره کرد.

حد آستانه یک مزه به چه معناست؟

پرسش

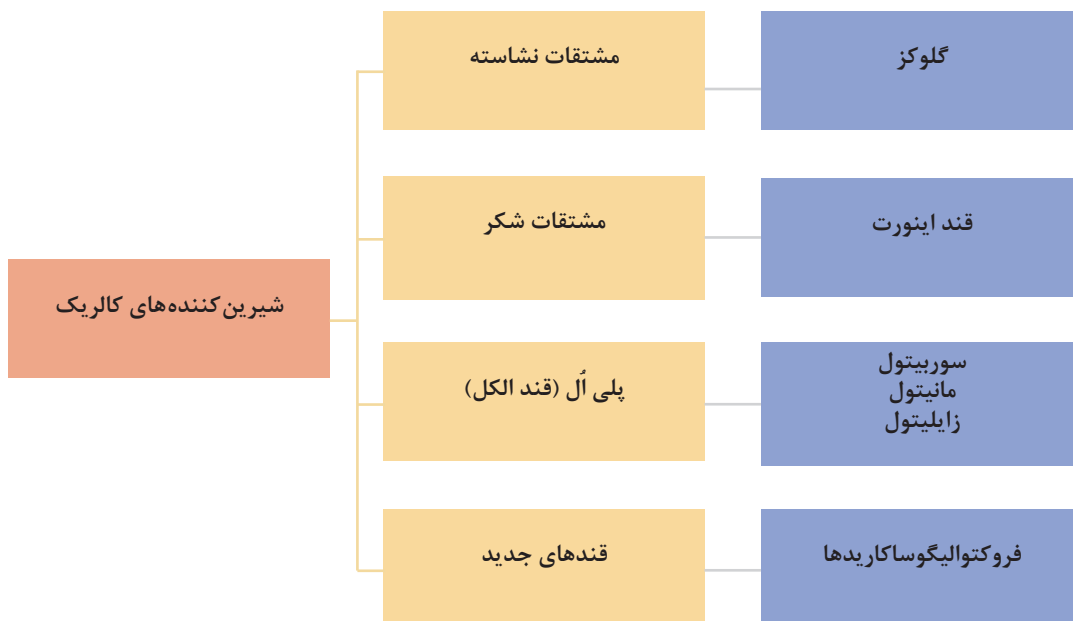
مزه ترش: مزه ترش مربوط به اسیدها است. اسیدهای آلی در مقایسه با اسیدهای غیرآلی در pH یکسان، دارای مزه ترش بیشتری هستند. دلیل این امر فعالیت بافری آنها است اسیدها مزه‌های مختلفی دارند و ترشی حس شده در دهان ممکن است به ماهیت گروه اسیدی، pH، اسیدیته قابل تیتراسیون، اثرات بافری و حضور ترکیبات دیگر مخصوصاً قندها بستگی داشته باشد.

مزه شیرین: شیرینی از ویژگی‌های خاص قندهاست. با افزایش وزن مولکولی قندها از شیرینی آنها کاسته می‌شود، علت این امر کاهش حلاطیت قندهای با وزن مولکولی بزرگ‌تر است. برای تعیین شیرینی قندها، شیرینی ساکارز را معادل ۱۰۰ در نظر می‌گیرند و شیرینی سایر قندها را با آن می‌سنجند.

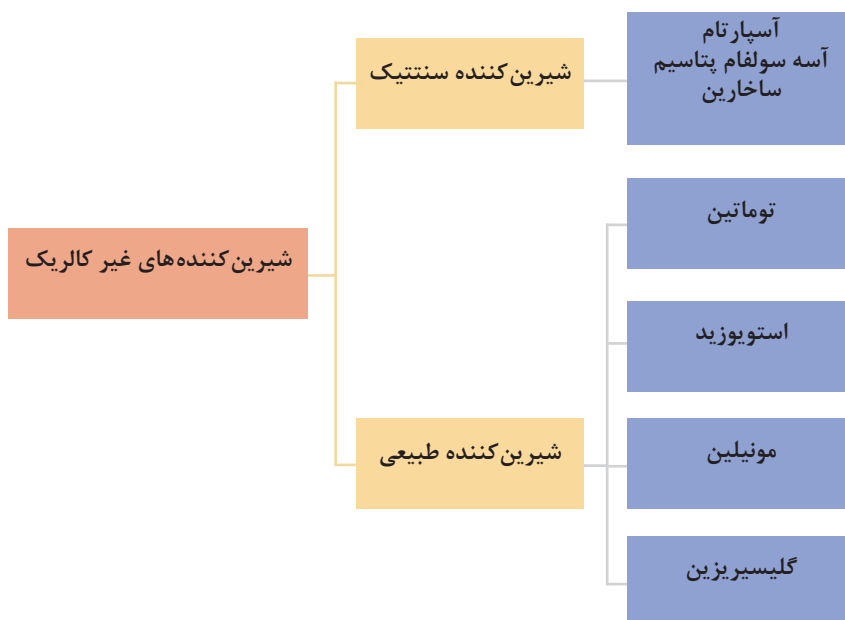
شیرین کننده های مواد غذایی

شیرین کننده ها را براساس معیارهای مختلفی طبقه بندی می کنند که براساس یکی از این معیارها این ترکیبات به دو دسته طبیعی و مصنوعی طبقه بندی می شوند. شیرین کننده های با منشأ طبیعی معمولاً در دسته کربوهیدرات ها قرار دارند یعنی از کربن، هیدروژن و اکسیژن تشکیل شده اند از این گروه می توان به قندهای ساده شامل گلوکز، فروکتوز، ساکاروز، مالتوز و لاکتوز و یا قند الکلی ها اشاره کرد که در مواد غذایی مختلفی به صورت آزاد و یا ترکیبی وجود دارند همچنین شیرین کننده های طبیعی می توانند ترکیبات حاصل از برخی مواد گیاهی طبیعی باشند مثلاً از این دسته می توان به گلیسرین استخراج شده از ریشه شیرین بیان و یا شیرین کننده استویا اشاره کرد.

شیرین کننده های مصنوعی ترکیباتی هستند که براساس فرمولاسیون های مختلف سنتز شده اند. این شیرین کننده ها ممکن است مشابه طبیعی و یا سنتتیک باشند.

الف

ب

شکل ۳- تقسیم‌بندی شیرین‌کننده‌ها

شیرین کننده ها را براساس معیار دیگری هم طبقه بندی می کنند. بر این مبنا شیرین کننده ها به دو دسته شیرین کننده های کالریک یا انرژی زا و شیرین کننده های غیر کالریک طبقه بندی می شوند. شیرین کننده های کالریک، شیرین کننده هایی هستند که به واسطه ساختمان شیمیایی خاص خود در بدن متابولیزه شده و انرژی تولید می کنند. قندهای ساده و قند الکل ها از این گروه هستند. اما شیرین کننده های غیر کالریک ترکیباتی هستند که در بدن متابولیزه نشده و به این ترتیب مصرف آنها در بدن کالری ایجاد نمی کند. از این گروه می توان به ساخارین، سوکرالوز و سیکلامات ها اشاره کرد. گروه دیگری از شیرین کننده ها هم هستند که در بدن متابولیزه شده و کالری ایجاد می کنند اما از آنجا که میزان شیرین کنندگی آنها بسیار بالاست مقدار مورد نیاز از این ترکیبات برای ایجاد طعم شیرین بسیار کم است در نتیجه در عمل کالری دریافتی از این ترکیبات، بسیار ناچیز است پس این شیرین کننده ها هم با وجود اینکه در بدن متابولیزه شده و کالری تولید می کنند مانند آسپارتام، اما جز دسته شیرین کننده های غیر کالریک طبقه بندی می شوند.

شیرین کننده های کالریک

قند اینورت

ساکارز یا قند معمولی، شیرین کننده ای است که از ترکیب دو قند گلوکز و فروکتوز حاصل شده است. هرگاه توسط آنزیم اینورتاز و یا مواد اسیدی اتصال بین گلوکز و فروکتوز هیدرولیز شود به ترکیب حاصل قند اینورت گفته می شود. قند اینورت در صنعت دارای کاربردهای زیادی است. این قند از ساکاروز شیرین تر است و به خاطر خصوصیت جذب و نگهداری آب و جلوگیری از کریستالیزاسیون مورد استفاده قرار می گیرد. مهم ترین مزیت قند اینورت نسبت به ساکاروز در این است که برخلاف ساکاروز به راحتی شکرک نمی زند و این امر باعث می شود بتوان از آن در تهیه مرباها به جای قسمتی از ساکاروز استفاده کرد.

تحقیق کنید

چرا به مخلوط قندی حاصل از هیدرولیز ساکارز، قند اینورت می گویند؟

بسته به میزان پیشرفت واکنش انواع شربت اینورت تولید می شود. شربت هایی که به طور متوسط هیدرولیز شده اند حاوی ۵۰ درصد ساکاروز، ۲۵ درصد گلوکز و ۲۵ درصد فروکتوز هستند این شربت ها در فراورده های نانوایی درجه کاراملیزاسیون را پایین آورده و در نتیجه رنگ در دمای پایین تری حاصل می شود.

شربت گلوکز

این ترکیب تحت عنوان شربت ذرت و یا گلوکز مایع نیز معروف است. شیرین کننده ای است که به حالت مایع ویسکوز وجود دارد. دارای قند مالتوز، دکستروز، دکستروز و سایر پلی ساکاریدها است. گلوکز مایع از هیدرولیز اسیدی و یا آنزیمی نشاسته به دست می آید. این محصولات براساس درجه تبدیل شدن به دکستروز (D گلوکز) برحسب دکستروز اکی والان (DE) گروه بندی می شوند. DE نشان دهنده میزان هیدرولیز نشاسته است هرچه این شاخص بیشتر باشد نشان دهنده هیدرولیز بیشتر نشاسته و در نتیجه تبدیل بیشتر این ماده به گلوکز است. به این ترتیب با افزایش دکستروز اکی والان شیرینی این شربت ها افزایش می یابد. این شربت در آبنبات سازی برای کنترل کریستالیزاسیون یا شکرک زدن و در شیرینی ها برای بهبود قابلیت انعطاف مصرف می شود. گلوکز مایع معمولاً حاوی ۳۵ درصد گلوکز و نیم درصد خاکستر است.

شربت ذرت با فروکتوز زیاد

شربت گلوکز حاصل از هیدرولیز اسیدی، آنزیمی و یا مخلوط اسید - آنزیم نشاسته، دارای شیرینی ملایمی است اما برای افزایش میزان شیرینی آن، گلوکز توسط آنزیم گلوکز ایزومراز به فروکتوز تبدیل می شود. به این ترتیب بخشی از گلوکز به فروکتوز تبدیل شده و از آنجا که شیرینی فروکتوز از گلوکز بیشتر است، مخلوط

حاصل، شربت ذرت با فروکتوز بالا یا در اصطلاح HFCS نامیده می‌شود. شربت‌هایی با HFCS معادل ۴۲ (یعنی ۴۲ درصد گلوکز تبدیل به فروکتوز شده است) شیرینی معادل ساکاروز دارند از آنجا که فروکتوز شیرین‌ترین قندهاست. هرچه درجه تبدیل گلوکز به فروکتوز در مخلوط افزایش یابد شیرینی این قند هم بیشتر می‌شود.

پرسش

تفاوت بین قند اینورت، شربت گلوکز و شربت ذرت با فروکتوز زیاد چیست؟

فروکتوز

فروکتوز مونوساکاریدی است که در میوه‌های تازه و عسل یافت می‌شود. علاوه بر منابع طبیعی این قند از هیدرولیز ساکارز توسط آنزیم انورتاز و از ایزومری کردن شربت گلوکز یا شربت ذرت هم به دست می‌آید. شیرینی فروکتوز بیشتر از ساکاروز است به گونه‌ای که فروکتوز را شیرین‌ترین قند طبیعی می‌نامند. در آب بسیار محلول است. در فراورده‌های نانوائی استفاده می‌شود تا با آمینواسیدها درگیر واکنش میلاد شده و به ترتیب رنگ قهوه‌ای ایجاد کند به عنوان شیرین کننده در آشامیدنی‌های کم کالری مصرف می‌شود. فروکتوز برای افراد دیابتی هم مناسب است و به عنوان منبع انرژی سریع استفاده می‌شود. فروکتوز هم مانند ساکاروز در بدن متابولیزه شده و کالری تولید می‌کند اما از آنجا که از ساکاروز شیرین‌تر است برای ایجاد شیرینی یکسان مقادیر خیلی کمتری از آن مصرف می‌شود. بنابراین از فروکتوز تحت عنوان شیرین کننده کم کالری نام برده می‌شود. این ترکیب یک ماده جاذب رطوبت است که مزیت آن در حفظ رطوبت فراورده‌هایی از قبیل نان و کیک است.

قند الکل‌ها

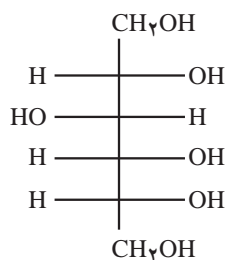
قند الکل‌ها در اثر هیدروژناسیون قندهای احیاکننده به وجود می‌آیند. البته به فرم طبیعی نیز این قندها در میوه‌ها و سبزی‌ها وجود دارند. در اصطلاح به این نوع شیرین کننده‌ها پلی‌ال گفته می‌شود. مزیت مهم این شیرین کننده‌ها در این است که جذب آنها در بدن نیاز به انسولین ندارد بنابراین چنین شیرین کننده‌هایی می‌توانند برای افراد دیابتی مورد استفاده قرار بگیرند. همچنین مزیت دیگر این شیرین کننده‌ها در شکرک زدن دیرتر آنها نسبت به ساکارز است.

تحقیق کنید

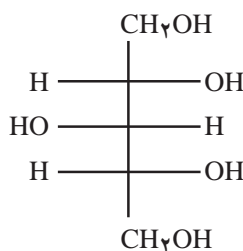

در مورد بیماری دیابت و نقش تغذیه در آن گزارشی تهیه و در کلاس ارائه کنید.

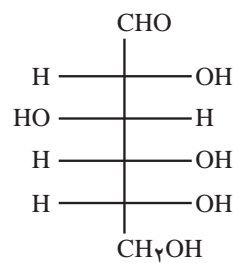
Sugar Alcohols (Polyols)

Sorbitol

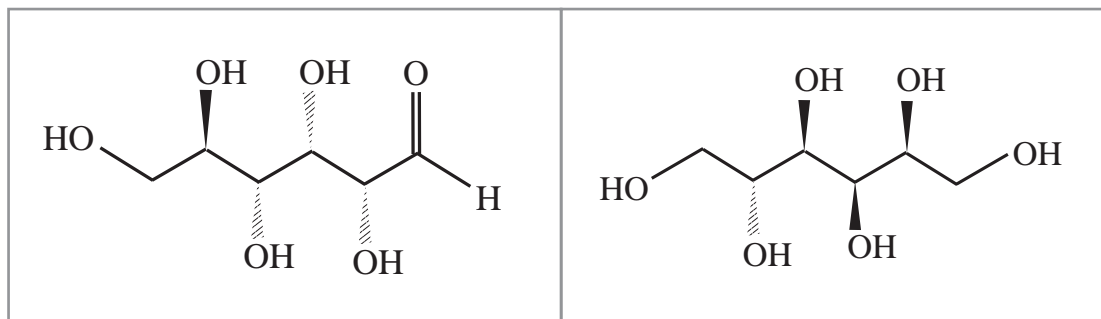

Xylitol

Glucose

مهم‌ترین قند الکلی موجود در طبیعت سوربیتول است. سوربیتول از احیا شدن گلوکز به دست می‌آید. سوربیتول معمولاً به عنوان جایگزینی برای ساکارز در رژیم غذایی بیماران دیابتی به کار می‌رود. این افزودنی در مواد غذایی علاوه بر شیرین کنندگی، به عنوان جاذب رطوبت، بافت‌دهنده و حجم‌دهنده نیز کاربرد دارد. سوربیتول قند الکلی است که در بدن انسان به آهستگی متابولیزه می‌شود. حلالیت آن در آب زیاد است و شیرینی آن حدود ۶۰ درصد ساکارز است.

شکل ۶- ساختمان شیمیایی گلوکز

شکل ۵- ساختمان شیمیایی سوربیتول

نکته

گلای مهم‌ترین منبع قند الکلی‌های طبیعی است.

کاربرد زایلیتول در مواد غذایی

قند الکلی است که از احیاشدن قند زایلوز به دست می‌آید. شیرینی معادل ساکاروز داشته و هنگام حل شدن در بزاق اثر خنک‌کنندگی دارد. در آدامس و شکلات مصرف می‌شود از آنجا که این شیرین‌کننده توسط باکتری‌های دهان تخمیر نمی‌شود؛ بنابراین بر خلاف ساکاروز مخرب دندان‌ها نیست پس در تولید آدامس‌های فاقد شکر از این شیرین‌کننده استفاده می‌شود. همچنین، همانند سایر قند الکلی‌ها جذب این ترکیب نیز در سلول‌ها نیاز به انسولین ندارد، بنابراین می‌توان از آن به جای ساکارز در غذاهای دیابتی‌ها استفاده کرد.

کاربرد مانیتول در مواد غذایی

مانیتول قند الکلی است که از احیای مانوز به دست می‌آید. باعث شیرین کردن و مرطوب نگه داشتن مواد غذایی می‌شود. تا حدودی خاصیت جذب‌کنندگی رطوبت دارد. شیرینی آن تقریباً ۷۲ درصد ساکاروز است، مزه شیرین و خنک‌کننده‌ای دارد و به آب‌نبات‌های بدون قند، آدامس و قرص‌های نعنا اضافه می‌شود.

نکته

برای کسب اطلاعات بیشتر به جدول «مهم‌ترین شیرین‌کننده‌های طبیعی و مشابه طبیعی» کتاب همراه هنرجو مراجعه کنید.

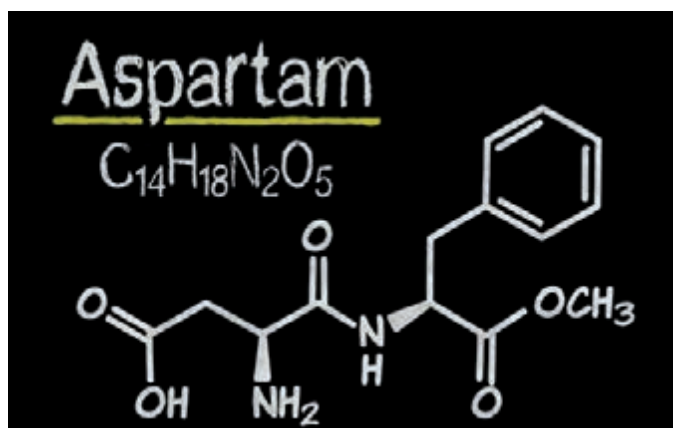

شیرین‌کننده‌های غیر کالریک

آسپارتام (Aspartame):

آسپارتام یک شیرین‌کننده مصنوعی است که ساختار آن به فرم دی پپتید است که از دو آمینواسید آسپارتیک اسید و فنیل آلانین تشکیل شده است. (L-aspartyl-L-phenylalanine methyl ester) این شیرین‌کننده به‌طور کامل در بدن متابولیزه شده و به این دو آمینواسید و همچنین مقدار کمی متانول تبدیل می‌شود. اما به‌دلیل اینکه شیرینی آن حدود ۲۰۰ برابر ساکاروز است بنابراین می‌توان با مقدار بسیار کمی از این ماده شیرینی مطلوب را ایجاد کرد، بنابراین کالری دریافتی از آن برای رسیدن به میزان شیرینی معین بسیار کم است. از این رو آسپارتام در گروه شیرین‌کننده‌های غیرمغذی تقسیم‌بندی می‌شود. طعم شیرین آن شبیه ساکاروز

شکل ۷- ساختمان شیمیایی آسپارتام

است. آسپارتام برای اولین بار در ایالات متحده در سال ۱۹۸۱ به تصویب رسید و در حال حاضر برای استفاده در بسیاری از کشورهای جهان تأیید شده است. دو عیب آسپارتام بی‌ثباتی تحت شرایط اسیدی، و تخریب سریع آن هنگام قرار گرفتن در معرض درجه حرارت بالا است. در شرایط اسیدی، مانند نوشابه‌های گازدار، میزان از دست دادن شیرینی تدریجی است و بستگی به دما و pH دارد.

فنیل آلانین حاصل از هیدرولیز آسپارتام، در افراد مبتلا به نوعی بیماری نادر ژنتیکی به نام فنیل کتونوریا (PKU) منجر به اختلالات سیستم عصبی می‌شود. افراد مبتلا به این بیماری قادر به سوخت و ساز فنیل آلانین نیستند.

نکته

ADI برای آسپارتام ۴۰ میلی گرم / کیلوگرم وزن بدن است.

ساخارین (Saccharin):

ساخارین یک شیرین‌کننده سنتتیک غیرمغذی است که در بدن متابولیزه نشده و کالری ایجاد نمی‌کند. بین ۳۰۰ تا ۴۰۰ مرتبه از ساکاروز شیرین‌تر است. به تنهایی و یا به‌صورت ترکیبی با شکر استفاده می‌شود. که در صورت استفاده ترکیبی، ساخارین جایگزین نیمی از شکر خواهد شد به این ترتیب ۵۰ درصد کالری‌زایی فراورده کاهش پیدا می‌کند. ساخارین به مقدار کم در آب محلول است و در شرایط مختلف تولید همانند دمای بالا تا ۱۲۵ درجه سلسیوس و ۸ - ۳/۳ pH پایدار است. متداول‌ترین فرم آن سدیم ساخارین است. ساخارین دارای پس طعم تلخ است. امروزه ساخارین همراه با آسپارتام در نوشابه‌ها استفاده می‌شود که در نتیجه ثبات حرارتی و عمر انباری آن را افزایش می‌دهد. قیمت ارزان‌تر، ثبات حرارتی و عمر انباری بالاتر از مزایای این شیرین‌کننده نسبت به آسپارتام است.

آسه سولفام پتاسیم (Acesulfame Potassium):

شیرین کننده ای است که در بدن انسان متابولیزه نمی شود. طعم شیرین آن سریعاً احساس شده اما اغلب به سرعت محو می شود. آسه سولفام پتاسیم در غلظت های مصرفی، پس طعم نامطلوب از خود نشان نمی دهد. این شیرین کننده در آب به خوبی حل شده و در pH های بین ۳ تا ۷ پایدار است. همچنین در دماهای مورد استفاده برای تولید و فراوری مواد غذایی تجزیه نمی شود. این ماده شیرینی سایر شیرین کننده ها را تشدید می کند و هنگامی که با دیگر شیرین کننده ها استفاده شود اثرات نامطلوب آنها را کاهش داده و طعم شیرینی را متعادل می کند به راحتی توسط کلیه ها دفع شده و در بدن تمرکز پیدا نمی کند. مخلوط آسه سولفام پتاسیم و قند الکل ها شیرینی متعادل ایجاد می کند که برای تولید فراورده هایی از قبیل فراورده های قنادی بدون قند و آشامیدنی ها مناسب است.

نکته

برای کسب اطلاعات بیشتر به جدول «مهم ترین شیرین کننده های مصنوعی» کتاب همراه هنرجو مراجعه کنید.

استویا (stevia)

استویا گیاهی چندساله است که به دلیل وجود شیرین کننده های طبیعی که حدود ۴ تا ۲۰ درصد ماده خشک برگ های این گیاه را تشکیل می دهد، شهرت جهانی پیدا کرده است. بیش از صد ترکیب در برگ های گیاه استویا شناسایی شده است که مهم ترین آنها شیرین کننده **استویوزید** است. این ترکیب ۲۰۰ تا ۳۰۰ بار شیرین تر از ساکاروز است. گلیکوزیدهای موجود در این گیاه جذب بدن نمی شوند و بدون کالری هستند؛ بنابراین، این گیاه برای مبتلایان دیابت نوع ۲ و افرادی که از وزن و چاقی رنج می برند، سودمند است. همچنین این گیاه خواص آنتی اکسیدانی، ضد فشار خون، مواد ضد سرطان و ضد التهاب دارد.

شیرین بیان (Liquorice)

گیاه شیرین بیان گیاهی چندساله از خانواده بقولات است که به واسطه وجود ترکیبات دارویی و غذایی مهم در ریشه و ریزوم، حائز اهمیت بوده و مورد توجه صنایع دارویی، غذایی و حتی دخانیات قرار گرفته است. شیرین بیان یکی از مهم ترین گیاهان دارویی بومی ایران است که سالیانه مقدار قابل توجهی از آن صادر می شود. ماده اصلی این گیاه، ترکیبی به نام گلیسیریزیک اسید یا گلیسیریزین با شیرینی ۳۰ تا ۵۰ برابر ساکارز است.

طعم این شیرین کننده برای مدت طولانی در دهان باقی مانده و شیرینی آن به تدریج احساس می شود. این ویژگی ها موجب شده است که گلیسیریزیک اسید به عنوان شیرین کننده مجاز با کالری پایین و تشدید کننده طعم بدون مشارکت در ایجاد بیماری ها و عوارضی چون دیابت، پوسیدگی دندان، در صنایع غذایی استفاده شود. از طرفی این ترکیب دارای خواص دارویی گسترده ای است که از آن جمله می توان به اثرات ضد التهابی و ضد حساسیتی آن در آسم، ممانعت از ترشح اسید معده، بهبود زخم معده، بهبود اختلال عملکرد کبد، رفع اگزما و سایر بیماری ها اشاره کرد.

شاخص گلوکز (Glycemic Index)

میزان تغییرات قند خون پس از خوردن غذاهای حاوی کربوهیدرات متفاوت است. این تفاوت براساس شاخصی به نام شاخص گلیسمی (GI) تعریف می‌شود. این شاخص که در تنظیم رژیم غذایی بیماران دیابتی برای کنترل سطح قند خون کاربرد دارد، نشان می‌دهد که یک غذای حاوی کربوهیدرات در مقایسه با همان مقدار غذای استاندارد (گلوکز یا نان سفید) تا چه اندازه قند خون را افزایش می‌دهد. این شاخص از ۱ تا ۱۰۰ درجه‌بندی شده است. شاخص گلیسمی بالا برای یک کربوهیدرات به این معنی است که آن کربوهیدرات پس از مصرف، قند خون را در مدت کمی به مقدار زیادی بالا می‌برد.

بر این اساس مواد غذایی به سه دسته تقسیم می‌شوند:

الف) مواد غذایی با شاخص گلیسمی پایین: کمتر از ۵۵

ب) مواد غذایی با شاخص گلیسمی متوسط: بین ۵۶ تا ۶۹

ج) مواد غذایی با شاخص گلیسمی بالا: بالاتر از ۷۰

علاوه بر شاخص گلیسمی، مفهوم دیگری تحت عنوان بار گلیسمی (GL) نیز تعریف شده است که مربوط به مقدار کربوهیدرات موجود در غذاها است. این مفهوم از حاصل ضرب مقدار کربوهیدرات قابل دسترس هر غذا در شاخص گلیسمی آن تقسیم بر ۱۰۰ به دست می‌آید.

جدول ۱- شاخص گلیسمیک و بار گلیسمیک غذاهای متداول

بالا = قرمز متوسط = نارنجی کم = سبز				
بار گلیسمیک	کربوهیدرات خالص	واحد سروینگ	اندیس گلیسمیک	نوع غذا
۲	۱۵	۱۱۳g	۱۴	بادام زمینی (Peanuts)
۱	۴	۱۰۴g	۲۵	جوانه حبوبات (Bean sprouts)
۳	۱۱	۱۶۶g	۲۵	گریپ فروت (Grapefruit)
۱۳	۴۲	۲۶۰g	۳۰	پیتزا (Pizza)
۱۶	۴۷	۲۴۵g	۳۳	ماست کم چرب (Lowfat yogurt)
۶	۱۶	۱۳۸g	۳۸	سیب (Apples)
۱۶	۳۸	۱۴۰g	۴۲	اسپاگتی (Spaghetti)
۲	۵	۷۲g	۴۷	هویج (Carrots)
۶	۱۲	۱۳۱g	۴۸	پرتقال (Oranges)
۱۴	۲۷	۱۳۶g	۵۲	موز (Bananas)
۳۰	۵۵	۱۱۴g	۵۴	چیپس سیب زمینی (Potato chips)
۳۵	۶۴	۱۱۳g	۵۵	شکلات مغزدار (Snickers Bar)
۲۳	۴۲	۱۹۵g	۵۵	برنج قهوه ای (Brown rice)
۹	۱۷	۲۱g	۵۵	عسل (Honey)
۱۲	۲۱	۲۳۴g	۵۸	جو دوسر (Oatmeal)
۱۰	۱۶	۷۲g	۶۱	بستنی (Ice cream)
۳۰	۴۷	۱۶۶g	۶۴	ماکارونی و پنیر (Macaroni and cheese)
۲۰	۳۲	۴۳g	۶۴	کشمش (Raisins)
۳۳	۵۲	۱۸۶g	۶۴	برنج سفید (White rice)
۸	۱۲	۱۲g	۶۸	شکر (Sucrose) (Sugar)
۱۰	۱۴	۳۰g	۷۰	نان سفید (White bread)
۸	۱۱	۱۵۴g	۷۲	هندوانه (Watermelon)
۷	۱۰	۱۶g	۷۲	پاپ کورن (Popcorn)
۲۸	۳۳	۱۷۳g	۸۵	سیب زمینی پخته (Baked potato)
۵۰	۵۰	۵۰g	۱۰۰	گلوکز (Glucose)

ترکیبات ایجادکننده طعم ترش در مواد غذایی

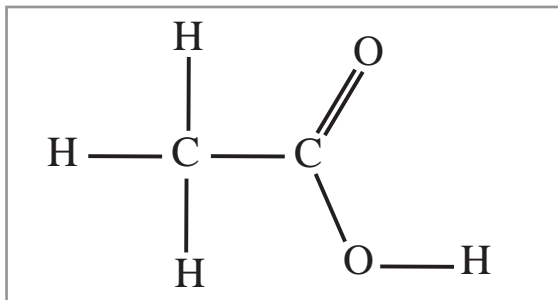
ایجاد طعم ترش از ویژگی‌های اسیدهای آلی است. اسیدهای آلی هم به‌عنوان ایجادکننده طعم و هم به‌عنوان نگهدارنده (ترکیب ضد میکروبی) مورد استفاده قرار می‌گیرند. مهم‌ترین ترکیبات ایجادکننده طعم ترش عبارت‌اند از: **سیتریک اسید**: سیتریک اسید پرکاربردترین اسید در صنایع غذایی است. این اسید حلاطیت زیادی در آب دارد و در تولید آب‌نبات، آب میوه، بستنی، ژل‌ها، مارمالاد، سبزیجات کنسرو شده و پنیر برای بهبود طعم استفاده می‌شود. همچنین این اسید یکی از عوامل قهوه‌ای شدن آنزیمی در سبزی‌ها و میوه‌ها است. و کاربرد زیادی در نوشابه‌سازی دارد.

تحقیق کنید

با توجه به برچسب اطلاعات تغذیه‌ای محصولات مختلف موجود در بازار، نقش و کاربرد سیتریک اسید در فرمولاسیون چند فراورده را بررسی کنید.

استیک اسید: نگهداری مواد غذایی با استیک اسید به شکل سرکه به زمان‌های قدیم بر می‌گردد. علاوه بر استیک اسید و سرکه (۴ درصد اسید)، از نمک‌های این ماده به‌صورت سدیم استات، کلسیم استات، پتاسیم استات و سدیم دی استات نیز در غذا استفاده می‌شود.

شکل ۸- ساختمان شیمیایی استیک اسید

نمک‌های استیک اسید در نان و محصولات پخته شده با غلظت ۰/۱-۰/۴ درصد به‌منظور جلوگیری از پدیده طنابی شدن (Roppiness) در اثر رشد کپک‌ها استفاده می‌شود. استیک اسید در محصولات کپک‌ها، مایونز و ترشی‌ها به دو منظور خاصیت نگهداری و ایجاد طعم استفاده می‌شود.

بحث کلاسی

در مورد فرایند تولید سرکه خانگی و کاربرد آن در مواد غذایی بحث کنید.

سوکسینیک اسید: این اسید ترکیبی بی‌بو و سفید رنگ است. و به‌عنوان تنظیم‌کننده pH در صنایع غذایی استفاده می‌شود. مونواسترهای این اسید با گلیسرول به‌عنوان امولسیفایر در صنایع پخت کاربرد دارند. **لاکتیک اسید**: این اسید معمولاً به‌صورت محلول ۸۰ درصد استفاده می‌شود. لاکتیک اسید برای بهبود کف‌کنندگی سفیده تخم‌مرغ، بهبود طعم آب‌میوه‌ها، جلوگیری از رنگ‌بری میوه‌ها و سبزی‌ها و در شکل کلسیم لاکتات در پودرهای شیر استفاده می‌شود.

مالیک اسید: این اسید به‌طور گسترده در تولید ژل‌ها، مارمالاد و آب‌میوه‌ها و همچنین در میوه‌ها و سبزیجات کنسرو شده کاربرد دارد. مونواسترهای این اسید با الکل‌های چرب یک عامل ضد پاشیدن در پخت و روغن‌های سرخ کردنی هستند.

تارتاریک اسید: این اسید دارای مزه ترش خشن و سخت است. این اسید در اسیدی کردن نوشیدنی‌های میوه‌ای، آب‌نبات‌های ترش، بستنی و همچنین یک عامل کمپلکس‌کننده فلزات و سینرژیست برای آنتی‌اکسیدان‌ها استفاده می‌شود.

فسفریک اسید: فسفریک اسید تنها اسید غیرآلی است که به‌عنوان عامل اسیدی‌کننده در مواد غذایی کاربرد دارد. این اسید در تهیه نوشابه‌های کولا کاربرد گسترده‌ای دارد. همچنین این اسید در صنایع تصفیه روغن‌های خوراکی هم استفاده می‌شود.

ارزشیابی:

ارزشیابی در این درس براساس شایستگی است. برای هر پودمان یک نمره مستمر (از ۵ نمره) و یک نمره شایستگی پودمان (نمرات ۱، ۲ یا ۳) با توجه به استاندارد عملکرد جدول زیر برای هر هنرجو ثبت می‌شود. امکان جبران پودمان‌ها در طول سال تحصیلی برای هنرجویان و براساس برنامه‌ریزی هنرستان وجود دارد.

الگوی ارزشیابی پودمان دوم

نمره	استاندارد (شاخص‌ها، داوری، نمره‌دهی)	نتایج	استاندارد عملکرد	تکالیف عملکردی (شایستگی‌ها)
۳	تحلیل و تعیین مکانیسم اثر نگهدارنده‌ها و طعم‌دهنده‌های طبیعی و شیمیایی در مواد غذایی	بالاتر از حد انتظار	بررسی و تحلیل کاربرد نگهدارنده‌ها و طعم‌دهنده‌ها از نظر حسی، شیمیایی و بیولوژیکی بر مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران	۱- کاربرد نگهدارنده‌های مواد غذایی
۲	تحلیل کاربرد مواد نگهدارنده و طعم‌دهنده در مواد غذایی	در حد انتظار (کسب شایستگی)		۲- کاربرد طعم‌دهنده‌های مواد غذایی
۱	طبقه‌بندی انواع مواد نگهدارنده و طعم‌دهنده در مواد غذایی	پایین‌تر از انتظار (عدم احراز شایستگی)		
	نمره مستمر از ۵			
	نمره شایستگی پودمان از ۳			
	نمره پودمان از ۲۰			

پودمان ۳

غذا و سلامت جامعه

سلامت افراد جامعه یکی از عوامل اصلی پویایی و رشد و توسعه آن جامعه است. برای تأمین سلامت جامعه اصلی‌ترین عامل، غذای سالم و مطمئن است. غذای ناسالم موجب خمودگی انسان‌ها، غیر فعال شدن بخش مهمی از جامعه و درگیری عده دیگری برای خدمت‌رسانی به بخش بیمار و ناسالم شده و خسارات جبران ناپذیری برای جامعه به بار می‌آورد. سلامت کامل افراد جامعه زمانی تأمین می‌شود که غذای سالم و کافی در دسترس سلول‌های بدن قرار گیرد.

واحد یادگیری ۵

تحلیل مسمومیت‌های بیولوژیکی در مواد غذایی

شرط اول دستیابی به سلامت افراد جامعه، سلامت مواد اولیه غذایی و کیفیت فرایند تولید تا مرحله مصرف است. اما در شرایط حاضر سلامت فراورده‌های غذایی دستخوش عوامل زیادی است. استفاده از کودهای شیمیایی، آفت کش‌ها، علف کش‌ها و قارچ کش‌ها از جمله عوامل تهدیدکننده سلامت مواد غذایی هستند. استفاده از کودهای حیوانی فراوری نشده می‌تواند موجب آلودگی محصولات کشاورزی به برخی میکروارگانیسم‌های بیماری‌زا شود. توکسین‌های تولید شده روی محصولات کشاورزی به علت عدم رعایت شرایط مطلوب تولید و نگهداری، خطر قابل توجهی برای سلامت غذا و جامعه هستند.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل اثر عوامل مختلف بیولوژیکی و شیمیایی ایجاد کننده مسمومیت در مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

سموم طبیعی و بازدارنده‌های گیاهی در مواد غذایی

غذای مصرفی ما علاوه بر انواع ترکیبات مغذی معمولاً حاوی مقادیر مختلفی ترکیبات سمی و ضد تغذیه‌ای است که به طور طبیعی در گیاهان وجود دارد. این ترکیبات عموماً به عنوان آفت‌کش‌های طبیعی در گیاه عمل می‌کنند. زیرا برای حشرات و حیوانات سمی هستند. در حالی که باور عمومی بر خوب بودن مواد طبیعی است، مشخص شده که سموم طبیعی نیز، همانند سموم مصنوعی موجود در غذا برای سلامتی انسان خطرناک هستند. البته باید توجه کرد که غذا حاوی مواد شیمیایی است که می‌تواند اثرات زیان‌آور بسیاری از سموم مصنوعی و طبیعی را خنثی کنند. به این ترتیب در مطالعه مواد غذایی طبیعی باید به هر دو جنبه ویژگی‌های آنها پرداخته شود. از جمله این ترکیبات می‌توان به گلیکوزیدهای سیانوزنیک، تیوسیانات‌ها، گوسیپول، بازدارنده‌های عناصر معدنی و آلرژن‌های غذایی اشاره کرد.

۱- گلیکوزیدهای سیانوزنیک

وجود ترکیباتی با توانایی آزاد کردن هیدروژن سیانید (HCN) در گیاهان و اثرات سمی آنها از زمان‌های قدیم شناخته شده است. در قرن نوزدهم میلادی سیانوزن‌ها به عنوان ترکیباتی با خواص سمی در برخی گیاهان خوراکی و محصولات غذایی شناخته شدند. مهم‌ترین سیانوزن‌ها، گلیکوزیدهای سیانوزنیک هستند که در گیاهان خوراکی متعددی یافت می‌شوند. گلیکوزیدهای سیانوزنیک از دو بخش قندی و غیر قندی تشکیل شده‌اند. بخش قندی معمولاً از گلوکز و بخش غیر قندی هم ترکیبی سمی به نام هیدروژن سیانید است.

شکل ۱- ساختمان شیمیایی هیدروژن سیانید

اثرات سمی سیانیدها

سیانیدها هم به صورت هیدروژن سیانید آزاد و هم به صورت ترکیبی وجود دارند. اثر سمی حاد این ترکیبات به توانایی ایجاد وقفه در تنفس به وسیله جلوگیری از فعالیت آنزیم سیتوکروم اکسیداز در زنجیره تنفسی نسبت داده می‌شود. سیانیدها در دستگاه گوارش از طریق روده به سرعت جذب می‌شوند. بی‌حسی محیطی، احساس سرگیجه، گیجی و کرخی، کبودی، تشنج و کما علائم مسمومیت با دُز کشنده سیانیدها هستند. دُزهای غیر کشنده باعث سردرد، احساس فشار در گلو، تپش قلب و ضعف عضلانی می‌شوند. تیوسیانات‌ها که در فرایند سم‌زدایی سیانیدها تولید می‌شوند به عنوان عوامل گواترزا شناخته می‌شوند که انتقال ید را در داخل غده تیروئید مهار می‌کنند (شکل ۲).

شکل ۲- بیماری گواتر

تحقیق کنید

در مورد ویژگی‌ها و علائم و راه‌های جلوگیری و درمان بیماری گواتر تحقیق کنید.

شکل ۳- گیاه کاساوا

سیانوژن‌ها به طرز گسترده‌ای در گیاهان وجود دارند. مهم‌ترین گیاه سیانوژن در تغذیه انسان کاساوا است. (شکل ۳) سیانوژن غالب در کاساوا، لینامارین نام دارد. این ترکیب در نخود و لوبیا هم وجود دارد. گلیکوزید سیانوژنیک مهم دیگر، آمیگدالین است که معمولاً در هسته میوه‌ها یافت می‌شود. منابع معروف آن بادام تلخ، هسته هلو، زردآلو، آلو و انواع سیب و گلابی هستند. به همین سبب باید از مصرف مقادیر زیاد هسته این محصولات به‌ویژه در صورت تلخ بودن خودداری نمود.

برای کاهش اثرات این ترکیبات سیانوژنیک می‌توان از فرایندهای خشک کردن در آفتاب، له کردن و آسیاب کردن، خیساندن، تخمیر و پختن استفاده نمود.

نکته

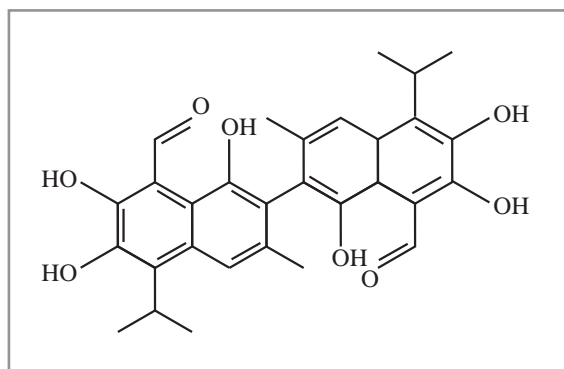
ترکیبات دارای سیانید بالا از روی مزه تلخشان قابل شناسایی هستند.

۲- گوسیپول

گوسیپول ترکیب ضد تغذیه‌ای زرد رنگی است که در گیاه پنبه یافت می‌شود. این ماده در پنبه‌دانه و قسمت‌های دیگر گیاه نظیر پوسته، برگ و ساقه نیز وجود دارد. در بین قسمت‌های مختلف این گیاه، پنبه‌دانه دارای بیشترین مقدار گوسیپول آزاد است. پنبه‌دانه دارای ۰/۴ تا ۱/۷ درصد گوسیپول است. به‌طور طبیعی این ماده عمل محافظت از گیاه پنبه در مقابل حشرات را به عهده دارد. گوسیپول از نظر شیمیایی یک ترکیب آلدئیدی پلی فنولیک بسیار فعال است و به واسطه ساختار پلی فنولی دارای خواص آنتی اکسیدانی نیز هست. در گیاه پنبه گوسیپول هم به‌صورت آزاد و هم به‌صورت ترکیب شده با پروتئین‌ها وجود دارد. گوسیپول آزاد بسیار حساس و فعال بوده و با آمینو اسید ضروری لیزین واکنش داده و ارزش تغذیه‌ای پروتئین را کاهش می‌دهد. این سم روی قلب، کبد، دستگاه تناسلی و کلیه‌ها اثر می‌گذارد. نشخوارکنندگان نسبت به تک معده‌ای‌ها تا حدود زیادی در مقابل مصرف گوسیپول مقاوم هستند. دلیل این مقاومت تشکیل ترکیبات پروتئینی محلول و پیچیده در معده آنها است که در مقابل آنزیم‌ها مقاوم هستند.

شکل ۵- گیاه پنبه

شکل ۴- ساختمان شیمیایی گوسیپول

تحقیق کنید

در مورد سیستم گوارشی نشخوارکنندگان تحقیق کنید.

مقدار این سم به صورت آزاد در پنبه دانه بسیار متغیر است و عوامل بسیاری مانند گونه گیاه، وضعیت آب و هوایی و جنس خاک باعث ایجاد این تغییرات می شود. علاوه بر موارد فوق، عملیات فراوری و روغن کشی پنبه دانه هم، روی میزان گوسیپول آزاد آن تأثیر دارد. به این ترتیب که بیشتر گوسیپول که به طور طبیعی در غده ها به صورت آزاد وجود دارد در هنگام روغن کشی و در مرحله پختن پرک ها (فلیک ها) تحت تأثیر حرارت و رطوبت به قسمت پروتئینی دانه متصل می شود. بیشتر گوسیپول موجود در پنبه دانه وارد کنجاله می شود اما بخشی از آن هم در مرحله روغن کشی وارد فاز روغنی خواهد شد. از آنجا که این رنگدانه، رنگ شدید قرمز تا قهوه ای تیره در روغن پنبه دانه ایجاد می کند خارج کردن هر چه بیشتر آن در مرحله تصفیه مطلوب است. تصفیه قلیایی مرحله اساسی حذف گوسیپول از روغن تخم پنبه خام است.

نکته

اداره غذا و داروی آمریکا (FDA) حداکثر مقدار مجاز گوسیپول آزاد در هر محصول پروتئینی پنبه دانه برای مصرف انسانی را حداکثر ۴۵۰ ppm اعلام نموده است. (FDA تعیین حدود برای گوسیپول باقی مانده در روغن پنبه دانه تصفیه شده را لازم نمی داند. زیرا گوسیپول باقی مانده در حدی نیست که بتواند به سلامت انسان زیان برساند).

۳- بازدارنده های عناصر معدنی

در گیاهان موادی وجود دارند که مواد معدنی را از دسترس بدن خارج می کنند. این مواد با عناصر معدنی به شکل کمپلکس هایی در آمده و به این ترتیب از جذب آنها توسط روده جلوگیری می کنند. به این دسته از مواد چنگالی کننده یا کی لیت کننده (Chelating Agent) گفته می شود به این معنا که این مواد اتصالی پایدار با عناصر معدنی ایجاد می کنند. پس یون فلزی در این حالت از لحاظ تغذیه ای برای انسان قابل دسترسی نیست و دفع می شود و فرد به فقر آن عنصر معدنی دچار خواهد شد. مثل فیتیک اسید در غلات و یا اگزالیک اسید در برخی از سبزی ها.

بیشتر بدانید

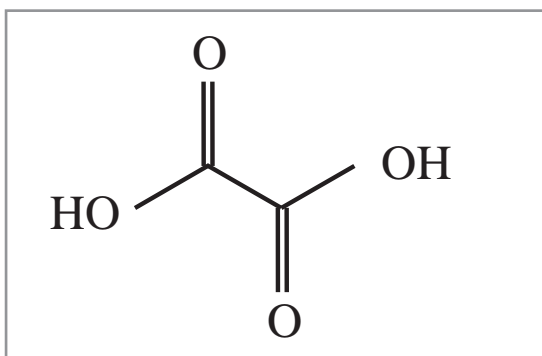

بعضی از ترکیبات طبیعی ساختار چنگالی دارند، مانند: کلروفیل، میوگلوبین یا هموگلوبین و ویتامین B۱۲ که به ترتیب در ساختار خود منیزیم، آهن و کبالت به صورت کی لیت شده دارند. برخی از ترکیبات چنگالی کننده کارایی مهمی در صنعت دارند به عنوان مثال اسیدهای آلی، چنگالی کننده های مهمی هستند. مثلاً سیتریک اسید علاوه بر نقش اسیدی کننده در صنعت روغن به عنوان چنگالی کننده باعث حذف فلزات می شوند.

اکسالیک اسید: اکسالیک اسید، یک اسید آلی دو ظرفیتی است که در اغلب سبزی‌ها وجود دارد. این ماده در حدود ۱۰ درصد کل مواد جامد اسفناج، ریواس و برگ چغندر را تشکیل می‌دهد.

شکل ۷- گیاه اسفناج

شکل ۶- ساختمان شیمیایی اکسالیک اسید

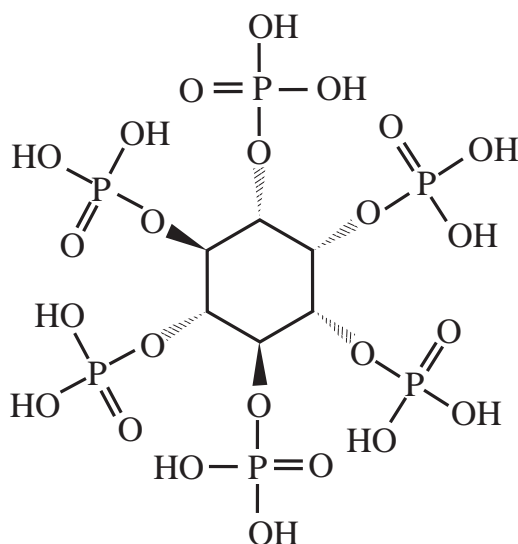
این اسید از اجزای نامطلوب رژیم غذایی به شمار می‌رود زیرا با کلسیم و آهن موجود ترکیب شده و آنها را از دسترس بدن خارج می‌کند.

درمورد مزیت مصرف اسفناج به صورت بورانی (اسفناج همراه با ماست) تحقیق کنید.

تحقیق کنید

فیتیک اسید: سبوس حاوی ترکیبات سلولزی و فیبری است و به علت خاصیت جذب آب بالا، می‌تواند زمان توقف مواد غذایی در روده را کاهش داده و جذب گلوکز و کلسترول را کم کند. فیتیک اسید یا هگزوفسفات اینوزیتول، ترکیبی آلی است که در بسیاری از مواد غذایی گیاهی از جمله در ذرت، گندم، برنج، سویا و به مقدار زیاد در غلات و بقولات یافت می‌شود. این ترکیب ذخیره اصلی فسفر در گیاهان به ویژه بذرها و سبوس است.

شکل ۸- ساختمان شیمیایی فیتیک اسید

تأثیر مواد فیبری سبوس عبارت‌اند از:

- افزایش حجم و کاهش زمان عبور مواد دفعی از روده؛
- کاهش احتمالی بروز یبوست به واسطه تسهیل حرکات دودی روده،
- کاهش جذب چربی و کلسترول.

مواد فیبری میزان چربی‌های خون به ویژه کلسترول را متعادل می‌سازند و در کاهش وزن بدن مؤثر هستند.

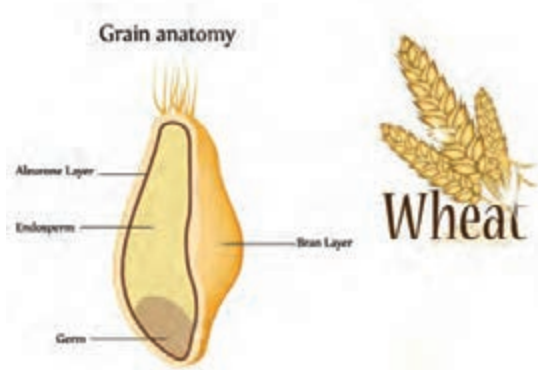

شکل ۹- سبوس برنج و گندم

با وجود مزایا و ارزش تغذیه‌ای سبوس غلات، کاربرد آنها در محصولات غذایی به دلیل دارا بودن فیتیک اسید محدود می‌شود. فیتیک اسید فرم ذخیره‌ای فسفر در دانه‌هاست که به‌طور متوسط ۱ تا ۲ درصد وزن خشک دانه‌های غلات و حبوبات را تشکیل می‌دهد. از مدت‌ها پیش مشخص شده است که فیتیک اسید مانع جذب کاتیون‌های چند ظرفیتی به ویژه آهن، کلسیم و روی شده و باعث کمبود این فلزات در بدن می‌شود.

ترکیب فیتیک اسید با فلزات را فیتات می‌نامند. این کمپلکس‌ها در دستگاه گوارشی انسان اساساً غیرقابل جذب هستند. زیرا روده کوچک انسان فاقد آنزیم‌های تجزیه کننده فیتات، یعنی فیتاز است.

فیتاز در میکروارگانیسم‌ها، گیاهان و برخی بافت‌های جانوری شناسایی شده است. فیتیک اسید در مواد غذایی گیاهی قابلیت اتصال به پروتئین‌ها و آمینواسیدها را نیز دارد، در نتیجه بر قابلیت هضم پروتئین در بدن اثر منفی می‌گذارد.

شکل ۱۰- ساختمان دانه گندم

فیتیک اسید در دانه غلات در لایه‌های خارجی و آلرون تجمع یافته است. بنابراین مصرف فراورده‌های حاوی سبوس غلات در صورتی که به درستی فرایند نشوند به دلیل فیتیک اسید زیادی که دارند، می‌تواند برای بدن انسان مشکلات قابل توجهی نظیر کم‌خونی ناشی از فقر آهن، پوکی استخوان و کاهش رشد و نمو را به دنبال داشته باشد.

مطابق استاندارد ملی ایران بسته‌بندی سبوس خام برای مصرف مستقیم خوراک انسان ممنوع است.

نکته

روش‌های متفاوتی برای کاهش میزان فیتیک اسید وجود دارد که از آن جمله می‌توان به روش‌های آنزیمی، خیساندن، افزودن مالت، تخمیر، فرایند حرارتی، جوانه‌زنی، شستن و آسیاب کردن اشاره کرد.

تخمیر سبوس یک روش مناسب برای کاهش فیتیک اسید است. این عمل با استفاده از مخمر یا باکتری‌های لاکتیکی انجام می‌گیرد. طی عمل تخمیر، میکروب‌های لاکتیکی آنزیم فیتاز ترشح می‌کنند که باعث تجزیه فیتات‌ها و در نتیجه آزاد شدن فلزات کمپلکس شده با فیتیک اسید می‌شود. هر چه زمان تخمیر یا عمل‌آوری خمیر نان طولانی‌تر باشد، میزان فیتیک اسید آن، کمتر خواهد شد.

نان‌های صنعتی سبوس‌دار که فرایند تخمیر بهتر و کامل‌تری را طی می‌کنند، دارای فیتیک اسید کمتری نسبت به نان‌های سنتی حاوی سبوس هستند. تخمیر سبوس غلات علاوه بر کاهش فیتیک اسید سبب بهبود ویژگی‌های کیفی فراورده‌های نانوائی نظیر حجم مخصوص و بافت فراورده، در مقایسه با نمونه حاوی سبوس خام، می‌شود.

بیشتر بدانید

درمورد تفاوت سبوس خام و تخمیری بحث کنید.

بحث کلاسی

آلرژن‌های غذایی

آلرژی یا حساسیت، واکنش افراطی سیستم ایمنی بدن نسبت به عوامل گوناگون است. افراد دچار حساسیت دارای دستگاه ایمنی حساسی هستند که نسبت به مواد ظاهراً بی‌ضرر موجود در محل زندگی‌شان، واکنشی بیش از حد معمول نشان می‌دهند. برای مثال گرده گیاهان، می‌تواند سیستم ایمنی شخص آلرژیک را طوری تحریک کند که گویی با یک خطر جدی روبه‌رو شده است. حساسیت مشکل شایع است و تقریباً از هر ده نفر، دو نفر به نوعی از آن مبتلا هستند.

آلرژی غذایی واکنشی ناخواسته در اثر پاسخ سیستم ایمنی بدن به مواجهه با یک ماده غذایی و یا یک ترکیب غذایی است. این ترکیب تقریباً همیشه پروتئین است. حساسیت‌ها و آلرژی‌های غذایی را می‌توان به نام واکنش‌های زیان‌آور فردی نسبت به غذا نامید. زیرا تنها تعدادی از افراد جامعه را مبتلا می‌سازد.

باید توجه داشت بین آلرژی غذایی و عدم تحمل غذا، اختلاف وجود دارد. عدم تحمل غذا اغلب با محدود کردن مقدار غذا کنترل می‌شود. اما در آلرژی‌های غذایی اجتناب کلی لازم است. عدم تحمل لاکتوز، مثالی از این اختلالات متابولیکی است که ناشی از کمبود آنزیم روده‌ای لاکتاز است.

نکته

آلرژن‌های غذایی ترکیبات خاصی از غذا یا اجزای تشکیل‌دهنده غذا (اغلب پروتئین) هستند که توسط سلول‌های ایمنی بدن به عنوان آنتی ژن شناسایی می‌شوند. واکنش‌های ایمنولوژیک اختصاصی را تحریک می‌کنند که منجر به بروز علائم خاصی می‌شوند. طیف گسترده‌ای از مواد غذایی می‌توانند باعث بروز واکنش‌های آلرژیک شوند. اما ۹۰ درصد از آلرژی‌های غذایی

ناشی از شیر گاو، سویا، تخم مرغ، گندم، بادام زمینی، مغزهای درختی، ماهی و صدف هستند. بقیه مواد غذایی آلرژن‌های نادر محسوب می‌شوند یعنی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر در کمتر از یک نفر بروز می‌کنند. واکنش‌های شدید و تهدیدکننده معمولاً زمانی رخ می‌دهند که آلرژی با یک بیماری دیگر مانند آسم همراه شود. شدت آلرژی بین کودکان و بزرگسالان متفاوت است. مثلاً کودکان به بادام زمینی و پروتئین شیر حساس‌تر بوده اما نسبت به پروتئین تخم مرغ تنها ۲ درصد کودکان حساسیت نشان می‌دهند در صورتی که حساسیت افراد با سن بالاتر به پروتئین تخم مرغ شدیدتر است.

در ادامه به شرح مهم‌ترین مواد غذایی آلرژن‌زا پرداخته می‌شود:

بادام زمینی: حساسیت به بادام زمینی یکی از شایع‌ترین حساسیت‌های غذایی است. بادام زمینی می‌تواند منجر به حساسیت‌های بسیار شدید و حتی مرگ شود. به نظر می‌رسد حساسیت به بادام زمینی تا پایان عمر همراه فرد باشد. افراد مبتلا به این نوع حساسیت باید از مصرف بادام زمینی، روغن، کره، آرد و هر فراورده‌ای که در تولید آن از بادام زمینی استفاده شده است، خودداری کنند.

مغزهای درختی: حساسیت به مغزهای درختی یکی از شایع‌ترین حساسیت‌های غذایی در کودکان و بزرگسالان است که می‌تواند منجر به حساسیت‌های بسیار شدید، و حتی مرگ شود. افراد مبتلا به این نوع حساسیت باید از مصرف مغزها (پسته، گردو، فندق، بادام و بادام زمینی) و هرگونه فراورده غذایی حاوی این ترکیبات پرهیز کنند.

شیر گاو: پروتئین‌های شیر گاو عامل اصلی بروز حساسیت هستند. این نوع حساسیت در نوزادان تغذیه‌کننده از شیر مادر و نوزادانی که از مکمل‌های غذایی محتوی شیر استفاده می‌کنند، بروز می‌کند. پروتئین‌های شیر گاو موجود در رژیم غذایی مادر، از طریق شیر مادر به نوزاد مبتلا به حساسیت منتقل و باعث بروز حساسیت می‌شود.

علائم این آلرژی از فردی به فرد دیگر متفاوت و شامل اگزما، خارش پوست، دردهای شکمی، اسهال، استفراغ و کولیت روده است. اگر حساسیت به پروتئین‌های شیر گاو در نوزاد تشخیص داده شود، مادر نباید شیر دادن به او را متوقف کند. بلکه با حذف محصولات لبنی از رژیم غذایی خود، علائم حساسیت کودک کاهش خواهد یافت.

شکل ۱۱- عدم تحمل به لاکتوز شیر

آلرژی غذایی ناشی از مصرف شیر به علت حساسیت به پروتئین‌های آن است. در حالی که عدم تحمل لاکتوز مربوط به عدم توانایی تجزیه لاکتوز در دستگاه گوارش است. حساسیت به شیر در اغلب موارد در نوزادان، ولی عدم تحمل لاکتوز در سنین بالاتر دیده می‌شود. عدم تحمل لاکتوز باعث بروز علائمی مانند نفخ و اسهال می‌شود. حساسیت به شیر می‌تواند حیات را تهدید کند، اما عدم تحمل لاکتوز گرچه آزاردهنده است ولی خطرناک نیست (شکل ۱۱).

نکته

تخم مرغ: علائم این نوع حساسیت از حالت خفیف (کهیر) تا حالت شدید (شوک آنافیلاکسی) متغیر است. اگرچه پروتئین‌های سفیده تخم مرغ عامل ایجاد حساسیت هستند، اما به دلیل اینکه امکان جداکردن کامل سفید و زرده تخم مرغ وجود ندارد؛ افراد مبتلا باید از مصرف تخم مرغ کامل پرهیز کنند.

گندم: حساسیت به گندم معمولاً در کودکان شایع است. علائم این نوع حساسیت از حالت خفیف تا شدید متغیر است. این نوع بیماری یکی از بدترین انواع حساسیت غذایی است. به دلیل اینکه گندم غذای اصلی افراد بوده و در اکثر محصولات غذایی وجود دارد. افراد مبتلا به این حساسیت باید از مصرف گندم و فراورده‌های تهیه شده از آن مانند کیک، شیرینی، ماکارونی، غلات صبحانه، نان و... اجتناب کنند. اما این افراد می‌توانند فراورده‌های سایر غلات مانند جو، برنج و ذرت را مصرف کنند.

نکته

حساسیت به گندم نباید با بیماری سلیاک یا عدم تحمل گلوتن اشتباه گرفته شود. حساسیت به گندم در اثر واکنش افراطی سیستم ایمنی بدن به یک نوع پروتئین گندم رخ می‌دهد. در حالی که بیماری سلیاک در اثر واکنش غیر طبیعی بدن به گلوتن گندم ایجاد شده و روده کوچک و سیستم گوارشی را درگیر می‌کند. سلیاک یک سندروم سوء جذب است که در افراد حساس، به دنبال خوردن گندم، چاودار، جو و در برخی موارد جودوسر به وجود می‌آید. علائم سلیاک شامل اسهال، استفراغ، کاهش وزن، کم خونی، درد استخوان، خستگی شدید، ضعف و گرفتگی عضلات است. سلیاک یک بیماری ارثی است. افراد مبتلا به سلیاک باید از مصرف گلوتن در تمامی فراورده‌های غلات اجتناب کنند در حالی که فرد مبتلا به حساسیت به گندم قادر است غلات دیگر را مصرف نماید.

سویا: حساسیت به سویا در اوایل کودکی بروز کرده و تا سه سالگی ادامه می‌یابد. واکنش‌های حساسیت به سویا خفیف بوده و تنها در موارد نادری واکنش‌های شدید بروز می‌کند. با این وجود در تمامی موارد اجتناب از مصرف سویا و فراورده‌های دارای سویا ضروری است.

ماهی: این نوع حساسیت معمولاً مادام‌العمر بوده و افراد مبتلا به این بیماری معمولاً اولین حساسیت خود را در سن بلوغ تجربه می‌کنند. قزل‌آلا، تن و سالمون از جمله شایع‌ترین ماهی‌های عامل حساسیت هستند. **سخت پوستان:** این نوع حساسیت مادام‌العمر است. اکثر افراد مبتلا به این نوع حساسیت اولین حساسیت خود را در بزرگسالی تجربه کرده‌اند. میگو، خرچنگ و صدف خوراکی عامل اصلی حساسیت به سخت پوستان هستند. راه پیشگیری از این نوع حساسیت در افراد مبتلا، اجتناب از مصرف این محصولات و مواد غذایی حاوی این ترکیبات است.

نکته

- ۱ تنها راه درمان حساسیت‌های غذایی، پرهیز غذایی است. زیرا حتی مقادیر کم غذای ناسازگار هم می‌تواند بروز واکنش‌های زیان‌آور را تحریک کند.
- ۲ خواندن دقیق برچسب‌های مواد غذایی مهم‌ترین راه پیشگیری از علائم حساسیت‌های غذایی است. برچسب بسته‌بندی باید کاملاً منعکس‌کننده محتویات محصول باشد.

شکل ۱۲- مواد غذایی حساسیت زا

اهمیت مایکوتوکسین‌ها در مواد غذایی

مایکوتوکسین‌ها گروهی از ترکیبات سمی طبیعی هستند که توسط گونه‌های متعددی از قارچ‌ها تولید می‌شوند. این ترکیبات ساختمان شیمیایی متفاوت داشته و اغلب دارای وزن مولکولی پایین هستند. مایکوتوکسین‌ها مقاومت حرارتی نسبتاً بالایی دارند. قارچ‌ها می‌توانند سبب آلوده شدن محصولات کشاورزی و مواد غذایی در فرایندهای تولید، انتقال و ذخیره‌سازی مواد غذایی شوند. غلات، دانه‌های روغنی، خشکبار و میوه‌های خشک، مستعد آلودگی‌های قارچی هستند. مایکوتوکسین‌ها همواره به‌عنوان تهدیدکننده سلامتی انسان و حیوانات اهلی مطرح هستند.

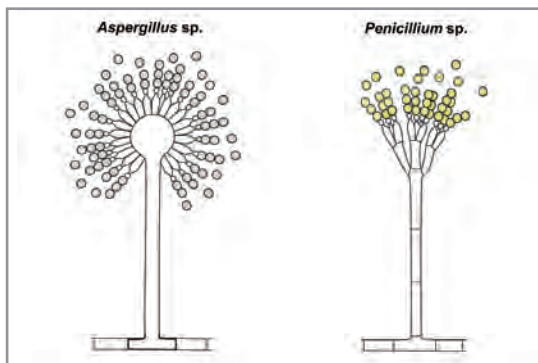
فلور قارچی طبیعی موجود در منابع غذایی انسان عمدتاً شامل سه جنس آسپرژیلوس (*Aspergillus*) فوزاریوم (*Fusarium*) و پنی سیلیوم (*Penicillium*) است.

نکته

مایکوتوکسین‌ها متابولیت‌های ثانویه نسبتاً مقاومی هستند که از قارچ‌های رشته‌ای تولید می‌شوند.

شکل ۱۴- ساختمان فیزیولوژیک قارچ‌های آسپرژیلوس و پنی سیلیوم

شکل ۱۳- اثرات ظاهری رشد قارچ روی ذرت

ترکیبات شرکت‌کننده در متابولیسم سلولی را متابولیت می‌نامند. دو نوع متابولیت اولیه و ثانویه توسط میکروارگانیسم‌ها تولید می‌شود. متابولیت‌های اولیه قارچ‌ها همانند سایر ارگانیسم‌ها ترکیبات ضروری برای رشد هستند و شامل کربوهیدرات‌ها، لیپیدها، پروتئین‌ها و اسیدهای نوکلئیک می‌شوند. متابولیت‌های ثانویه در انتهای فاز لگاریتمی رشد تولید می‌شوند و در رشد و متابولیسم موجود نقشی ندارند. معمولاً متابولیت‌های ثانویه زمانی تولید می‌شوند که مقدار زیادی از پیش‌سازهای متابولیکی اولیه مثل آمینواسیدها در محیط تجمع یابند. آنتی‌بیوتیک‌ها و مایکوتوکسین‌ها از دسته متابولیت‌های ثانویه هستند.

بیشتر بدانید

اهمیت سم‌شناسی مایکوتوکسین‌ها

هرچند که بیماری‌های حاصل از سموم قارچی قدمت دیرینه دارند ولی حدوداً بین سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ مشخص شد که این بیماری‌ها مرتبط با متابولیت‌های قارچی هستند. امروزه مشخص شده است که مایکوتوکسین‌ها عامل بروز اپیدمی‌های بزرگی چون ارگوتیسم در اروپا بوده‌اند.

اهمیت اقتصادی مایکوتوکسین‌ها

بر اساس برآورد سازمان خواربار جهانی (FAO) در حدود ۲۵ درصد غذای دنیا به مایکوتوکسین‌ها آلوده می‌شود. به این ترتیب مایکوتوکسین‌ها به‌عنوان یک مشکل جهانی در نظر گرفته می‌شوند. با این حال به واسطه شرایط آب و هوایی در مناطق خاصی از جهان، امکان آلودگی محصولات به این سموم بیشتر است. علاوه بر محصولات کشاورزی، مایکوتوکسین‌ها بر تولیدات دامی نیز اثرات مخربی دارند. زیان‌های اقتصادی حاصل عبارت‌اند از کاهش تخم‌گذاری، کاهش باروری و افزایش ابتلا به عفونت‌های منتهی به مرگ و میر. علاوه بر این، شیر، تخم و گوشت این حیوانات نیز می‌توانند حاوی بقایای سموم قارچی باشند.

خواص عمومی مایکوتوکسین‌ها به شرح زیر است:

- مایکوتوکسین‌ها متابولیت‌های ثانویه قارچ‌های رشته‌ای هستند که تحت شرایط مناسب روی محصولات غذایی انسان و حیوانات تولید می‌شوند.
- از نظر ساختمانی غالباً هیدروکربن‌های حلقوی و به ندرت خطی هستند.
- اکثراً وزن مولکولی پایینی دارند و به‌همین دلیل، به تنهایی فاقد خاصیت آنتی ژنیک بوده و در نتیجه قادر به تحریک سیستم ایمنی میزبان نیستند. در حالی که سموم باکتریایی ماکرومولکول‌هایی نظیر پلی‌پپتیدها، پروتئین‌ها یا لیپوپلی ساکاریدها هستند.
- در مقابل عوامل فیزیکی نظیر حرارت، آسیاب کردن و سایر اعمالی که روی مواد غذایی خام تا مراحل

بسته‌بندی اعمال می‌شود، مقاوم هستند.

■ مسمومیت‌زاهای بالقوه‌ای هستند که تحت شرایط مناسب باعث آلودگی مواد غذایی می‌شوند.

مایکوتوکسین‌ها چهار نوع اصلی از مسمومیت را موجب می‌شوند که عبارت‌اند از مسمومیت حاد، مسمومیت مزمن، خاصیت جهش‌زایی و ناقص‌الخلقه زایی.

نکته

تحقیق کنید

در مورد تفاوت انواع مسمومیت‌ها گزارشی تهیه و در کلاس ارائه دهید.

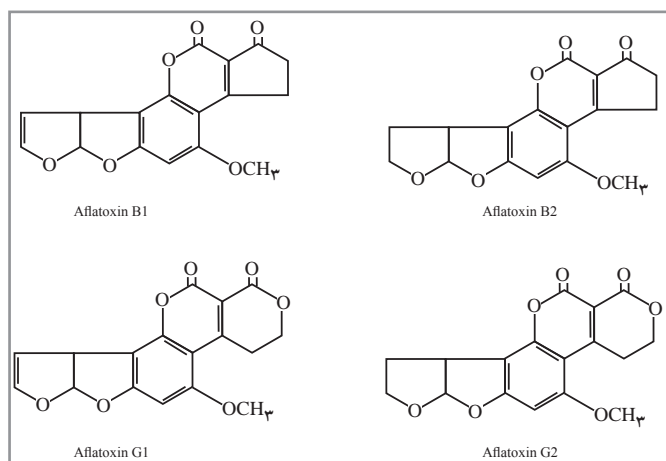
آثار بلند مدت مصرف مقادیر اندک مایکوتوکسین متفاوت است. اصلی‌ترین اثر مزمن بسیاری از مایکوتوکسین‌ها ایجاد سرطان به‌ویژه در کبد است. برخی از سموم، همانندسازی DNA را تحت تاثیر قرار می‌دهند و به این ترتیب آثار جهش‌زایی (موتاژنیک) و یا ناقص‌الخلقه زایی (تراژنیک) باقی می‌گذارند.

مایکوتوکسین‌ها دارای انواع متفاوتی هستند که در ادامه به ذکر ویژگی‌های برخی از مهم‌ترین آنها پرداخته می‌شود.

آفلاتوکسین

در سال ۱۹۵۹ یک واقعه منحصر به فرد به وقوع پیوست که موجب جلب توجه محققین به مایکوتوکسین‌ها شد. این موضوع مرگ هزاران بوقلمون و سایر طیور بود. این بیماری در ابتدا به عنوان بیماری نامشخص بوقلمون نامیده شد. مشخص شد که این پرندگان توسط نوعی سم موجود در بادام زمینی مورد استفاده در تولید مکمل پروتئینی خوراک طیور مسموم شده‌اند. این ماده سمی آفلاتوکسین (*Aflatoxin*) نامیده شد و ثابت شده که به وسیله رشد کپک *آسپرژیلوس فلاوس* (*Aspergillus flavus*) تولید شده است.

سه گونه آسپرژیلوس که آفلاتوکسین تولید می‌کنند شامل *آسپرژیلوس فلاوس*، *آسپرژیلوس پارازیتیکوس* (*A. parasiticus*) و *آسپرژیلوس نومیوس* (*A. nomius*) هستند. مطالعات نشان داده که چهار نوع اصلی آفلاتوکسین وجود دارد که شامل (B_1 , B_2 , G_1 و G_2) هستند. اثر آفلاتوکسین‌ها روی حیوانات بسته به جنس، سن، گونه، شرایط تغذیه‌ای حیوان، دز مصرفی، تکرار مصرف و ترکیب رژیم غذایی کاملاً متفاوت است. اولین اندامی که مبتلا می‌شود، کبد است. اما تغییرات می‌تواند در بیشتر اندام‌ها دیده شود. سرطان‌زایی، جهش‌زایی و سمیت شدید آفلاتوکسین‌ها به اثبات رسیده است. نوع B_1 که توسط تمام این کپک‌ها تولید می‌شود، از نظر شیوع

شکل ۱۵- ساختمان شیمیایی آفلاتوکسین

و سمیت بیشترین اهمیت را داشته و از قوی‌ترین سرطان‌زاهای طبیعی است. هرگاه خوراک گاوهای شیری، آلوده به آفلاتوکسین B_1 باشد، این ترکیب در بدن گاو دچار تغییر شیمیایی شده و به صورت آفلاتوکسین M_1 در می‌آید و به این ترتیب این آفلاتوکسین وارد شیر می‌شود. این مسئله موجب می‌شود که بدون ایجاد کپک زدگی در شیر، شرایطی جهت آلودگی شیر و محصولات شیری ایجاد شود.

در ابتدا، این مسئله در نظر گرفته شد که آلودگی به آفاتوکسین اساساً ناشی از نگهداری نامناسب محصولات بعد از برداشت است که به کپک‌های انباری نظیر آسپرژیلوس‌ها و پنی سیلیوم‌ها اجازه می‌دهد روی محصولات رشد نموده و میکوتوکسین‌ها را تولید نمایند. اکنون مشخص شده است که تولید آفاتوکسین‌ها تنها مسئله ناشی از نگهداری نامناسب نیست و این ترکیبات در مرحله قبل از برداشت و در محصولات در حال رشد در مزرعه نیز تولید می‌شوند.

نکته

رطوبت بالا و هوای گرم مهم‌ترین عوامل تشدیدکننده تولید آفاتوکسین در مواد غذایی هستند.

روش‌های متعددی برای رفع آلودگی به آفاتوکسین و کنترل محصول پس از برداشت ارائه شده است. مثل غیر فعال سازی گرمایی، استخراج به کمک حلال، پرتوتابی با اشعه فرابنفش و نیز استفاده از برخی مواد شیمیایی مثل سدیم هیدروکسید، سدیم هیپوکلریت و سدیم بی سولفیت. که هر کدام در محصولاتی خاص اثرات کاهش‌دهندگی آفاتوکسین را نشان داده‌اند.

حد مجاز آفاتوکسین B₁ در غذا و علوفه توسط FAO و WHO در حد ۳۰ میلی گرم بر کیلوگرم تعیین شده است.

تحقیق کنید

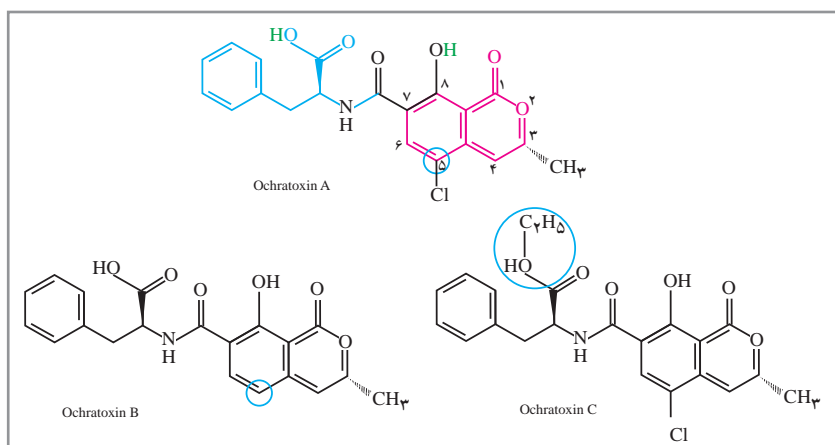
باتوجه به جایگاه ویژه مغزهای درختی به خصوص پسته در صادرات غیر نفتی کشور ما درمورد اهمیت کنترل آفاتوکسین در این محصولات تحقیق کنید.

کنترل شرایط تولیداکراتوکسین‌ها

اکراتوکسین‌ها گروهی شامل هفت متابولیت ثانویه هستند که از لحاظ ساختمانی به یکدیگر شباهت دارند. شناخته شده‌ترین و سمی‌ترین آنها اکراتوکسین A (Ochratoxin A) است. مطالعات مختلف نشان می‌دهد که اکراتوکسین A توسط قارچ‌های پنی سیلیوم و روکوزوم و گونه‌های آسپرژیلوس به‌ویژه *آسپرژیلوس/وکراسئوس* و *آسپرژیلوس نایجر* در مواد غذایی و خوراک دام تولید می‌شود. در طیف وسیعی از مواد غذایی شامل غلات، قهوه، میوه‌های خشک، آب انگور و فراورده‌های گوشتی عمل آوری و خشک شده حضور اکراتوکسین A گزارش شده است. با این وجود غلات و فراورده‌های آن از مهم‌ترین منابع آلودگی انسان به این توکسین شناخته شده است. پایداری کلی این ماده بالاست و امکان تجمع آن در بافت‌های چربی وجود دارد. این ماده با تمیز کردن

و آسیاب کردن از بین نمی‌رود و به‌طور مساوی بین آرد و سبوس توزیع می‌شود.

اکراتوکسین‌همانند بسیاری دیگر از میکوتوکسین‌ها در برابر گرما پایدار است. به‌طوری که با روش‌های معمول پختن از بین نمی‌رود.

شکل ۱۶- ساختمان شیمیایی اکراتوکسین‌ها

امروزه مشخص شده است که اکراتوکسین A در مقادیر پایین، شیوع گسترده‌ای در مواد غذایی دارد. ارزیابی‌های سم شناسی جدید درمورد این سم نشان می‌دهد که این ترکیب نه تنها یک نفروتوکسین حاد است بلکه ممکن است موجب ایجاد سرطان کلیه شود.

نفروتوکسین چیست؟

با توجه به خطرات بالقوه اکراتوکسین بسیاری از کشورها حد مجاز پائینی را برای حضور احتمالی آن در مواد غذایی در نظر گرفته‌اند.

مطابق استاندارد ملی ایران حد مجاز این مایکوتوکسین ۵ نانوگرم بر گرم تعیین شده است. ($1 \text{ ng} = 10^{-9} \text{ kg}$)

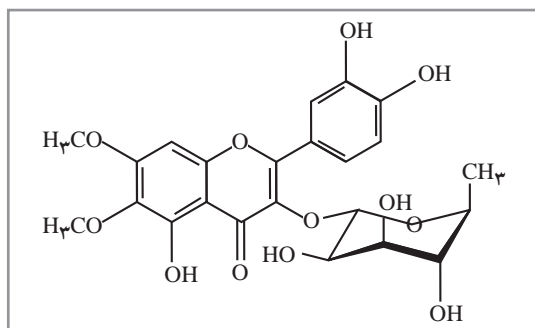
پاتولین

پاتولین یکی از مایکوتوکسین‌های مهم است که توسط بسیاری از پنی‌سیلیوم‌ها به‌ویژه پنی‌سیلیوم اکسپانوم و پنی‌سیلیوم پاتولوم و بعضی آسپرژیلوس‌ها مثل آسپرژیلوس کلاواتوس و نیز بایسوکلامیس‌ها مثل بایسوکلامیس فولوا تولید می‌شود. پاتولین مقاوم به حرارت و اسید بوده ولی در محیط قلیایی ناپایدار است. این ماده به‌علت داشتن ویژگی‌های سرطان‌زایی قوی از نگرانی‌های بهداشتی عمومی است. با انجام آزمایشات مختلف روی حیوانات اثرات سرطان‌زایی، تراژونیک و موتاژنیک پاتولین به اثبات رسیده و توسط آژانس تحقیقات سرطان به‌عنوان یک ماده با احتمال سرطان‌زایی بالا برای انسان دسته‌بندی شده است. پاتولین تعداد زیادی از محصولات کشاورزی را آلوده می‌کند که معمولاً به‌وسیله انسان‌ها و حیوانات مصرف می‌شوند. این سم در نان کپک‌زده، سوسیس، و برخی میوه‌ها مثل موز و گلابی و آناناس یافت شده است اما شایع‌ترین منبع این مایکوتوکسین سیب و محصولات آن است.

مقدار مجاز پاتولین در فراورده‌های محصول سیب از جمله در آب سیب طبق استانداردهای بین‌المللی برابر ۵۰ میکروگرم در کیلوگرم است.

بعضی از روش‌هایی که برای کنترل پاتولین ارائه شده شامل برداشتن قسمت‌های کپکی، افزودن آسکوربیک اسید به عصاره سیب، تخمیر الکلی و افزودن SO_2 است. حذف فیزیکی نقاط کپکی قابل رؤیت از سیب‌ها قبل از فرایند کردن بهترین روش برای کاهش پاتولین است.

اثبات حضور پاتولین در آب میوه شاخص مناسبی برای نشان دادن استفاده از میوه با کیفیت بسیار نامناسب در تهیه آب میوه است.

شکل ۱۷- ساختمان شیمیایی پاتولین

آیا عدم وجود کپک در یک ماده غذایی نشانه عدم وجود مایکوتوکسین است؟

بیماری به وجود آمده در نتیجه مصرف سموم قارچی، مایکوتوکسیکوز نامیده می شود.

تشکیل سموم میکروبی در مواد غذایی

غذا می تواند به عنوان یک حامل و ناقل بسیاری از میکروارگانیسم ها را با خود حمل کند. در بعضی مواقع غذا شرایط رشد عامل عفونت را فراهم می کند که به آن ناقل فعال می گویند. اما گاهی این عامل عفونت را در غذا رشد ننموده و تنها به وسیله غذا حمل می شود. در این حالت غذا، نقش ناقل غیر فعال را دارد. از دیدگاه بهداشت عمومی مسمومیت های غذایی یکی از عمده ترین بیماری های جوامع مختلف به شمار می روند. برآوردها نشان می دهد که سالانه بیش از پنج میلیون کودک در اثر مسمومیت های ناشی از بیماری های غذازا از بین می روند.

مسمومیت های غذایی به دو طریق مستقیم و غیر مستقیم در اقتصاد ملی نیز تأثیر دارند. تأثیر مستقیم شامل هزینه معالجات پزشکی مسمومیت های غذایی است که در موارد وقوع گسترده می تواند بسیار پرهزینه باشد.

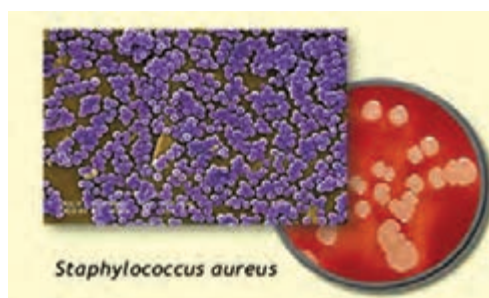
طبق بررسی های انجام شده حدود ۷۷ درصد مسمومیت های غذایی مربوط به مراکز تهیه غذا و رستوران ها، حدود ۲۰ درصد مربوط به منازل و تنها ۳ درصد مربوط به مواد غذایی تجاری تولید شده توسط کارخانه ها است.

با وجودی که کارخانه های مواد غذایی معیارهای کنترل را برای تهیه محصولات سالم به کار می برند، اما این تا موقعی است که محصول به دست مصرف کننده برسد. چون مصرف کننده مسئولیت نگهداری غذا در شرایط بهداشتی را به عهده دارد و هرگونه تخطی از معیارهای خاص کنترل آن غذا مثل نگهداری در شرایط نامناسب ممکن است باعث رشد و یا تولید سم توسط میکروب های بیماری زای موجود در غذا شود.

عوامل بیماری زای باکتریایی مواد غذایی

دو گروه باکتری مولد بیماری در مواد غذایی وجود دارد. گروه اول تحت عنوان باکتری های عامل مسمومیت مواد غذایی هستند. مسمومیت از طریق مصرف مواد غذایی حاوی سم باکتری حاصل می شود که نمونه های آن مسمومیت حاصل از کلستریدیوم بوتولینوم و استافیلوکوکوس اورئوس است. گروه دوم باکتری های عامل عفونت مواد غذایی هستند. عفونت از طریق مصرف غذای حاوی باکتری های زنده ایجاد می شود. در این حالت باکتری با تکثیر خود و یا تولید متابولیت های خاص خود، عوارضی را در بدن میزبان ایجاد می کند. مانند اغلب باکتری های گرم منفی بیماری زا.

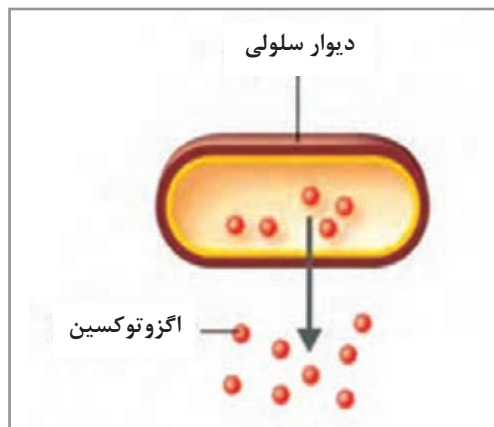
Clostridium botulinum

شکل ۱۸- استافیلوکوکوس اورئوس و کلستریدیوم بوتولینوم

گاهی باکتری‌های غیر بیماری‌زای عامل فساد ممکن است باعث بروز بیماری در انسان شوند. مانند باکتری‌های عامل بروز مسمومیت هیستامینی که ناشی از رشد بعضی باکتری‌های عامل فساد در ماهی است. سموم باکتریایی به دو گروه عمده اندوتوکسین و اگزوتوکسین تقسیم می‌شوند. اندوتوکسین‌ها بخشی از پوشش خارجی دیواره باکتری‌های گرم منفی هستند که با متلاشی شدن باکتری آزاد می‌شوند. مقاومت این ترکیبات در برابر حرارت بسیار زیاد است.

شکل ۱۹- نحوه آزاد شدن اگزوتوکسین

اگزوتوکسین‌ها سموم باکتریایی هستند که پس از تکثیر میکروارگانیسم‌ها تولید و به محیط ترشح می‌شوند. اگزوتوکسین‌ها حتی پس از مرگ سلول‌های میکروبی هم در غذاها باقی می‌مانند.

برخی از باکتری‌های گرم منفی مثل خانواده انتروباکتریاسه داخل روده اگزوتوکسین تولید می‌کنند. مهم‌ترین اگزوتوکسین، انتروتوکسین است. انتروتوکسین به هر سمی که با غذا خورده شود و یا توسط میکروب‌ها در روده تولید شده و روی لایه موکوسی روده اثر نامساعدی گذارد، اطلاق می‌شود. سیتوتوکسین به هر سمی که بتواند از طریق هجوم آنزیمی باعث مرگ سلول‌های میزبان شود، گفته می‌شود. مثل سیتوتوکسینی که شیگلا تولید نموده و باعث اسهال خونی می‌شود.

نوروتوکسین‌ها به هر سمی گفته می‌شود که در جریان‌ات عصبی بدن تداخل ایجاد کنند. نمونه بارز آن سم مهلک بوتولینوم است.

بیماری‌های غذایی را در چهار دسته تقسیم‌بندی می‌کنند:

الف) عفونت‌های غذایی که در آن باکتری به جداره روده متصل شده کلونی تولید می‌کند و به این ترتیب بیماری ایجاد می‌کند مثل *سالمونلا*، *شیگلا*، *کامپیلوباکتر*، *یرسینیا* و *لیستریا*

ب) باکتری با ارتباط مستقیم در مخاط روده کلونی تولید نموده و تولید انتروتوکسین می‌کند مثل ویبریوکلرا و *شرشیاکلی* انتروتوکسین‌زا

ج) باکتری بدون ایجاد کلونی در روده تولید انتروتوکسین می‌کند مثل *باسیلوس سرئوس* و *کلوستریدیوم پرفرنجنس*

د) مسمومیت‌های غذایی که عامل آن خوردن سم از پیش تولیدشده توسط باکتری در غذا است. *کلوستریدیوم بوتولینوم*، *باسیلوس سرئوس* نوع استفراغ‌زا و *استافیلوکوکوس اورئوس*

اصول عمومی روش‌های پیشگیری از بیماری‌های ناشی از مواد غذایی

- حفاظت غذا از آلودگی به عوامل بیماری‌زا به وسیله انتخاب مواد غذایی بهتر و سالم‌تر، پاستوریزاسیون یا روش‌های حرارتی کافی دیگر؛
  - رعایت بهداشت عمومی در طول مدت حمل، تهیه و آماده‌سازی؛
  - مصرف سریع غذا بعد از تهیه آن و نگهداری مواد غذایی فاسدشدنی در یخچال؛
  - گرم کردن کافی غذای سرد برای استفاده مجدد؛
  - آموزش عمومی به مردم در مورد بیماری‌های ناشی از مواد غذایی؛
- برخی از مهم‌ترین باکتری‌های ایجادکننده بیماری‌های غذازاد (Food born) به شرح زیر هستند:

۱- اشرشیاکلی

اشرشیاکلی معمولاً به عنوان بخشی از فلور میکروبی طبیعی روده انسان و بسیاری از حیوانات محسوب می‌شود. این باکتری گرم منفی، میله‌ای کوتاه، غیر اسپورزا، هوازی - بی‌هوازی و مزوفیل است که دمای اپتیمم آن حدود ۳۰ درجه سلسیوس است. مقاومت حرارتی قابل توجهی ندارد اما در مقابل سرما و حتی انجماد مقاوم است.

شکل ۲۰- اشرشیاکلی

ارتباط با مواد غذایی: آلودگی مدفوعی مهم‌ترین عامل ایجاد موارد شیوع بیماری‌های مرتبط با انواع اشرشیاکلی است.

از دسته مواد غذایی دخیل در این مورد می‌توان به سبزیجات، سالاد سیب زمینی، پنیرهای نرم، گوشت و فراورده‌های آن و گاهی شیر خام اشاره کرد.

عدم رعایت موارد بهداشتی و نیز نقص در فرایند حرارتی عوامل اصلی شیوع این بیماری‌ها هستند. این باکتری در بدن عموماً یک همزیست بی‌زیان است اما می‌تواند به عنوان یک پاتوژن فرصت طلب عمل نموده و عفونت‌هایی نظیر مسمومیت خونی، عفونت مجاری ادراری، عفونت ریوی و عفونت پرده مغز را در نوزادان ایجاد کند.

وجود معمول در مدفوع، سادگی کشت، عموماً غیر بیماری‌زا بودن و قابلیت زنده‌مانی در آب باعث شده از اشرشیاکلی به عنوان شاخص آلودگی مدفوعی آب و شاخص احتمال حضور پاتوژن‌های روده‌ای مثل سالمونلا تیفی در آن یاد شود.

نکته

نژادهای مولد بیماری این باکتری بر اساس خصوصیت بیماری‌زایی خود به چند دسته تقسیم می‌شوند:

الف) اشرشیاکلی انتروپاتوژنیک (EPEC): این باکتری مسئول بسیاری از بیماری‌های اسهالی کودکان است. علائم این بیماری بسیار متغیر است به گونه‌ای که از نوع بی نهایت ملایم تا نوع شدید و تهدید کننده زندگی متغیر است.

ب) اشرشیاکلی حمله کننده به روده (EIEC): علائم این باکتری شبیه شیگلوز (بیماری حاصل از شیگلا) است. اسهال خونی، تب و کولیت از عوارض آن است. اختلاف مهم این باکتری با شیگلا در تعداد باکتری لازم برای بروز بیماری است به این ترتیب که شیگلا با تعداد کم هم بیماری‌زا است. اما این باکتری تنها در تعداد بسیار زیاد خواص بیماری‌زایی نشان می‌دهد. این نژادها انتروتوکسین تولید نمی‌کنند. اما وارد سلول‌های پوششی روده بزرگ شده و در آنجا تکثیر می‌کنند. سپس گسترش یافته و به سلول‌ها متصل می‌شوند.

ج) اشرشیاکلی مولد انتروتوکسین (ETEC): علائم این بیماری به واسطه تولید توکسین‌هایی است که تولید می‌کند. این توکسین‌ها در دو نوع مقاوم و حساس به حرارت هستند.

د) اشرشیاکلی مولد خونریزی روده‌ای (EHEC): از نظر مکانیسم بیماری‌زایی در سال‌های اخیر توجه زیادی به این باکتری شده است. عامل اصلی اسهال‌های ناشی از مواد غذایی در کشورهای پیشرفته است. بیشترین توجه به سروتیپ معروف آن H_7O_{157} مربوط می‌شود. این سروتیپ باعث اپیدمی و مرگ و میر شده است. بیشتر موارد شیوع بیماری‌های این سروتیپ در ارتباط با گوشت گاو است. انتقال به انسان از طریق مصرف محصولات گوشتی نیمه پخته و یا خام و شیر خام صورت می‌گیرد. ماست، پنیر، سبزی‌ها، سالاد و ذرت پخته هم در ایجاد بیماری دخالت دارند.

کودکان و افراد سالخورده آسیب‌پذیرترین افراد جامعه نسبت به این میکروارگانیسم‌ها هستند. منبع اصلی اشرشیا کلی در محیط احتمالاً مدفوع انسان‌های آلوده به عفونت است. ولی ممکن است حیوانات به عنوان مخزن عمل نمایند. مدفوع و آب‌های غیر تصفیه شده بیشترین منابع آلودگی مواد غذایی به این میکروب هستند.

اقدامات کنترلی:

- رعایت بهداشت فردی؛
- تصفیه مؤثر آب و فاضلاب؛
- اجتناب از آلودگی متقابل از مواد غذایی خام و آب آلوده؛
- عملیات حرارتی مناسب مانند پختن و پاستوریزه نمودن.

۲- کلستریدیوم بوتولینوم

این باکتری میله‌ای شکل، اسپورزا، بی هوازی، و گرم مثبت است و بر اساس ویژگی‌های طبیعی خود به هفت نوع A,B,C,D,E,F,G تقسیم می‌شود. که از این بین، انواع A,B,E,F,G در انسان بیماری‌زا هستند. این میکروارگانیسم در انواع خاک‌ها و آب‌ها یافت می‌شود. رشد نژادهای کلستریدیوم بوتولینوم و تولید توکسین توسط آنها در مواد غذایی فراوری شده تحت خلأ مورد توجه خاصی قرار گرفته است. اسپورهای کلستریدیوم بوتولینوم در مواد غذایی کم اسید مثل انواع گوشت قادر به جوانه زنی، رشد و تولید سم هستند. دما و زمان نگهداری مواد غذایی دو عامل مهم برای جلوگیری از تولید سم توسط این باکتری هستند. اگزوتوکسین کلستریدیوم بوتولینوم نوعی نورو توکسین است. نورو توکسین‌های بوتولینومی سمی‌ترین مواد شناخته شده هستند. توکسین نوع A کشنده‌ترین نوع است.

این سموم از طریق غشای مخاطی دستگاه تنفس و نیز دیواره معده و روده‌ها جذب خون می‌شوند. سموم کاملاً توسط آنزیم‌های پروتئولیتیک معده غیرفعال نمی‌شوند و در واقع سموم تولیدشده توسط انواع غیر پروتئولیتیک ممکن است فعال هم شوند. این سم باعث فلجی و شل شدن عضلات شده و جزء سموم حساس به حرارت است، به گونه‌ای که پس از ۱۰ دقیقه حرارت‌دهی در دمای ۸۰ درجه سلسیوس غیر فعال می‌شود.

علائم بوتولیسم بین ۱۲ تا ۷۲ ساعت پس از مصرف غذاهای حاوی این سم ظاهر می‌شوند. این علائم شامل تهوع، استفراغ، کوفتگی، سرگیجه، سردرد، خشکی پوست، دهان و گلو، بی‌هوشی، تب ملایم (یا عدم وجود تب)، فلج عضلات، دوبینی و در نهایت مرگ هستند.

بیماری بسته به مقاومت بیمار و سایر عوامل بین ۱ تا ۱۰ روز طول می‌کشد. میزان مرگ و میر هم بین ۳۰ تا ۶۵ درصد متغیر است. روش درمان آن تزریق هر چه سریع‌تر آنتی سرم خاص آن است. شرایطی که رشد و توکسین‌زایی کلستریدیوم بوتولینوم را تشدید می‌کنند شامل رطوبت نسبتاً زیاد، نمک کم، اسید کم ($\text{pH} > 4/6$)، غذاهای عاری از اکسیژن و نگهداری شده بدون یخچال است. در صنایع غذایی از انواع روش‌های عمل‌آوری فیزیکی و شیمیایی برای از بین بردن اسپورها و یا کنترل رشد کلستریدیوم بوتولینوم استفاده می‌شود.

روش‌های جلوگیری از رشد بوتولینوم شامل:

- فرایند حرارتی استریلیزاسیون تجاری
  - پاستوریزاسیون همراه با سایر ترکیبات نگهدارنده مثلاً استفاده از نیتريت و یا نیترات در فراورده‌های گوشتی (سوسیس و کالباس)
  - نگهداری در دمای پایین (دمای یخچال و یا انجماد)
  - اسیدی کردن مواد غذایی مثل ترشی‌ها، مایونز و کمپوت میوه‌ها
  - کاهش فعالیت آبی (a_w) به کمتر از ۰/۹۳
- وقوع زیاد مسمومیت بوتولیسم در مواد غذایی فراوری شده خانگی به ویژه کنسروهای خانگی در مقایسه با کنسروهای تجاری حاکی از کنترل عوامل کلیدی در پیشگیری از رشد این باکتری و تولید توکسین است.

یک قوطی کنسرو ماهی را به مدت ۲۰ دقیقه در آب جوش قرار دهید. سپس درب آن را به سرعت باز کرده و دمای عمق گوشت را به وسیله دماسنج اندازه‌گیری کنید.

واحد یادگیری ۶

تحلیل مسمومیت‌های شیمیایی در مواد غذایی

امروزه آلودگی محیط زیست و خطرات ناشی از آن، که بر اثر پیشرفت فناوری و صنعت به وجود آمده، جوامع انسانی را تحت تأثیر قرار داده است. گرچه طبیعت در مقابل آلاینده‌های مختلف از قابلیت و توان خودپالایی معینی برخوردار است، اما کثرت و فزونی مواد آلوده‌کننده در اغلب حالات این خاصیت بهینه‌سازی را از آن سلب می‌کند و سبب بروز تغییرات اساسی در اکوسیستم و نابودی بسیاری از گونه‌های گیاهی و جانوری و غیرقابل استفاده شدن آب، خاک و هوا می‌شود.

برخی مواد تحت تجزیه باکتریایی قرار نگرفته و نسبت به دیگر ترکیبات پایدارتر هستند، اما به صورت‌های مختلف و غالباً با تأثیرات مضر، با گیاهان و جانوران وارد واکنش می‌شوند و به دلیل اثرات مضر و پایداری‌شان، تهدیدی جدی به شمار می‌روند. از آلاینده‌های اساسی می‌توان به فلزات سنگین (جیوه، کادمیوم، سرب، روی و ...)، هیدروکربن‌های هالوژن‌دار، سموم هیدروکربنه کلردار، بیفنول‌های پلی کلره و مواد رادیواکتیو اشاره نمود.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل اثر عوامل مختلف بیولوژیکی و شیمیایی ایجادکننده مسمومیت در مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

ضایعات محصولات کشاورزی در برخی کشورها در مراحل قبل و بعد از برداشت در صورت عدم مصرف آفت کش‌ها تا بیش از ۴۰ درصد برآورد شده است.

تولید محصولات گلخانه‌ای به طور ویژه مستلزم کاربرد سموم دفع آفات نباتی است. زیرا در تولید این محصولات شرایط مساعدی برای گسترش آفات و عوامل بیماری‌زا فراهم است. به این ترتیب بررسی‌ها نشان داده است که این نوع تولید می‌تواند منجر به باقی ماندن سموم در محصول در مقادیر بالاتر از حد قانونی قابل قبول توصیه شده، شود.

در کشور ما از حدود ۸۰۰ آفت کش مورد مصرف در دنیا بیش از ۲۰۰ نوع آن با فرمولاسیون‌های مختلف و کاربردهای متفاوت به ثبت رسیده است. متأسفانه از نظر میزان سرانه مصرف سموم کشاورزی، ایران در رتبه بالایی قرار دارد به طوری که سرانه مصرف سموم کشور ۱۴۱ کیلوگرم، سرانه اروپا ۷۰ کیلوگرم و سرانه آمریکا ۹۰ کیلوگرم است.

در کنار محاسن متعددی که مصرف سموم به دنبال دارد، مسئله مهمی که امروزه توجه خاصی نسبت به آن معطوف می‌شود مسئله آلودگی محیط زیست و نیز آلودگی منابع غذایی و آشامیدنی توسط سموم شیمیایی است. مقاومت تدریجی آفات نسبت به سموم موجود و نیز تلاش‌هایی که برای یافتن سموم کم خطر (برای انسان و پستانداران) و اختصاصی‌تر علیه آفات صورت می‌گیرد، باعث شده است که هر ساله تعداد زیادی مواد شیمیایی جدید وارد بازار شود.

بیش از ۸۰ درصد باقی مانده آفت کش‌ها، در انسان و به ویژه در کودکان مخاطرات جدی در بر دارد. همچنین تقریباً ۲۰ درصد از سموم دفع آفات نباتی ممکن است ایجاد سرطان کنند. کنترل باقی مانده سموم در مواد غذایی به دلایل پیامدهای بهداشتی و اقتصادی ضرورت دارد، به همین دلیل، برنامه‌های پایش میزان باقی مانده سموم در مواد غذایی در بسیاری از کشورها به طور مستمر انجام می‌شود.

شناسایی انواع حشره کش‌ها، آفت کش‌ها در مواد غذایی

در سم شناسی برخی اصطلاحات مهم وجود دارند که در ادامه به بیان برخی از آنها پرداخته می‌شود:

LD₅₀:

شاخصی است که میزان سمیت یک ماده سمی را نشان می‌دهد و نمایانگر حداقل میزان سم مورد نیاز برای کشتن ۵۰ درصد جمعیت حیوان استاندارد آزمایشگاهی است. واحد سنجش این شاخص میلی گرم سم به ازای هر کیلوگرم وزن بدن است. این معیار را عموماً بر اساس میزان خوراکی برای رت‌ها ارزیابی می‌کنند. هرچه مقدار LD₅₀ بزرگ‌تر باشد سمیت ماده کمتر است.

سموم سنتتیک را براساس ملاک‌های متفاوتی به چند دسته تقسیم می‌کنند. یکی از این تقسیم بندی‌ها براساس معیار LD₅₀ انجام شده است. مطابق تقسیم بندی مذکور سموم به ۵ گروه، بی نهایت سمی، بسیار سمی، با سمیت متوسط، سمی و با سمیت کم تقسیم می‌شوند (جدول ۱).

جدول ۱

درجه سمیت	مقدار LD ₅₀
EXTREMELY TOXIC	کمتر از ۰/۰۲۵ میلی گرم بر کیلوگرم وزن بدن
HIGH TOXIC	$0/025 < X < 1$
MODERATELY TOXIC	$1 < X < 50$
TOXIC	$50 < X < 500$
LOW TOXIC	$500 < X < 5000$

میزان دریافت قابل تحمل هفتگی موقتی (PTWI): مقدار مرجعی است که توسط کمیته مشترک متخصصان سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد و سازمان بهداشت جهانی در خصوص آلاینده‌ها تعیین شده و نشان‌دهنده میزان دریافت هفتگی ایمن آلاینده‌ها است. مقدار PTWI بر اساس میزان دریافت هفتگی آلاینده‌هایی نظیر فلزات سنگین، که نباید در تمام عمر در بدن انسان تجمع داشته باشند، تعیین می‌شود.

میزان دریافت قابل تحمل روزانه موقتی (PTDI): مقدار مرجعی است که توسط کمیته مشترک متخصصان سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد و سازمان بهداشت جهانی تعیین شده و نشان‌دهنده میزان دریافت روزانه ایمن آلاینده‌ها است. مقدار PTDI بر اساس میزان دریافت روزانه آلاینده‌هایی نظیر فلزات سنگین، که نباید در تمام عمر در بدن انسان تجمع داشته باشد، تعیین می‌شود. و به‌عنوان یک شاخص اولیه سلامت برای تعیین «میزان کل در معرض آلاینده موردنظر قرار گرفتن»، از منابع غذایی و غیر غذایی، به کار می‌رود.

شکل ۱- استفاده از حشره‌کش‌ها

پایش حدود باقی‌مانده آفت‌کش‌ها در مواد غذایی:

آفت‌کش به هر ماده‌ای گفته می‌شود که برای پیشگیری، از بین بردن، جذب کردن، دور کردن و یا مبارزه با هرگونه آفت به کار می‌رود، که این آفت در برگیرنده گونه‌های ناخواسته گیاهان و حیوانات نیز می‌شود. این مواد ممکن است حین تولید، نگهداری در انبار، ترابری، پخش و فراوری مواد غذایی، فراورده‌های کشاورزی یا خوراک دام برای کنترل و مبارزه با انگل‌های بیرونی حیوانات نیز استفاده شود.

مانده آفت کش:

به هر ماده مشخصی در غذا، فراورده‌های کشاورزی یا خوراک دام گفته می‌شود که در نتیجه به کار بردن آفت کش‌ها حاصل شده است. این واژه شامل هرگونه مشتقات یک آفت کش نیز می‌شود.

مرز حداکثر باقی مانده آفت کش (Maximum residue limit (MRL):

عبارت است از حداکثر غلظت قابل اغماض باقی مانده آفت کش در فراورده‌های کشاورزی یا خوراک دام. این مرز از سوی مراجع قانونی و ذی‌صلاح کشور، بر پایه آگاهی‌های به دست آمده از شرایط خوب کشاورزی (GAP) تعیین می‌شود.

یادآوری

غلظت باقی مانده آفت کش برحسب میلی گرم مانده سم در هر کیلوگرم فراورده تعیین می‌شود.

شرایط خوب کشاورزی در زمینه کاربرد آفت کش‌ها Good agricultural practice in the use of pesticides (GAP)

عبارت است از به کارگیری ایمن و مجاز آفت کش‌ها تحت شرایط واقعی برای کنترل مؤثر آفات. این کارها دربرگیرنده دامنه‌ای از مقادیر یا غلظت‌های آفت کش‌ها تا حد مجاز است به گونه‌ای که عملاً کمترین اندازه باقی مانده آفت کش به جا بماند.

کارهای کشاورزی خوب، همه مراحل تولید، نگهداری، ترابری، پخش و فراوری مواد غذایی و خوراک دام را در بر می‌گیرد.

بررسی اندازه دریافتی آفت کش‌ها Intake study:

بررسی‌هایی است که هدف آن اندازه گیری یا برآورد مقدار آفت کش‌ها یا آلاینده‌هایی است که مصرف کنندگان از راه خوردن در معرض آن قرار می‌گیرند.

بیشتر بدانید

تولید انواع مواد غذایی مانند میوه، سبزی و گوشت به روش کاملاً طبیعی و بدون استفاده از هرگونه ماده شیمیایی نظیر کود شیمیایی، سموم، حشره کش، قارچ کش یا آنتی بیوتیک، روشی است با سابقه‌ای طولانی که طرفداران زیادی در دنیا پیدا کرده و غذاهایی که به این روش تولید می‌شود، به نام غذاهای ارگانیک مشهور هستند. مواد غذایی که این گونه تولید می‌شوند، گاهی از نظر شکل ظاهری مطلوب نیستند. با این حال قیمت بالاتری دارند. روز به روز بر تعداد متقاضیان این گونه غذاها افزوده می‌شود. این غذاها حتی روش نگهداری مخصوص خود را دارند.

تحقیق کنید

در مورد پدیده مبارزه بیولوژیک با آفات گزارشی تهیه کنید.

باقی مانده فلزات سنگین در مواد غذایی

در میان آلاینده‌های شیمیایی، فلزات سنگین به لحاظ تأثیرهای اکولوژیکی، بیولوژیکی و بهداشتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند.

فلزات سنگین به‌طور طبیعی در پوسته زمین وجود دارند. دخالت‌های انسان عمدتاً در اثر فعالیت صنعتی، به‌صورت‌های مختلف از جمله تولید پساب‌های شهری، صنعتی و کشاورزی، استخراج معادن، مصرف سوخت‌های فسیلی و غیره باعث افزایش میزان فلزات سنگین در محیط‌زیست شده است.

هیچ تعریف استانداردِی که مورد پذیرش عموم باشد برای یک فلز سنگین وجود ندارد. فلز سنگین اصطلاحی در شیمی است که به فلزها یا شبه فلزهای دارای اثرات زیان‌آور زیست‌محیطی اشاره دارد. معیارهای مورد استفاده برای تعریف فلزات سنگین عبارت‌اند از چگالی، جرم اتمی، عدد اتمی و جایگاه عنصر در جدول تناوبی.

براساس این تعاریف فلزات مس تا بیسموت در جدول تناوبی به‌عنوان فلزات سنگین تعریف شده‌اند. فلزات سنگین، دارای چگالی بیشتر از ۴ گرم بر سانتی‌متر مکعب هستند. این ترکیبات در بدن متابولیزه نشده و به مرور زمان جایگزین املاح و مواد معدنی مورد نیاز بدن می‌شوند. برخی از فلزات سنگین مانند مس و روی به مقدار کم مورد نیاز ارگانیسم‌های زنده هستند؛ هر چند افزایش بیش از حد همین فلزات ضروری می‌تواند برای ارگانیسم‌ها مضر باشد.

فلزات سنگین توسط موجودات زنده و یا فرایندهای فیزیکی و شیمیایی تجزیه نمی‌شوند، در نتیجه افزایش میزان این مواد سبب بروز سمیت در محیط می‌شوند. پایداری فلزات سنگین باعث گستردگی آنها در زنجیره غذایی موجودات زنده شده است. امروزه فلزات سنگین به‌دلیل سمی بودن، زمان ماندگاری بالا و تجمع زیستی آنها در بافت جانداران و زنجیره غذایی، از اهمیت اکولوژیک و بیولوژیکی زیادی برخوردارند. در نتیجه میزان فلزات در سطوح بالاتر زنجیره غذایی می‌تواند به مقادیر تا چندین برابر مقادیری که در آب یا هوا یافت می‌شوند برسد، پس موجب به خطر افتادن سلامت گیاهان و جانورانی می‌شوند که از این مواد غذایی استفاده می‌کنند.

شکل ۲- مسمومیت با فلزات سنگین

روند تقریبی سمیت فلزات سنگین بدین‌گونه است که جیوه دارای بیشترین سمیت و پس از آن کادمیوم، مس، روی، سرب، کروم و آلومینیوم قرار دارند، اما با این وجود سمیت یک فلز، بر اساس نوع موجود زنده و منطقه زندگی آن

متفاوت است. قابلیت موجودات مختلف برای جذب، ذخیره، دفع و سمیت زدایی این فلزات نیز متفاوت است. به واسطه اهمیت کنترل باقی مانده فلزات سنگین در مواد غذایی در ادامه به شرح مهم‌ترین این عناصر پرداخته می‌شود.

۱ جیوه

جیوه از فلزات سنگین است که در گروه زیادی از مواد غذایی در مقادیر خیلی کم و عموماً در فرم غیرسمی خود یعنی به فرم معدنی وجود دارد. جیوه معدنی به عنوان پسماند بسیاری از صنایع از طریق فاضلاب و پساب آنها وارد آب‌های دریا می‌شود. در آنجا توسط پلانکتون‌ها به فرم آلی یعنی متیل جیوه تبدیل شده و به این ترتیب وارد زنجیره غذا می‌شود. طبیعتاً مقدار آنها در بافت بدن ماهی‌ها به اندازه، سن و مقدار جیوه موجود در آب آن منطقه بستگی دارد. متیل جیوه برای پستانداران بسیار سمی است زیرا تمایل زیادی به ایجاد پیوندهای کووالانسی با آنزیم‌ها دارد، در چربی قابل حل است و ذخیره می‌شود. این فرم سمی جیوه در مقادیر نسبتاً قابل توجه در ماهی و غذاهای دریایی یافت می‌شود.

شکل ۳- جیوه

مصرف روزافزون آبریان آلوده به فلزات سنگین، به وسیله انسان و مسمومیت‌های ناشی از آنها در ۵۰ سال گذشته آشکارتر شده است. در چند دهه اخیر قوانین و مقررات گوناگونی برای پیشگیری از اثرات زیان‌بار بهداشتی آنها تدوین شده است. مسمومیت انسان به وسیله ترکیبات آلی جیوه برای اولین بار در شهر **میناماتا** ژاپن تشخیص داده شد و به همین علت این بیماری میناماتا نامیده شده است. این بیماری با عوارضی مانند مننژیت به همراه علائم عصبی شدید مانند مشکلاتی در راه رفتن، سخن گفتن، بینایی، شنوایی، بی‌حسی اعضای بدن، گرفتگی عضلانی و همچنین از دست دادن هوشیاری و تعادل در ساکنین این منطقه در سال ۱۹۵۶ شروع شد. علت بروز این بیماری تخلیه پساب آلوده به جیوه یک کارخانه صنعتی به آب دریا بود. این بیماری باعث مرگ بیش از ۲۰۰۰ نفر و معلولیت صدها نفر دیگر شد. اتحادیه اروپا حد قابل تحمل هفتگی (PTWI) متیل جیوه را معادل ۱/۳ میکروگرم به ازای هر کیلوگرم وزن بدن تعیین نموده است.

تحقیق کنید

در مورد صنایع ایجادکننده آلودگی جیوه تحقیق کنید.

۲ کادمیوم

کادمیوم از فلزات سنگین بسیار پایدار در محیط است که نقش شناخته شده‌ای در بدن انسان ایفا نمی‌کند. تجمع بیش از حد کادمیوم در بدن حیوانات و انسان موجب بروز ناراحتی‌هایی همچون برونشیت، آسیب کلیوی، افزایش فشار خون و تصلب شرایین می‌شود. شناخته شده‌ترین اثرات سمی کادمیوم در انسان بیماری Itai-Itai است. درد استخوانی شدید و در اغلب موارد مرگ از علائم این بیماری است. کادمیوم دارای نیمه

عمر بسیار طولانی در بدن انسان است و به میزان زیاد در کبد و کلیه‌ها تجمع می‌یابد. این عنصر برای مدت ۲۰ تا ۳۰ سال در کلیه‌های انسان باقی می‌ماند. افزایش خطر ابتلا به سرطان ریه نیز از اثرات استنشاق کادمیوم است.

کادمیوم در کدام دوره و کدام گروه جدول تناوبی قرار دارد؟

پرسش

۳ سرب

سرب پراکندگی زیادی در طبیعت دارد و می‌تواند باعث اختلالات فیزیولوژیکی، بیوشیمیایی و رفتاری در انسان و حیوانات شود. بیشترین مصرف فلز سرب به‌عنوان مکمل بنزین بود.

در سال‌های اخیر مصرف تترا اتیل سرب در بنزین ممنوع شده و در عمل بنزین‌های فاقد سرب به بازار عرضه شده‌اند. مصرف بنزین‌های فاقد سرب باعث کاهش آلودگی هوا توسط این فلز می‌شود.

بیشتر بدانید

همچنین سرب در بسیاری از صنایع دیگر مثل صنایع شیمیایی، صنایع الکتریکی و ساختمان‌سازی کاربرد دارد. بنابراین افراد مرتبط با این مشاغل در معرض آلودگی به این فلز قرار دارند. جذب سرب در این افراد تحت تأثیر سن، رژیم غذایی، وضعیت آهن و کلسیم بدن و همچنین ویژگی فیزیوشیمیایی ذرات جذب‌شده، اندازه و شکل معدنی سرب قرار دارد. ۱۰ تا ۲۰ درصد، آلودگی‌های سربی در اثر آب آشامیدنی است.

درمورد دلایل سرب‌دار کردن بنزین و سپس ممنوعیت این کار تحقیق کنید.

تحقیق کنید

این فلز از عناصری است که در ارزیابی آلودگی‌های محیطی اندازه‌گیری می‌شود و مسمومیت ناشی از آن به دو صورت حاد و مزمن بروز می‌کند. شایع‌ترین شکل مسمومیت حاد سرب، کولیت روده‌ای معده‌ای است. عوارض مسمومیت مزمن سرب شامل از دست‌دادن حافظه کوتاه مدت، عدم تمرکز، تهوع، درد شکم، عدم هماهنگی در اعضای بدن، خستگی، مشکل بی‌خوابی، سر درد و حتی کم‌خونی است. به واسطه قرارگرفتن طولانی مدت در معرض سرب، به تدریج غلظت آن در بافت‌های بدن انسان افزایش یافته و موجب اختلال در فعالیت‌های طبیعی مغز، کلیه‌ها، دستگاه تولیدمثل و سیستم قلبی - عروقی می‌شود. بر اساس گزارشات موجود، کودکان بسیار آسان‌تر از افراد بالغ، سرب را در دستگاه گوارشی خود جذب نموده و از طرف دیگر، سیستم عصبی کودکان نسبت به اثرات مخرب این فلز بسیار حساس است. این فلز به واسطه ورود به زنجیره‌های غذایی، در بدن انسان‌ها و حیوانات تجمع یافته و سلامتی آنها را به مخاطره می‌اندازد. سرب اثرات سمی خود را از راه‌های مختلف اعمال می‌کند. از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- سرب می‌تواند از طریق جانشین شدن به جای کلسیم در فرایندهای وابسته به کلسیم از جمله یادگیری، حافظه، رشد و تمایز سلول‌های عصبی و عملکرد حرکتی، اختلال ایجاد کند.
- سرب سطوح داخل سلولی کلسیم را در مویرگ مغزی، نورون‌ها، و سرخرگ‌ها افزایش داده و باعث انقباض ماهیچه‌های صاف و ایجاد فشار خون بالا می‌شود.
- دریافت دُر بالای سرب باعث کاهش هموگلوبین و بروز کم‌خونی می‌شود.

سرب ذخیره نشده در بدن بیشتر از طریق کلیه‌ها به‌عنوان نمک قابل حل دفع می‌شود. تنفس نیز به‌عنوان عامل اصلی دفع سرب آلی است. سرب اغلب در گلبول‌های قرمز (۹۹ درصد) یافت شده و به بافت‌های نرم

بدن توزیع می‌شود. به همین علت کبد، ریه، طحال و کلیه دارای غلظت بالایی از این عنصر هستند. حد مجاز سرب در آب آشامیدنی ۱۰ میکروگرم به ازای هر لیتر است. در سایر مواد غذایی این مقدار حداکثر تا ۱ میلی گرم به ازای هر کیلوگرم تعیین شده است.

شکل ۴- مسمومیت با سرب

۴ آرسنیک

آرسنیک یک فلز سنگین نیست. بلکه این عنصر یک شبه فلز محسوب می‌شود و براساس سمیت آن به فهرست فلزات سنگین اضافه شده است. داده‌های مربوط به بروز آرسنیک در مواد غذایی نشان می‌دهد که ماهی و غذاهای دریایی بیش از ۹۰ درصد کل آلودگی را تشکیل می‌دهند. برخلاف جیوه، آرسنیک در فرم غیرآلی، سمی است.

شکل ۵

میزان دریافت قابل تحمل روزانه موقتی (PTDI) برای آرسنیک معادل ۰/۰۰۲ میلی گرم به ازای هر کیلوگرم وزن بدن است. ضعف عمومی در عضلات، کاهش اشتها، تهوع، التهاب غشاهای مخاطی چشم، بینی و حنجره، ضایعات پوستی، مشکلات باروری، اختلالات روانی و عصبی و بیماری‌های قلبی از عوارض مواجهه با آرسنیک است.

نکته

مغز مهم‌ترین عضو مورد هدف آرسنیک است.

۵ مس

مس از فلزات مهم ساختاری و متابولیکی بدن انسان است. وجود مس به مقدار بالا باعث ایجاد بیماری‌هایی از قبیل کم‌خونی، تغییرات در استخوان‌ها، افزایش کلسترول و سبز شدن رنگ موها و نیز گاهی منجر به مرگ می‌شود. مسمومیت مزمن با مس سبب صدمه به کبد و کلیه‌ها می‌شود.

سموم شیمیایی تولیدشده حین فرایندهای مواد غذایی

علاوه بر ترکیبات سمی که به‌طور طبیعی در برخی مواد غذایی وجود دارند و یا در اثر فعالیت میکروارگانیسم‌ها به وجود می‌آیند، ترکیبات سمی دیگری نیز وجود دارند که طی فرایندهای مختلف در مواد غذایی به‌وجود می‌آیند. گروهی از این ترکیبات به‌شدت سمی و گاهی سرطان‌زا هستند. بنابراین باید شرایط فرایند مواد غذایی را به گونه‌ای تغییر داد که تولید این ترکیبات به حداقل برسد.

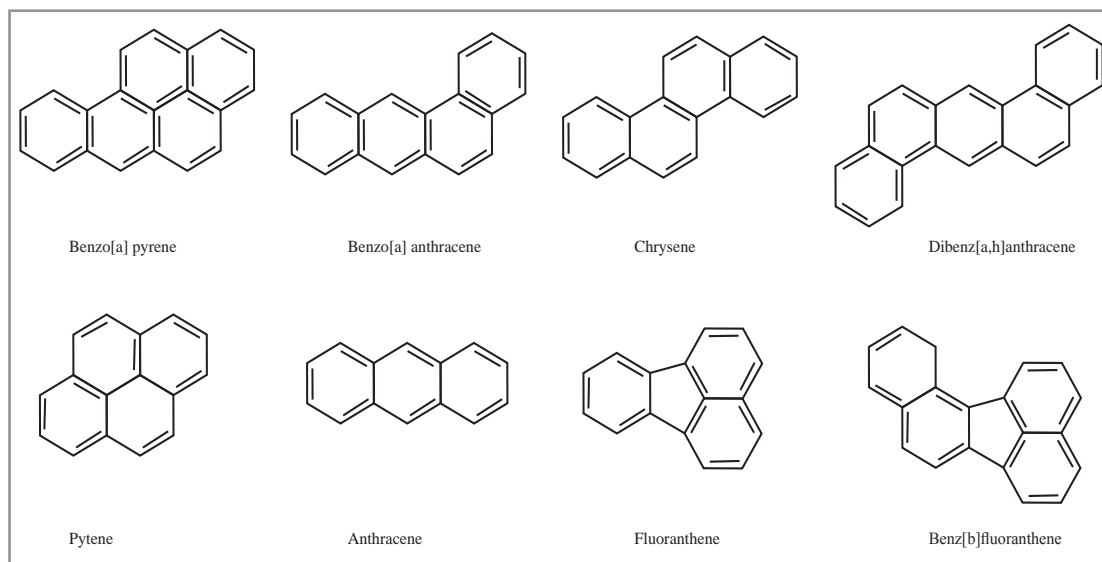
پیشگیری از تولید هیدروکربن‌های آروماتیک چندحلقه‌ای (Poly Aromatic Hydrocarbons) در مواد غذایی

هیدروکربن‌های آروماتیک چندحلقه‌ای (PAHs)، گروهی متنوع از ترکیبات آلی چربی دوست با دو یا تعداد بیشتر حلقه‌های آروماتیک (بنزنی) هستند. این ترکیبات طی سوختن ناقص مواد آلی تشکیل می‌شوند. دارای ساختارهای متفاوتی هستند اما در تمامی آنها تنها دو عنصر کربن و هیدروژن وجود داشته و تفاوت آنها در وزن مولکولی، تعداد، نحوه قرار گرفتن حلقه‌ها و همچنین پیوندهای آنها است. این ترکیبات را می‌توان به دو گروه سبک (۲ یا ۳ حلقه‌ای) و سنگین (۴ حلقه‌ای یا بیشتر) تقسیم کرد.

هیدروکربن‌های آروماتیک چندحلقه‌ای از جمله آلاینده‌های آلی پایدار محسوب می‌شوند که خواص سرطان‌زایی آنها به اثبات رسیده است. ساده‌ترین این ترکیبات نفتالین است که دو حلقه بنزنی دارد. PAHهایی با وزن مولکولی پایین که کمتر از چهار حلقه بنزنی دارند توسط بسیاری از میکروارگانیسم‌ها تجزیه می‌شوند و به این ترتیب سمیت کمتری برای انسان دارند. در حالی که PAHهای دارای وزن مولکولی بالا با چهار یا تعداد بیشتری حلقه، دارای تجزیه‌پذیری کمتری بوده و سمیت و سرطان‌زایی بیشتری دارند. خاصیت سرطان‌زایی و جهش‌زایی ژنتیکی ۱۶ ترکیب این گروه ثابت شده است.

نکته

در بین PAHهای آلفا بنزوپیرن به عنوان شاخص ترکیبات سرطان‌زا معرفی شده است.

شکل ۶- انواع هیدروکربن‌های آروماتیک چند حلقه‌ای

آلفا بنزوپیرن پنج حلقه دارد، بسیار سرطان‌زا بوده و نیمه عمر آن از ۲۲۹ تا ۱۴۰۰ روز است. دمای مناسب برای تشکیل این ترکیبات بین ۵۰۰ تا ۷۰۰ درجه سلسیوس است. اما طی زمان طولانی در دامنه دمایی بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ درجه سلسیوس تشکیل می‌شوند. از مهم‌ترین آلوده کننده‌های محیطی بوده و دارای منابع مختلف طبیعی و شیمیایی هستند. احتراق انواع سوخت‌ها مثل چوب، زغال سنگ، گاز طبیعی و غیره به ویژه تحت شرایطی که اکسیژن کافی نباشد و نیز عواملی مثل دود سیگار، دود ناشی از کارخانه‌ها و موتورهای دیزلی باعث تولید ترکیبات متنوعی از PAHs می‌شوند.

این ترکیبات، از راه‌های مختلفی از جمله تغذیه، تنفس و به‌ویژه کشیدن سیگار و یا حتی قرار گرفتن در معرض دود آن وارد بدن انسان و جانوران می‌شوند و روی سلامت آنها اثر می‌گذارند. در شرایط معمول، غذا یکی از منابع اصلی دریافت این ترکیبات است. بنابراین باید جذب آنها از طریق غذا کاهش یابد. محصولات دود داده شده، کبابی، باربیکیو شده، تنوری شده، برشته شده، تفت داده شده، سرخ شده، غلات خشک شده و روغن‌های نباتی مهم‌ترین منابع دریافت هیدروکربن‌های آروماتیک چندحلقه‌ای هستند.

نکته

کباب کردن و دودی کردن مهم‌ترین راه‌های ایجاد و ورود این ترکیبات به درون مواد غذایی هستند.

استفاده از گوشت‌های کم چرب، جلوگیری از تماس مستقیم با شعله، افزایش فاصله گوشت با شعله و پختن در دمای پایین‌تر و زمان بیشتر به کاهش PAH کمک می‌کند. همچنین باید از ریخته شدن چربی روی زغال تا حد ممکن اجتناب کرد (استفاده از باربیکیو کردن عمودی به جای افقی) و در صورت امکان استفاده از حائل بین گوشت و شعله باعث کاهش PAH می‌شود. همچنین ثابت شده PAH تولیدی توسط زغال کمتر از چوب است.

بیشتر بدانید

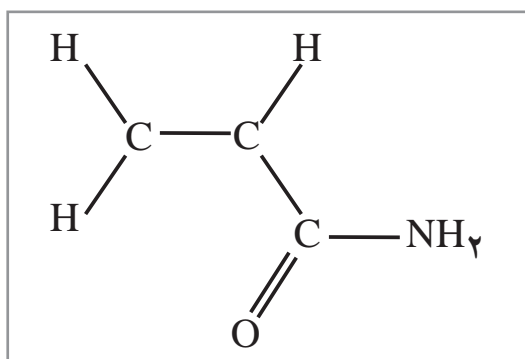

امروزه برای کاهش اثرات سوء دودی کردن از اسانس دود استفاده می‌شود که با ایجاد دود در شرایط کنترل شده و سپس جداسازی PAH توسط تقطیر جزء به جزء، به‌وجود آمده است.

علاوه بر کنترل‌هایی که در مراحل دود دادن، کباب کردن و سرخ کردن صورت می‌گیرد، بهتر است تا حد امکان مصرف محصولاتی که با این روش‌ها تهیه می‌شوند، محدود شود. همچنین باید از مصرف قسمت‌های سوخته این‌گونه محصولات پرهیز نمود.

کنترل تولید آکریل آمید در مواد غذایی

اکریل آمید ترکیبی غیراشباع و هیدروفیل است. نقطه جوش بالایی دارد و می‌تواند به سایر ترکیبات غیراشباع متصل شده و ایجاد پلیمر کند. مونومر اکریل آمید برای تولید مواد پلی اکریل آمید به کار می‌رود. پلی اکریل آمید در تصفیه آب آشامیدنی کاربرد دارد. به‌علاوه از پلی اکریل آمید در تهیه چسب، کاغذ، پلاستیک‌ها و مواد آرایشی استفاده می‌شود. اکریل آمید در دود سیگار نیز وجود دارد.

شکل ۷- ساختمان شیمیایی اکریل آمید

اکریل آمید می‌تواند به هموگلوبین متصل شده و فعالیت آن را مختل کند. همچنین می‌تواند به ساختمان آنزیمی و پروتئینی حمله کند. اکریل آمید در بدن به ترکیب فعال‌تری به نام گلايسید آمید تبدیل می‌شود که یک ترکیب جهش‌زا و سرطان‌زا است. خاصیت جهش‌زایی اکریل آمید در انسان و موش به دلیل توانایی گلايسید آمید در واکنش با DNA است. به علاوه هر دو ماده اکریل آمید و گلايسید آمید می‌توانند با هموگلوبین خون و آنزیم‌ها با سرعت بالا واکنش دهند.

تا قبل از سال ۲۰۰۲، تصور می‌شد که مواجهه با اکریل آمید عمدتاً از طریق امور صنعتی و نیز مصرف سیگار و تا حد کمتری از طریق مصرف آب و استفاده از وسایل آرایشی صورت می‌گیرد. در مطالعات انجام شده در این سال در سوئد برای اولین بار وجود مقادیر نسبتاً زیاد اکریل آمید (۳۰ تا ۲۳۰۰ میکروگرم بر کیلوگرم) در غذاهای غنی از کربوهیدرات مانند سیب زمینی و محصولات غلات که در دمای بالاتر از ۱۲۰ درجه سلسیوس پخته، سرخ، تنوری و یا کباب می‌شوند، مشاهده شد. از آنجایی که اکریل آمید از سوی سازمان بین‌المللی تحقیقات سرطان جزء ترکیبات احتمالی سرطان‌زا برای انسان معرفی شده و امکان بروز آسیب‌های عصبی نیز در مواجهه با سطوح بالای آن محتمل اعلام شده بود، این یافته‌ها در سطح جهانی مورد توجه قرار گرفت. به‌ویژه اینکه غلظت اکریل آمید در این دسته غذاها به‌طور قابل توجهی بیشتر از سایر مواد سرطان‌زای شناخته شده مانند هیدروکربن‌های آروماتیک چند حلقه‌ای است. بررسی‌های بیشتر سمیت عصبی، عوارض پوستی و احتمال سرطان‌زایی این ماده را تأیید نمود. اکریل آمید در بسیاری از غذاها وجود دارد. بیشترین غلظت اکریل آمید در چیپس سیب‌زمینی و سیب‌زمینی سرخ کرده مشاهده شده است.

نکته

مواد غذایی سرشار از کربوهیدرات در مقایسه با مواد غذایی سرشار از پروتئین حاوی اکریل آمید بیشتری هستند.

مکانیسم‌های مختلفی برای تشکیل اکریل آمید در غذاهای حرارت دیده پیشنهاد شده است؛ اما مکانیسم اصلی که تاکنون اثبات شده است، از طریق واکنش میلارد است. به این ترتیب هرچه فرآورده‌های غذایی مثل ته دیگ، پررنگ‌تر شوند میزان این ترکیب مضر در آنها بیشتر است. عواملی نظیر pH، رطوبت، ترکیبات ماده غذایی و دما بر تشکیل آن مؤثر هستند. مطالعات نشان داده است که اضافه شدن قندهای احیاکننده به آمینواسید اسپاراژین مسئول شکل‌گیری اکریل آمید در غذاهای پخته شده است. اکریل آمید در غذاهای گیاهی به میزان بیشتری تولید می‌شود و این امر به خاطر حضور اسپاراژین بیشتر در گیاهان است. میزان تشکیل اکریل آمید با دما و مدت زمان حرارت‌دهی رابطه مستقیم دارد.

نکته

اکریل آمید در غذاهای آب‌پز شده یا جوشانده تشکیل نمی‌شود.

میزان اکریل آمید در غذاهای پخته شده و سرخ شده و کباب شده در حد چند میکروگرم تا چند میلی‌گرم در هر کیلوگرم گزارش شده است.

میزان اکریل آمید دریافتی برای بزرگسالان به‌طور متوسط ۰/۳ تا ۰/۶ میکروگرم و برای خردسالان ۰/۴ تا ۰/۶ میکروگرم به ازای هر کیلوگرم وزن بدن تخمین زده شده است که مقدار بالاتر در کودکان را می‌توان به دلیل تمایل بیشتر آنها به مصرف غذاهای غنی از اکریل آمید مثل سیب زمینی سرخ شده و چیپس دانست.

ارزشیابی:

ارزشیابی در این درس براساس شایستگی است. برای هر پودمان یک نمره مستمر (از ۵ نمره) و یک نمره شایستگی پودمان (نمرات ۱، ۲ یا ۳) با توجه به استاندارد عملکرد جدول زیر برای هر هنرجو ثبت می‌شود. امکان جبران پودمان‌ها در طول سال تحصیلی برای هنرجویان و براساس برنامه‌ریزی هنرستان وجود دارد.

الگوی ارزشیابی پودمان سوم

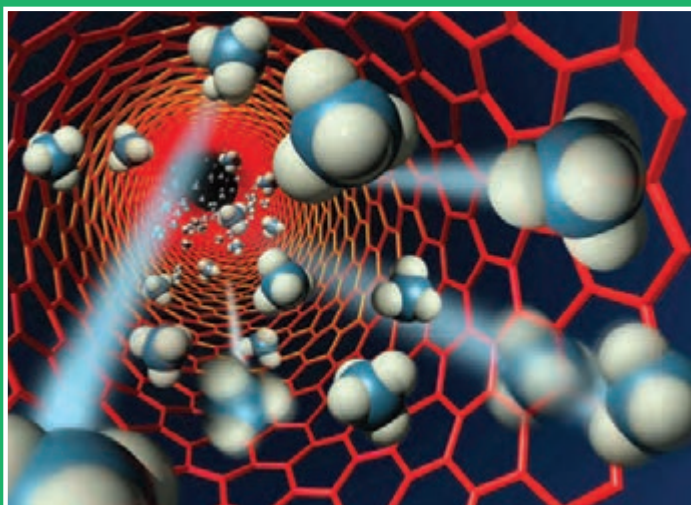
نمره	استاندارد (شاخص‌ها، داوری، نمره‌دهی)	نتایج	استاندارد عملکرد	تکالیف عملکردی (شایستگی‌ها)
۳	تحلیل و تعیین مکانیسم عوامل ایجادکننده مسمومیت‌های بیولوژیکی و شیمیایی در مواد غذایی	بالاتر از حد انتظار	بررسی و تحلیل اثر عوامل مختلف بیولوژیکی و شیمیایی ایجادکننده مسمومیت در مواد غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران	۱- تحلیل مسمومیت‌های بیولوژیکی در مواد غذایی
۲	تحلیل نقش عوامل ایجادکننده مسمومیت‌های بیولوژیکی و شیمیایی در مواد غذایی	در حد انتظار (کسب شایستگی)		۲- تحلیل مسمومیت‌های شیمیایی در مواد غذایی
۱	تفکیک عوامل ایجادکننده مسمومیت‌های بیولوژیکی و شیمیایی در مواد غذایی	پایین‌تر از انتظار (عدم احراز شایستگی)		
	نمره مستمر از ۵			
	نمره شایستگی پودمان از ۳			
	نمره پودمان از ۲۰			

پودمان ۴

فناوری نانو و غنی سازی در صنعت غذا

با تغییر شیوه زندگی و گرایش روزافزون مردم به سمت غذاهای فراوری شده و همچنین عدم رعایت تنوع در استفاده از گروه‌های مختلف مواد غذایی، نگرانی‌ها در مورد بروز بیماری‌های ناشی از کمبود ویتامین‌ها و مواد معدنی در حال افزایش است. بنابراین باید با کمک علم و فناوری صنایع غذایی همراه با رعایت چند اصل دیگر در برطرف کردن این نگرانی‌ها کوشید. استفاده از فناوری‌های نوین به‌ویژه فناوری نانو و نیز غنی‌سازی غذاها، مهم‌ترین نقش را در این مورد ایفا می‌کنند.

واحد یادگیری ۷

کاربرد فناوری نانو در صنعت غذا

یکی از مهم‌ترین بخش‌های صنعت تمام کشورها که با امنیت و ایمنی غذایی در ارتباط است، صنایع غذایی است. با کمبود منابع غذایی و افزایش جمعیت، توسعه این بخش از صنعت ضروری به نظر می‌رسد. استفاده از فناوری‌های نوین در این بخش رویکردی جدید است که می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. با توجه به افزایش جمعیت و نیز بالا رفتن سرانه مصرف مواد غذایی باید با کمک فناوری‌های نانو و افزایش بهره‌وری، توسعه پایدار در این بخش از صنعت را دنبال کرد.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل اثر فناوری نانو، غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند در صنایع غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

فناوری نانو در فراوری غذا

فناوری نانو اصطلاحی است که طراحی، ساخت و استفاده از ساختارهایی کاربردی را توصیف می‌کند که حداقل یکی از ابعاد مشخصه آنها در مقیاس نانومتر ($1 \text{ nm} = 10^{-9} \text{ m}$) باشد. فناوری نانو از کنار هم قراردادن مواد و کنترل فرآیندها در مقیاس اتمی و مولکولی، ابزارهایی را به بشر معرفی نموده است که می‌توانند زمینه‌ساز تحولی شگرف در زندگی بشر شوند. این فناوری یک رویکرد بین رشته‌ای است که به علت عمومیت آن می‌تواند در تمام زمینه‌ها منشأ تحول باشد.

استفاده از فناوری نانو در صنایع مختلف سیری متفاوت داشته و در برخی از صنایع به مرحله ثمردهی رسیده است و در برخی دیگر هنوز در مرحله تحقیقات و توسعه قرار دارد. از جمله صنایعی که فناوری نانو در آنها در حال توسعه است می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

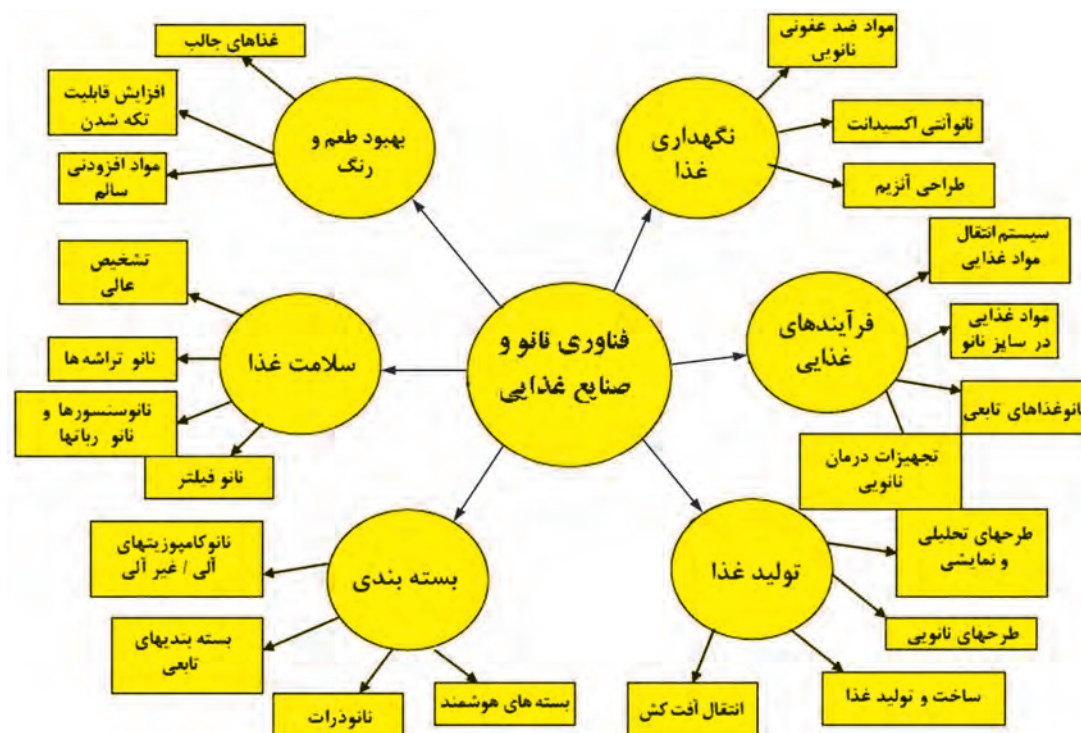
کشاورزی و صنایع غذایی، صنایع هوانوردی و اتوماسیون، الکترونیک و ارتباطات، تولید مواد شیمیایی، بهداشت و درمان، علوم زیستی، ساخت و تولید، انرژی‌های نو، محیط زیست، و صنعت حمل و نقل.

درباره فناوری نانو و کاربردهای آن در زندگی امروزی بحث کنید.

بحث کلاسی

مواد دارای ساختار نانو، ویژگی‌های فیزیکوشیمیایی منحصر به فردی را از خود نشان می‌دهند و لذا دریچه جدیدی از فرصت‌ها را برای خلق مواد جدید، با کارایی بالا که اثراتی اساسی روی تولید، بسته‌بندی، ذخیره و کنترل کیفیت غذا دارند، باز می‌کنند. اصطلاح نانو غذا در واقع غذایی را توصیف می‌کند که با استفاده از روش‌ها یا ابزارهای فناوری نانو و یا مواد افزودنی نانومتری کشت، تولید، فرآوری و یا بسته‌بندی شده‌اند.

شکل ۱- کاربردهای فناوری نانو در صنایع غذایی

حوزه‌های مختلف کاربرد فناوری نانو در غذا و صنایع غذایی را می‌توان به چند دسته زیر تقسیم نمود:

- تولید غذا،
- نگهداری غذا؛
- بهبود طعم و رنگ؛
- سلامت غذا؛
- بسته‌بندی،
- فرایندهای غذایی.

نقش فناوری نانو در تولید مواد غذایی

فناوری نانو قادر به ایفای نقش‌های گوناگون در تولید مواد غذایی است، از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱ تولید غذاهای با طعم‌های جدید:

برای درمان بسیاری از بیماری‌ها مانند دیابت باید از رژیم غذایی خاصی پیروی کرد. از طرف دیگر به علت زندگی صنعتی امروزه، مسئله چاقی نیز به معضلی تبدیل شده که متأسفانه گریبان‌گیر نوجوانان و حتی کودکان شده است. برای حل این معضل، با استفاده از فناوری نانو چند راهکار پیشنهاد شده است:

- غذای سیرکننده ولی بی‌تأثیر روی وزن.
- غذاهای خوش طعم حاوی موادی جایگزین چربی.
- به کارگیری نانوذرات برای جلوگیری از جذب و ذخیره‌سازی چربی و کالری به وسیله بدن

۲ تولید غذاهای غنی‌شده:

برخی از مواد غذایی اجزای باارزشی دارند که برای بدن بسیار مهم و ضروری هستند، اما به دلایلی مانند ذائقه و عادت تمایل زیادی به استفاده از آنها وجود ندارد. اگر بتوان این مواد ارزشمند را جدا کرده و به صورت مواد افزودنی به دیگر غذاها اضافه کرد، می‌توان مواد غنی‌شده ساخت. نانوفیلترهایی ساخته شده‌اند که مولکول‌ها را بیشتر براساس شکل و نه بر حسب اندازه، غربال می‌کنند، این مسئله تفکیک اجزای خاصی از یک فرآورده را امکان‌پذیر می‌سازد.

۳ تولید غذاهای مولکولی:

پژوهشگران بر این باور هستند که در آینده مهندسی مولکولی، امکان تهیه مقادیر زیاد محصول را بدون نیاز به خاک، بذر، مزرعه و کشاورز فراهم می‌کند. با این تفکر به جای کاشت غلات و پرورش دام برای به دست آوردن کربوهیدرات‌ها و پروتئین، نانوماشین‌ها غذا را از اتم‌های کربن، هیدروژن و اکسیژن می‌سازند. تولید مولکولی غذا یکی از اهداف و آرزوهای فناوری نانو است.

۴ افزودنی‌های غذایی در مقیاس نانو:

امروزه افزودنی‌های مختلف بر پایه فناوری نانو ساخته شده‌اند. برای مثال یک نوع کاروتنوئید در مقیاس نانو تولید شده است. کاروتنوئیدها رنگدانه‌هایی هستند که به غذاها رنگ زرد تا نارنجی می‌دهند و به طور طبیعی در هویج و گوجه‌فرنگی وجود دارند. بعضی از انواع کاروتنوئیدها آنتی‌اکسیدان هستند و برخی مانند بتاکاروتن در بدن به ویتامین A تبدیل می‌شوند.

فرمولاسیون افزودنی‌ها در مقیاس نانو جذب آنها را در بدن راحت‌تر کرده و زمان نگهداری آنها را افزایش می‌دهد.

۵ غذاهای دارای انتشار مخصوص در بدن:

برای اینکه بدن ما بتواند از انتشار اجزای غذا در آن سود ببرد، مواد مغذی باید به محل خاصی از بدن رفته و در آن محل فعال شوند. کنترل و مهندسی انتشار مواد مغذی در بدن یکی از زمینه‌های تحقیقاتی فناوری نانو است. اجزای فعال این مواد که «غذا - دارو» نام دارند، توسط نانوکپسول در بدن توزیع می‌شوند. زیرا یکی از راه‌های حفظ یک جزء فعال غذایی، قرار دادن آن در پوششی محافظ است. این پوشش را می‌توان طوری طراحی کرد که با تحریک شدن توسط محرک مناسبی حل شده و ماده فعال داخل آن از طریق پوشش انتشار یابد. به‌عنوان مثال نوعی نان تولید شده که حاوی روغن ماهی تون است. این روغن سرشار از اسیدهای چرب ضروری امگا ۳ است. روغن ماهی تون داخل میکروکپسول قرار داده شده است، بنابراین مصرف‌کننده، طعم این روغن را حس نمی‌کند و فقط وقتی کپسول به معده رسیده و هضم شد، روغن محتوی آن آزاد می‌شود. این فناوری، در مورد ماست و غذای کودک نیز به کار گرفته شده است.

با استفاده از نانوکپسول‌هایی از جنس پلیمر خوراکی، می‌توان مزه و بوی مولکول‌های غذا را حفظ کرد و در نتیجه مدت زمان ماندگاری محصول را افزایش داد.

۶ روکش کردن آنزیم‌ها:

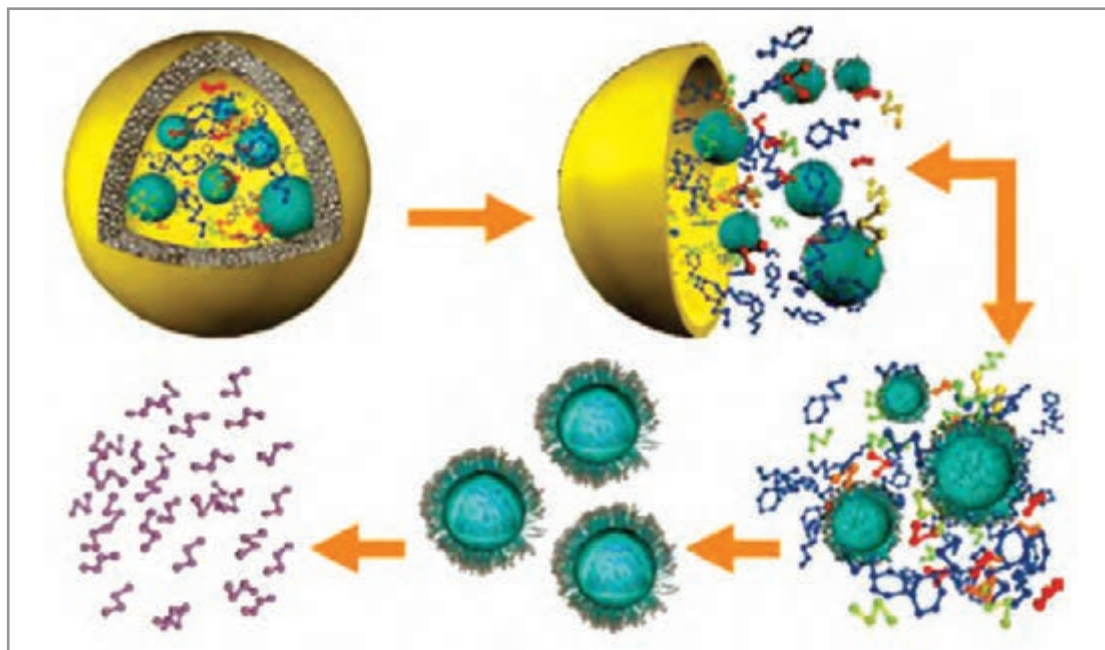
یکی از دغدغه‌های شرکت‌های صنایع غذایی جهان، نگهداری غذا و مصون نگه‌داشتن آن از آسیب آنزیم‌ها است. اگر بتوان به روشی آنزیم‌ها را از محیط غذایی دور کرد، فرایند فساد مواد غذایی به تأخیر می‌افتد. با استفاده از فناوری نانو می‌توان با روکش کردن آنزیم‌ها، آنها را از محیط فعالیت دور کرده و مانع از اثر آنها شد. یکی از این روش‌ها، روکش کردن آنزیم توسط یک ساختار پلیمری است.

در ادامه به شرح برخی از مهم‌ترین کاربردهای فناوری نانو در صنایع غذایی پرداخته می‌شود:

۱- نانوکپسوله کردن ترکیبات غذایی

فراوری غذا به حفظ کیفیت تغذیه‌ای غذا، یا اصلاح بافت آن مطابق با تقاضای مصرف‌کننده کمک می‌کند. ترکیبات عملکردی و فراسودمند اضافه شده برای غنی‌سازی غذا (شامل ویتامین‌ها، مواد ضد میکروبی، آنتی‌اکسیدان‌ها، پروبیوتیک‌ها، پری‌بیوتیک‌ها، پپتیدها و پروتئین‌ها، کاروتنوئیدها، اسیدهای چرب امگا، طعم‌دهنده‌ها، رنگ‌دهنده‌ها و نگهدارنده‌ها) به‌طور مستقیم در شکل خالص خود و گاهی اوقات از طریق به کارگیری سیستم‌های رسانش (مانند نانوساختارها) مورد استفاده قرار می‌گیرند. این مولکول‌های فعال غالباً در مراحل فرآیند تجزیه می‌شوند و لذا از قابلیت زیست‌فراهمی کمی برخوردار هستند. میزان کمی از آنها به بافت‌ها یا سلول‌های هدف رسیده و عمدتاً قبل از رسیدن به محل مورد نظر، تجزیه و تخریب می‌شوند. لذا با کپسوله کردن آنها می‌توان تا حد زیادی آنها را در شرایط سخت و تخریب‌کننده (مانند شرایط اسیدی معده) محافظت نمود.

این تکنیک از روی عملکرد غشای سلولی در طبیعت الگوبرداری شده است. با استفاده از این تکنیک، بشر موفق به ساخت محفظه‌های کیسه‌ای شکلی در ابعاد بسیار کوچک نانویی خواهد شد که درون آنها فضایی خالی برای ترکیبات فعال تعبیه شده است، لایه بیرونی این کپسول بسته به اینکه لازم است مواد داخل کپسول در آب یا در روغن حل شوند، طراحی می‌شوند. این کپسول‌ها در برابر اسید معده مقاوم هستند و بسته به ضرورت می‌توانند در دهان یا در معده باز شوند. درواقع، فرآیند نانوکپسوله کردن به این معنا است که این امکان وجود دارد که مواد غذایی مفید برای بدن، به‌وسیله این نانوکپسول‌ها به‌طور مستقیم وارد جریان خون شده و در نتیجه، جذب بدن شوند. این کار حتی مانع از دفع بدون جذب ویتامین‌های مواد غذایی می‌شود.

شکل ۲- نانوکپسوله کردن مواد فراسودمند

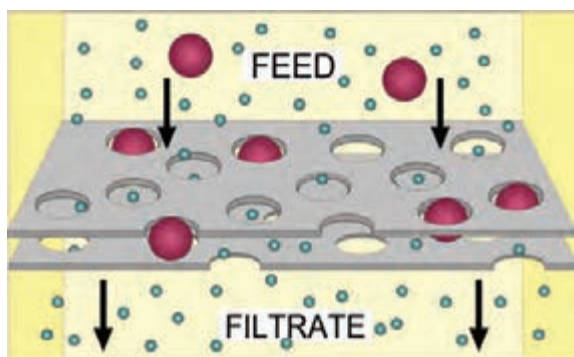
۲- رسانش مواد غذایی

بسیاری از سیستم‌های رسانش مبتنی بر فناوری نانو، قابلیت تحویل کارآمد ترکیبات زیست فعال را دارند و بنابراین منجر به افزایش قابلیت دسترسی بدن به این ترکیبات می‌شوند. در یک سیستم رسانش کارآمد، ترکیبات کپسوله شده باید به مکان‌های هدف تحویل داده شوند، غلظت مناسب از آنها برای دوره زمانی طولانی در محیط باقی بماند و همچنین از تخریب آنها جلوگیری شود. نانوذره‌ها و نانوکپسول‌ها، کپسول بهتری را ایجاد می‌کنند، پایداری و حلالیت را بهبود داده و کارایی رهایش را نسبت به سیستم‌های متداول بهبود می‌بخشند. باید توجه نمود که اگرچه نانوذرات، روند رهایش متفاوتی را در مقایسه با میکروذرات ارائه می‌دهند، اما بسیاری از اوقات، رهایش نانوذرات آن قدر سریع است که مطلوب نیست و لذا میکروذرات انتخاب می‌شوند.

۳- نانو فیلتراسیون

نانوفیلتراسیون یکی از زمینه‌های کاربرد نانوتکنولوژی است. دلیل انتخاب این نام ابعاد نانومتری حفرات غشاهای مورد استفاده در این فرایند است.

نانوفیلتراسیون یک فرایند جداسازی غشایی با استفاده از فشار است که می‌تواند مولکول‌ها را در محدوده ۲۰۰ تا ۱۰۰۰ دالتون جدا نماید. با استفاده از این روش، هم می‌توان مولکول‌های ارزشمند را از غشا عبور داد تا ناخالصی‌ها و مواد نامطلوب پشت غشا نگهداری شوند و هم اینکه مواد با ارزش را پشت غشا نگه داشته و اجازه داد تا ترکیبات دیگر موجود در مایع از غشا عبور کنند. لذا در این روش، مواد حل شده با وزن مولکولی پایین، می‌توانند از محیط مایع جدا شوند. غشاهای نانوفیلتراسیونی نفوذپذیری بالایی برای نمک‌های تک ظرفیتی (مانند NaCl و KCl) دارند و نفوذپذیری خیلی پایینی برای ترکیبات آلی (مانند لاکتوز، پروتئین‌ها و اوره) دارند.

شکل ۳- فیلتراسیون

در صنایع لبنی از نانوفیلتراسیون برای بهبود کیفیت محصولات و همچنین برای جداسازی نمک‌های معدنی از لاکتوز، بعد از حذف پروتئین‌ها توسط اولترافیلتراسیون استفاده می‌شود.

نانوفیلتراسیون به‌طور موفقیت‌آمیزی در کارخانه‌های فرایند آب آشامیدنی به کار گرفته شده است. همچنین این روش در ترکیب با کربن فعال پودری، برای حذف مواد آلی فاضلاب از فاضلاب شهری استفاده شده است.

شکل ۴- نانو فیلتراسیون آب آشامیدنی

در مورد کاربرد سیستم‌های مختلف غشایی (میکروفیلتراسیون، اولترافیلتراسیون، نانوفیلتراسیون و سیستم اسمز معکوس تحقیق کنید.

تحقیق کنید

درباره کاربردهای دیگر نانوفیلتراسیون بررسی کرده و گزارش دهید.

تحقیق کنید

۴- نانو امولسیون

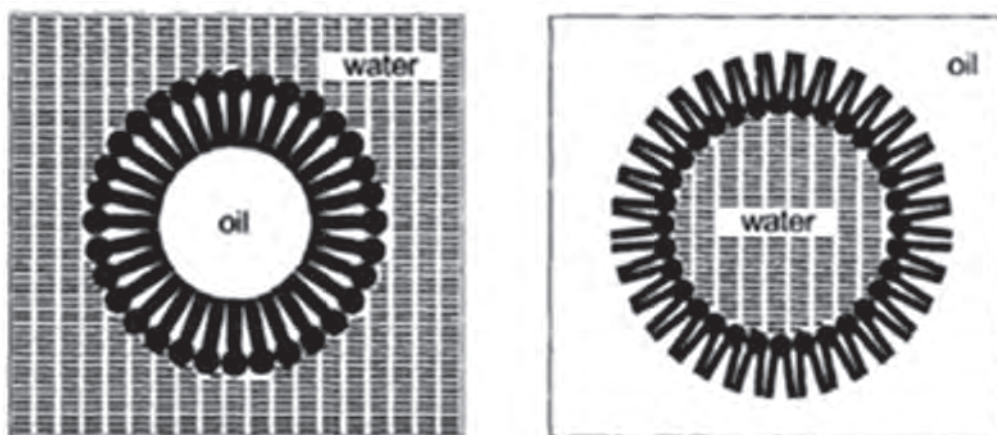
امولسیون سیستمی ناهمگن و متشکل از دو مایع غیرقابل حل است که یکی از آنها در دیگری به‌صورت قطره‌هایی، پراکنده شده است. در مواد غذایی امولسیون‌ها معمولاً شامل دوفاز روغن و آب هستند. اگر آب فاز پیوسته و روغن فاز پراکنده را تشکیل دهد، امولسیون از نوع روغن در آب (O / W) است و اگر آب فاز پراکنده و روغن فاز پیوسته را تشکیل دهد امولسیون از نوع آب در روغن (W / O) است. این سامانه‌ها پایداری کمی دارند و پایداری آنها را می‌توان توسط عوامل فعال سطحی و مواد دیگر افزایش داد. برای پایداری امولسیون، ترکیبات عوامل فعال سطحی، که امولسیفایر یا ماده امولسیون‌کننده نامیده می‌شوند؛ نیاز است.

امولسیفایرهای استفاده شده در مواد غذایی به طور کلی شامل پروتئین های دارای منشأ طبیعی، استرول ها، فسفاتیدها، و بسیاری از ترکیبات مصنوعی هستند. یک امولسیفایر مناسب علاوه بر دارا بودن قدرت امولسیفایری خوب، باید غیرسمی، نسبتاً بدون بو، و فاقد طعم و رنگ باشد و تحت تمامی شرایطی که مواد غذایی ممکن است در معرض آنها قرار گیرند پایدار باشد و استفاده از آن از نظر قانونی نیز مجاز باشد.

چند مورد از امولسیفایرهای موجود در مواد غذایی را نام ببرید.

شکل ۵- امولسیون (O/W) (چپ) و امولسیون (W/O) (راست)

امولسیون ها را، از روی اندازه قطرات امولسیون، به ماکرو (۵/۰ تا ۱۰۰ میکرومتر)، میکرو (۱۰ تا ۱۰۰ نانومتر)، نانو (۱۰۰ تا ۱۰۰۰ نانومتر)، تقسیم می کنند.

جدول ۲- مقایسه ویژگی های انواع امولسیون ها

ویژگی ها	ماکروامولسیون	میکروامولسیون	نانو امولسیون
ظاهری	وابسته به فرمولاسیون	شفاف	شفاف یا نیمه شفاف
روش های تولید	همگن سازی معمولی	امولسیون سازی با انرژی پایین	امولسیون سازی با انرژی بالا
بار عوامل فعال سطحی	نسبتاً کم	نسبتاً زیاد (بین ۱۰ تا ۲۰ درصد)	متوسط (کمتر از ۱۰ درصد)
اندازه قطر	۵/۰ تا ۱۰۰ میکرومتر	۱۰ تا ۱۰۰ نانومتر	۲۰ تا ۲۰۰ نانومتر
پایداری ترمودینامیکی	ناپایدار	پایدار	ناپایدار (پایدار از لحاظ سینتیکی)

ریز بودن اندازه قطرات و ویژگی‌های منحصر به فرد نانوامولسیون‌ها در مقایسه با امولسیون‌های معمولی مزیت‌هایی برای استفاده از آنها در بسیاری از فناوری‌های کاربردی تلقی می‌شود. در ضمن طولانی بودن دوره پایداری فیزیکی نانوامولسیون‌ها را از انواع معمولی متمایز می‌کند. خیلی ریز بودن اندازه قطرات نانوامولسیون‌ها نیز موجب می‌شود تا تشکیل رسوب اتفاق نیفتد، زیرا ریز بودن قطرات مانع به هم پیوستگی و فلوکه شدن سطحی می‌شود. همچنین به واسطه خیلی ریز بودن قطرات، نانوامولسیون‌ها سطح ویژه زیادی دارند و به همین دلیل قابلیت نفوذ خیلی بالایی دارند که این ویژگی آنها را به یک سامانه انتقالی مؤثر تبدیل کرده است.

فناوری نانو در بسته‌بندی مواد غذایی

امروزه استفاده از پلاستیک‌ها موجب نگرانی‌های بسیاری در جامعه بشری است. بزرگ‌ترین چالش در مورد پلاستیک‌ها مسئله بازیافت این مواد است. پلاستیک‌ها قابل بازیافت و یا زیست تخریب‌پذیر نیستند و بنابراین می‌توانند سبب مشکلات جدی زیست محیطی شوند.

امروزه استفاده از مواد زیست تخریب‌پذیر به علت پتانسیل بالای آنها، به‌ویژه برای استفاده در بسته‌بندی مواد غذایی مورد توجه قرار گرفته است. این مواد می‌توانند جایگزین مواد پلاستیکی زیست تخریب‌ناپذیر شوند و آسیب‌های زیست محیطی ناشی از آنها را کاهش دهند. اما مواد زیست تخریب‌ناپذیر مقاومت کمتری در برابر نفوذ آب و گاز از خود نشان می‌دهند و از نظر خواص مکانیکی نیز ضعیف‌تر می‌باشند. یکی از راه‌های غلبه بر این مشکلات، کامپوزیت‌سازی پلیمرهای زیست تخریب‌ناپذیر با سایر مواد مفید است.

درباره راهکارهای استفاده کمتر از مواد زیست تخریب‌ناپذیر بحث کنید.

بحث کلاسی

نانو کامپوزیتی

مواد کامپوزیتی از دو یا چند ماده متفاوت، که هر کدام خاصیت منحصر به فردی دارند، تشکیل شده‌اند. از ترکیب این مواد، ماده‌ای به وجود می‌آید که مجموعه خواص مواد تشکیل‌دهنده را هم‌زمان دارد. برای مثال بتن آرمه که سختی بتن و انعطاف‌پذیری آهن را دارد نوعی ماده کامپوزیتی است. یکی از زمینه‌های سریع ورود به رشد نانو تکنولوژی استفاده از نانو کامپوزیت‌ها به جای بسته‌بندی‌های پلیمری معمولی است.

نانو کامپوزیت‌ها ترکیبی از ماده پلیمری به عنوان فاز پیوسته و نانوذرات به عنوان فاز پراکنده هستند. در صورتی که فاز پراکنده مورد استفاده در کامپوزیت، نانو ذره باشد، ماده ترکیبی، نانو کامپوزیت خواهد بود. از خصوصیات متنوع نانو کامپوزیت‌ها می‌توان به بالا بودن نسبت سطح به حجم، انعطاف‌پذیری بالا بدون کاهش استحکام و مقاومت در برابر خراشیدگی و همچنین خواص نوری مطلوب مانند شفافیت که به اندازه ذرات بستگی دارد اشاره نمود.

در این کامپوزیت‌ها از نانوذراتی هم‌چون (خاک‌رس، فلزات، و...) به عنوان تقویت‌کننده استفاده می‌شود. برای مثال، در نانو کامپوزیت‌های پلیمری، به میزان کمتر از ۱۰ درصد وزنی ذرات نانو استفاده می‌شود. این ذرات علاوه بر افزایش استحکام پلیمرها، وزن آنها را نیز کاهش می‌دهند.

شکل ۶

استفاده از نانو کامپوزیت‌های زیستی برای بسته‌بندی غذا نه تنها غذا را حفظ می‌کند و طول عمر آن را افزایش می‌دهد بلکه برای حفظ محیط زیست مفید است. اکثر مواد بسته‌بندی معمولی از مواد غیرقابل بازیافت‌اند که آلودگی محیط زیست را افزایش می‌دهد.

تحقیق کنید

درباره تأثیر انواع مواد بسته‌بندی در آلودگی محیط زیست تحقیق کنید.

در سال‌های اخیر، توجه به بسته‌بندی‌های نوین در تولید مواد غذایی افزایش یافته است که این امر ناشی از این حقیقت است که این نوع بسته‌بندی‌ها در مقایسه با نوع مرسوم، تنها مسئول در برگرفتن و محافظت ماده غذایی در برابر عوامل خارجی نیستند، بلکه مزایای دیگری نیز دارند که شامل افزایش زمان انبارمانی، جلوگیری از فساد و آفت مواد مغذی و تعیین زمان ماندگاری مواد غذایی است. لذا سه نوع بسته‌بندی مواد غذایی وجود دارد: ۱- بسته‌بندی متداول و غیرفعال ۲- بسته‌بندی فعال ۳- بسته‌بندی هوشمند

بسته‌بندی فعال (Active Packaging)

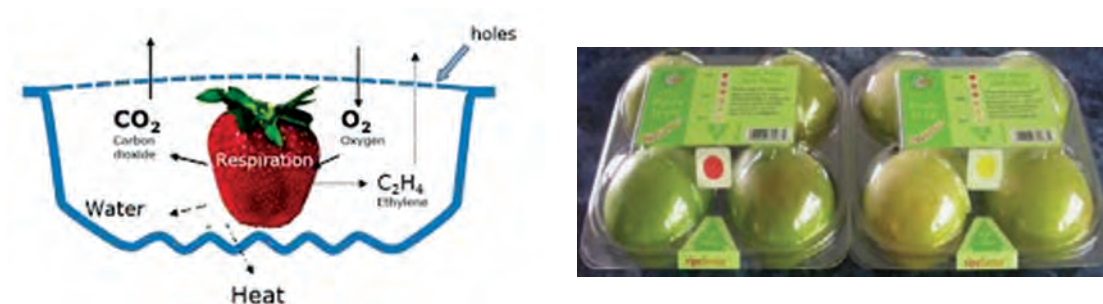
برخلاف بسته‌بندی‌های غذایی متداول، بسته‌بندی غذایی فعال نه تنها به عنوان یک مانع غیرفعال عمل می‌کند، بلکه ممکن است از طریق رهایش ترکیبات مطلوبی هم‌چون عوامل ضد میکروبی و آنتی‌اکسیدانی یا با حذف برخی از فاکتورهای مضر (از قبیل اکسیژن، اتیلن یا بخار آب) عکس‌العمل نشان دهد. پیامد این چنین عکس‌العمل‌هایی به بهبود پایداری غذا منجر می‌شود. برخی از نمونه‌های بارز این سیستم‌های بسته‌بندی غذا در ادامه توضیح داده می‌شوند:

الف) سیستم‌های ضد میکروبی: سیستم‌های بسته‌بندی ضد میکروبی به سرعت در حال ظهور هستند، زیرا توانایی کنترل رشد پاتوژن‌ها و عوامل ایجادکننده فساد در مواد غذایی را دارا هستند. این بسته‌بندی‌ها را طوری طراحی کرده‌اند که به محض شروع فساد در ماده غذایی داخل بسته، از خود، ماده نگهدارنده آزاد می‌کنند.

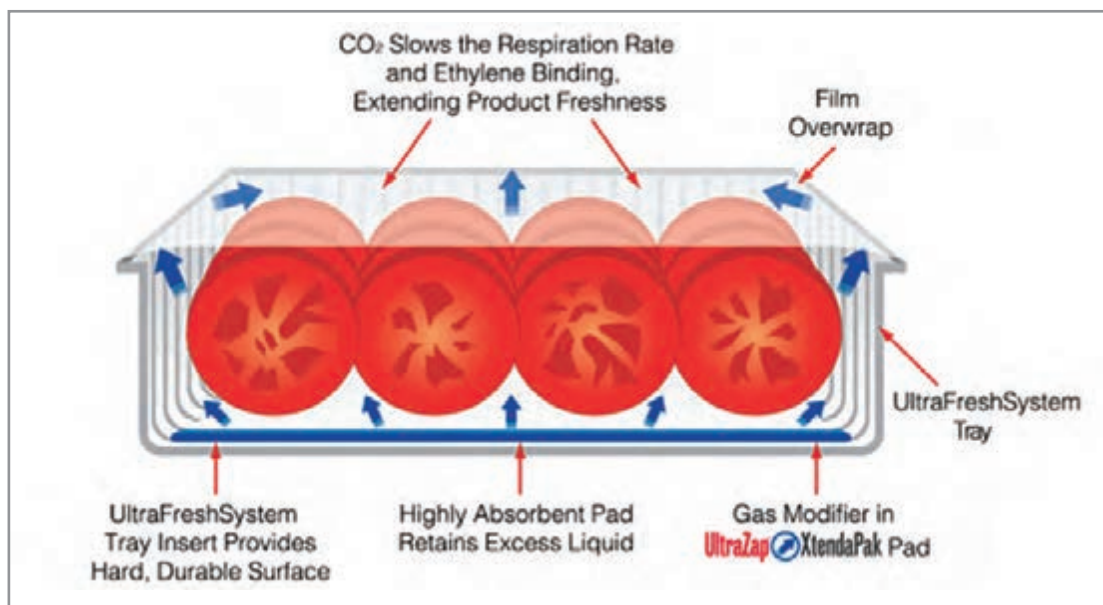
از جمله سیستم‌های ضد میکروبی استفاده شده در بسته‌بندی مواد غذایی، نانوذرات نقره است. نقره علاوه بر سمی بودن برای دسته‌ای از میکروارگانیسم‌ها، برخی مزیت‌ها از قبیل پایداری در دمای بالا و فراریت کمتر را نیز داراست. چسبندگی به سطح سلول، تخریب لیپوپلی ساکاریدها و تشکیل حفراتی در غشای سلولی، نفوذ به داخل سلول باکتری و آسیب به DNA و رها کردن یون‌های ضدباکتریایی نقره (Ag^+)، سازوکارهای فعالیت ضد میکروبی این بسته‌بندی‌ها هستند.

همچنین نانوذرات نقره، اتیلن را جذب و تجزیه می‌کنند که ممکن است در افزایش زمان انبارمانی میوه‌ها و سبزی‌ها مؤثر باشد.

ب) مهارکننده‌های گازها و رطوبت: اکسیژن موجود در بسته‌بندی غذایی عامل اصلی فساد اکسیداسیونی چربی‌ها و روغن‌ها و رشد میکروارگانیسم‌ها است. همچنین اکسیژن، فرایندهای داخل بسته‌بندی غذایی را که منجر به تغییر رنگ، بافت، تندشدگی و طعم نامناسب و مشکلات مربوط به طعم می‌شود، سرعت می‌بخشد. اتیلن نیز گازی است که تحت عنوان هورمون پیری برای میوه‌ها و سبزی‌ها شناخته می‌شود. برای افزایش طول عمر این محصولات لازم است میزان اتیلن موجود در بسته‌های آنها کاهش یابد. فناوری نانو قادر است با تولید مهارکننده‌های اکسیژن و اتیلن از ایجاد تغییرات نامطلوب در مواد غذایی بسته‌بندی شده جلوگیری نموده و یا از سرعت تنزل کیفیت به‌شدت بکاهد.

شکل ۷- بسته‌بندی فعال

شکل ۸- اساس کار نوعی بسته‌بندی فعال

بسته‌بندی هوشمند (Smart Packaging)

شکل ۹- بسته بندی هوشمند

بسته‌بندی هوشمند به سیستمی اطلاق می‌شود که امکان برقراری ارتباط با مصرف‌کننده را داشته باشد.

بسته‌بندی‌های هوشمند مواد غذایی علاوه بر به تأخیر انداختن عوامل محیطی مؤثر بر مواد غذایی، روشی پویاتر را برای نگهداری محصول به کار می‌گیرند. به عنوان مثال دو مقوله مهم در حفظ کیفیت ماده غذایی بسته‌بندی شده، کنترل میزان رطوبت و اکسیژن است.

شکل ۱۰- بسته‌بندی‌های هوشمند

در بسته‌بندی هوشمند، ظروف بسته‌بندی حاوی ترکیباتی هستند که کلیه معضلات مربوط به افزایش یا کاهش اکسیژن و رطوبت در بسته‌بندی را برطرف می‌کنند. به این ترتیب یکی از ویژگی‌های مواد بسته‌بندی هوشمند قابلیت جذب اکسیژن ماده غذایی توسط آنها است که طی این عمل اکسیژن موجود در فضای ظرف جذب شده و به این ترتیب رشد میکروب‌های هوازی متوقف می‌شود و در نتیجه طعم و کیفیت ماده غذایی حفظ می‌شود.

یکی دیگر از قابلیت‌های بسته‌بندی هوشمند، عبور کربن دی‌اکسید از آنها است. کربن دی‌اکسید می‌تواند رشد میکروب‌ها را در محصولات نظیر گوشت قرمز، گوشت مرغ و پنیر متوقف سازد.

استفاده از مواد جاذب رطوبت از دیگر امکانات بسته‌بندی‌های هوشمند است. حذف رطوبت می‌تواند مانع جمع شدن آب محصولات گوشتی درون ظرف شود. همچنین هنگام بسته‌بندی محصول غذایی تازه، مواد جاذب رطوبت مانع از تشکیل قطرات ناشی از میعان بر جدار ظرف می‌شوند. مواد کنترل رطوبت نیز می‌توانند میزان رطوبت موجود در ظرف را در سطح مورد نظر حفظ کنند. از جمله جذب‌کننده‌های دیگری که در بسته‌بندی هوشمند مورد استفاده قرار می‌گیرند مواد جاذب گاز اتیلن و ضد میکروب‌ها هستند.

نانوسنسورها در صنعت غذا

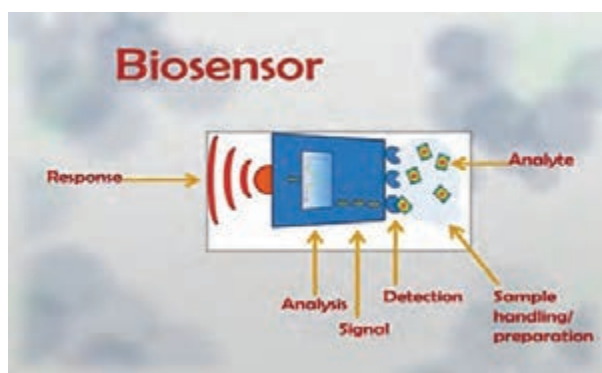
حسگر یا سنسور در حقیقت، ابزار و یا ماده‌ای است که بتوان با آن یک یا چند پدیده فیزیکی یا شیمیایی خاص را براساس ایجاد یک پاسخ (سیگنال) ویژه تشخیص داد.

اندازه‌گیری دقیق پارامترها در مقیاس نانو، مستلزم استفاده از حسگرهایی در مقیاس نانو با حساسیت خیلی بالا است. همچنین مواد سازنده نانوحسگرها باید دوام و استحکام بالا و خواص الکتریکی خوبی داشته باشند.

به طور کلی، ویژگی های مهم نانوحسگرها انتخاب گری بالاتر، حساسیت زیادتر، ابعاد کوچک تر و قیمت ارزان تر است. نانوحسگرها در بسته بندی مواد غذایی با عنوان برچسب یا پوشش اضافه می شوند که باعث جلب اطمینان مصرف کننده از لحاظ یک پارچگی بسته بندی از طریق تشخیص نشت (برای مواد غذایی بسته بندی شده تحت خلأ و یا گاز بی اثر)، شناساگرهای تغییرات دما - زمان (منجمد شدن - خروج از انجماد- انجماد دوباره) و یا ایمنی میکروبی (فساد مواد غذایی) می شود.

از نانوحسگرهایی که به رهایش مواد شیمیایی ناشی از فساد غذاها حساس هستند می توان در بسته بندی های هوشمند استفاده کرد، تا به محض شروع خراب شدن غذا، رنگ بسته بندی تغییر کرده، به مشتری هشدار داده شود. این سیستم به مراتب دقیق تر و مطمئن تر از فروش با تاریخ مصرف است.

شکل ۱۱- نانوسنسورها

این حسگرها علاوه بر حساسیت بالا، زمان تشخیص را نیز کاهش می دهند. نانوحسگرها همچنین قادر به تشخیص ویروس قبل از تکثیر آن هستند. برخی از قابلیت های بالقوه نانوحسگرهای زیستی عبارت اند از: تشخیص آلودگی های بیماری زا، شرایط محیطی (روشنایی و تاریکی، سردی و گرمی، خشکی و رطوبت) و ترکیب های حساسیت زا.

نانوحسگرها قادر به تشخیص تغییرات فیزیکی و شیمیایی در آب بوده و به دلیل اندازه بسیار کوچک و ساختار نانومتری از دقت و واکنش پذیری بسیار بالایی برخوردارند. کاربردها و قابلیت های این نانوحسگرها در آب عبارت اند از:

- تشخیص نوع و میزان آلودگی در آب؛
- تشخیص آلاینده های قبل از شیوع آلودگی در کل آب؛
- حساسیت بسیار بالا به میزان تغییرات pH آب.

نور خورشید از امواج مختلفی با طول موج های متفاوت تشکیل شده است. برخی از امواج برای سلامتی ما خطرناک هستند. در نتیجه باید از رسیدن آنها به بدن جلوگیری کرد. یکی از این امواج خطرناک، امواج ماوراءبنفش هستند. در طبیعت لایه ازن، تا حد زیادی از رسیدن این امواج به ما جلوگیری می کند. یکی از مشکلاتی که بسته بندی های شفاف دارند این است که وقتی در معرض نور قرار می گیرند، تابش ماوراءبنفش را از خود عبور داده و به ماده غذایی می رسانند و در نتیجه نمی توانند از ماده غذایی داخل خود به خوبی محافظت کنند و ماده غذایی زود فاسد می شود. با استفاده از فناوری نانو پلاستیک هایی تولید شده اند که دارای نانوذرات تیتانیوم اکسید هستند. این پلاستیک ها آثار مخرب تابش های ماوراءبنفش را کاهش می دهند.

بیشتر بدانید

واحد یادگیری ۸

تحلیل غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند

امروزه هدف از مصرف مواد غذایی تنها رفع گرسنگی و فراهم آوردن مواد مغذی ضروری برای انسان نیست، بلکه جلوگیری از بیماری‌های مربوط به تغذیه و بهبود تندرستی فیزیکی و روانی مصرف‌کننده نیز اهمیت زیادی دارد. همچنین درصد چشمگیری از جمعیت جهان از کمبود ویتامین‌ها و مواد معدنی رنج می‌برند. کمبود ریزمغذی‌های ضروری باعث کاهش یادگیری، عقب‌ماندگی ذهنی، بیماری‌های مزمن، نابینایی و مرگ زودرس می‌شود. در این میان شیوع کمبود ریزمغذی‌هایی مانند آهن، ید، ویتامین A و D در کشور ما نسبتاً بالا بوده که می‌توان با غنی‌سازی و تولید غذاهای فراسودمند کمبود این مواد مغذی را جبران کرد. تقاضای رو به افزایش مواد غذایی غنی‌سازی شده و یا فراسودمند می‌تواند با دلایلی چون افزایش هزینه‌های درمان، و تمایل افراد برای کیفیت بهتر زندگی در سال‌های پیش‌رو توجیه شود.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل اثر فناوری نانو، غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند در صنایع غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران

کاربرد ریز مغذی‌ها در تهیه غذاهای فراسودمند

رابطه مستقیم بین توسعه انسانی و امنیت غذایی (Food Security) وجود دارد. امنیت غذایی بدین معناست که همه مردم در تمامی ایام به غذای کافی، سالم و مغذی برای یک زندگی سالم و فعال، دسترسی داشته باشند. نیاز غذایی سلول از طریق دریافت عناصر غذایی حاصل می‌شود. به این سبب غنی بودن غذا از عناصر مفید و مغذی حائز اهمیت است.

غذاهای فراسودمند (Functional Foods)

غذاهای فراسودمند موضوع روز علم تغذیه بوده و یکی از رو به رشدترین گروه‌های مواد غذایی به شمار می‌آیند. در نگاه سنتی از نظر علم تغذیه، انسان برای ادامه حیات علاوه بر اکسیژن، آب و کربوهیدرات‌ها، وابسته به تأمین آمینواسیدهای ضروری، اسیدهای چرب ضروری، املاح پرمقدار و کم‌مقدار و ویتامین‌ها از طریق غذا است. مطالعات بسیاری نشان داده است که دریافت برخی مواد غذایی ارتباط مستقیم با کاهش برخی بیماری‌ها دارد و این خواص به هیچ‌کدام از مواد ضروری ذکر شده در بالا مربوط نیست. برای مثال فلاوونوئیدها در ترکیباتی مانند عسل و برخی از سبزی‌ها و میوه‌ها و همچنین ایزوفلاوونوئیدها در سویا، دارای خاصیت ضد سرطانی و پیشگیری‌کننده از بیماری‌های قلبی و عروقی هستند. همچنین به سبب وجود ترکیبات سولفوردار در سیر، این سبزی مفید دارای اثرات درمانی اثبات شده‌ای است. استفاده از این نوع مواد غذایی و یا استخراج عصاره ماده مؤثر آنها و افزودن آن به سایر مواد غذایی در صنعت غذا رویکرد جدیدی است و در مجموع این نوع مواد غذایی تحت عنوان غذاهای فراسودمند نام‌گذاری شده‌اند. غذاهای فراسودمند افزون بر ارزش تغذیه‌ای پایه، دست کم دارای یک خاصیت مشخص و به اثبات رسیده ارتقای سلامت و پیشگیری‌کننده و یا کاهش‌دهنده بیماری هستند و شامل مجموعه متنوعی مانند غذاهای فرموله شده برای کودکان، مکمل‌های غذایی، غذاهای غنی‌شده با ویتامین‌ها و مواد معدنی، پروبیوتیک‌ها و غذاهای حاوی مواد مؤثر نظیر فیبر، آنتی‌اکسیدان، پروتئین سویا و اسیدهای چرب ضروری هستند.

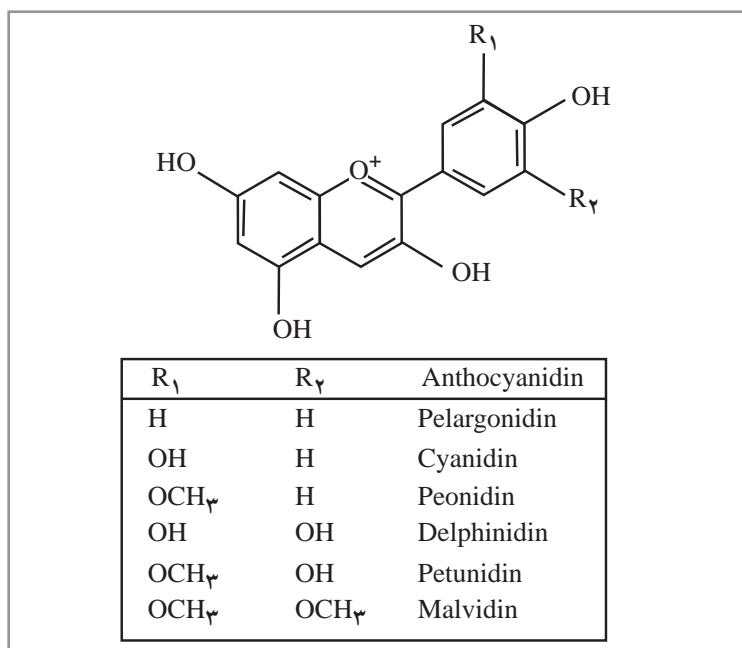

شکل ۱

بین مواد غذایی فراسودمند و ترکیبات غذا - دارو تفاوت وجود دارد. مواد غذایی فراسودمند مشابه مواد غذایی عادی هستند که به عنوان قسمتی از رژیم غذایی معمول مصرف می شوند. اما علاوه بر ویژگی تغذیه ای اولیه، سلامت پایه را بهبود می بخشند. ترکیبات غذا - دارو، محصولات یا ترکیباتی هستند که از مواد غذایی استخراج شده (مانند لیکوپن از گوجه فرنگی) و سپس به شکل دارویی مانند قرص، کپسول، پودر یا شربت عرضه می شوند. این ترکیبات فواید فیزیولوژیکی داشته و یا در مقابل بیماری های مزمن نقش محافظتی دارند، به این ترکیبات «فراورده های سلامت بخش طبیعی» هم گفته می شود.

به این ترتیب می توان میوه انگور را به دلیل داشتن آنتوسیانین ها یک غذای فراسودمند در نظر گرفت در حالی که ترکیب مؤثر آنتوسیانین موجود در انگور را می توان از آن استخراج کرده و به شکل قرص یا شربت مصرف نمود که در این صورت به آن غذا - دارو گفته می شود.

شکل ۲- ساختمان شیمیایی آنتوسیانین ها

همچنین می توان ترکیبات غذا - دارو را به مواد غذایی مختلف اضافه کرد. با این وجود مرز بین مواد غذایی فراسودمند و ترکیبات غذا - دارو خیلی واضح نیست و ممکن است بعضی از تولیدکننده ها و مصرف کننده ها این واژه ها را جای یکدیگر استفاده کنند.

در حقیقت مواد غذایی فراسودمند به عنوان قسمتی از رژیم غذایی روزانه در نظر گرفته می شوند اما در عین حال دارای ترکیباتی هستند که از نظر بیولوژیکی فعال بوده و ظرفیت افزایش سلامتی یا کاهش خطر بیماری ها را دارند. نمونه هایی از مواد غذایی فراسودمند شامل غذاهایی می شوند که حاوی مواد معدنی مشخص، ویتامین ها، اسیدهای چرب ضروری یا فیبرهای رژیمی هستند. همچنین این تعریف مواد غذایی را شامل می شود که ترکیبات فعال بیولوژیکی مانند؛ آنتی اکسیدان ها یا پروبیوتیک ها به آنها اضافه می شود. از گروه اخیر می توان به فراورده های لبنی پروبیوتیک اشاره کرد.

نکته

مواد غذایی کاملی که تغییری در آنها صورت نگرفته باشد، مانند سبزی‌ها و میوه‌ها ساده‌ترین شکل مواد غذایی فراسودمند هستند، مثل کلم، هویج و گوجه‌فرنگی که دارای ترکیبات فعال بیولوژیکی هستند.

غنی‌سازی (Enrichment): عبارت است از افزودن یک یا چند ریزمغذی ضروری به مواد غذایی در سطوحی بالاتر از آنچه که به‌طور طبیعی در غذا وجود دارد، کم است یا وجود ندارد، به‌منظور پیشگیری و اصلاح کمبود ناشی از یک یا چند ماده ریزمغذی که در کل جامعه و یا گروه‌های خاصی از جمعیت وجود دارد. فرایند غنی‌سازی، وارد کردن، یا اضافه کردن ترکیب غذا - دارو به مواد غذایی است. غنی‌سازی یا اضافه کردن یک جزء جدید (شامل یک ترکیب غذا دارو) به یک محصول جدید می‌تواند بر ویژگی‌های ترکیبی، فیزیکی‌شیمیایی و در نتیجه بر ماندگاری تأثیر گذارد. نوع و حلالیت ترکیب غذا دارو بر طراحی فرمولاسیون و فراوری مورد استفاده در تولید آن تأثیر می‌گذارد.

بیشتر بدانید

اغلب، وارد کردن مستقیم این ترکیبات به ماده غذایی ممکن نیست، به این دلیل که بسیاری از آنها به تجزیه شدن حساس هستند و ممکن است با ترکیبات دیگر مواد غذایی برهم‌کنش دهند. در نتیجه باعث از دست رفتن قابلیت زیست دسترس‌پذیری جزء غذا دارو و کاهش کیفیت محصول غذایی شوند؛ بنابراین وارد کردن موفقیت‌آمیز ترکیب غذا - دارو به ماده غذایی نیازمند طراحی مناسب یک سیستم حمل است که اختصاصاً برای محصول هدف طراحی شده باشد.

حامل غذایی (Carriers of food)؛ عبارت است از غذایی که ماده مغذی به آن افزوده می‌شود. امروزه غنی‌سازی به دو صورت انجام می‌شود:

- ۱- **غنی‌سازی اجباری:** در قالب طرح‌های ملی به‌عنوان مثال غنی‌سازی آرد با آهن و فولیک اسید یا نمک با ید.
- ۲- **غنی‌سازی اختیاری:** به‌صورت اختیاری و با انتخاب کارخانجات تولید مواد غذایی به‌طور مثال افزودن ویتامین D به روغن‌های خوراکی.

پرسش

چند نوع محصول صنایع غذایی که عملیات غنی‌سازی روی آنها انجام شده را نام ببرید؟

اصول پایه برای غنی‌سازی در قالب طرح‌های ملی (غنی‌سازی اجباری):

غنی‌سازی باید با تصمیم سازمان‌های دولتی ذی‌ربط در مورد نوع و مقدار ریزمغذی‌ها، نوع غذای انتخاب شده برای غنی‌سازی به‌عنوان حامل و براساس تصحیح مشکلات تغذیه‌ای خاص جامعه هدف و الگوی مصرف غذایی هر منطقه صورت گیرد.

در این رابطه باید شواهدی مبنی بر نیاز به دریافت ریزمغذی خاصی در یک یا چند گروه از جامعه به واسطه کمبود و یا دریافت مقادیر کم آن ترکیب موجود باشد.

در غنی‌سازی سه نکته اساسی باید لحاظ و تعیین شود:

- ۱ انتخاب نوع ماده غذایی به‌عنوان حامل؛
- ۲ انتخاب مواد مغذی ضروری با هدف غنی‌سازی؛
- ۳ مقدار مواد مغذی ضروری با هدف غنی‌سازی.

غذایی که به عنوان حامل ریزمغذی انتخاب می شود باید توسط جامعه تحت خطر کمبود، مصرف شود.

مقدار ریزمغذی افزوده شده به غذا باید برای بهبود یا پیشگیری از کمبود آن کافی باشد.

- شرایط زیر باید برای انجام هر نوع غنی سازی لحاظ شود:
- ریزمغذی های ضروری باید با توجه به وجود آنها در منابع غذایی دیگر، در مقادیری به مواد غذایی اضافه شوند که منجر به دریافت مقدار بیش از اندازه و یا نامعلوم آن ماده ریزمغذی در افراد مصرف کننده نشوند.
  - انتخاب غذای حامل باید بر اساس میزان مصرف آن در جامعه هدف باشد.
  - مقدار ریزمغذی باید به نحوی باشد که موجب جذب بیش از حد در افراد با مصرف بالای این محصولات نشود.
  - افزودن ریزمغذی ها به مواد غذایی باید به نحوی باشد که موجب اثرات زیان آور بر متابولیسم سایر مواد مغذی و یا بروز عوارض جانبی نشود.
  - ریز مغذی افزوده شده به ماده غذایی باید از نظر بیولوژیکی از غذای مصرف شده قابل دریافت باشد.
  - افزودن ریزمغذی به مواد غذایی نباید تغییری در خصوصیات مواد غذایی (از قبیل رنگ، طعم، بو، ماهیت و فرایند تولید) ایجاد کند و همچنین نباید زمان ماندگاری مواد غذایی را به طور محسوسی کاهش دهد. این امر معمولاً در مورد غنی سازی با مواد معدنی بسیار مهم است.
  - تکنولوژی و امکان فراوری ماده غذایی در جهت غنی سازی آن به نحو درست و مطلوب موجود باشد.
  - افزودن ریزمغذی ها باید به نحوی باشد که طی فرایندهای فراوری، نگهداری، توزیع و مصرف در غذا پایدار بوده و تخریب یا حذف نشوند.
  - افزودن ریزمغذی ها نباید به نحوی باشد که موجب فریب یا گمراهی مصرف کننده در مورد ارزش غذایی آن محصول شود.
  - روش های اندازه گیری، پایش و کنترل کیفیت مقادیر ریزمغذی افزوده شده به غذا باید از طریق تولید کننده و سازمان ناظر در دسترس و امکان پذیر باشد.
  - مقدار دریافت ریزمغذی از مواد غذایی که به عنوان حامل انتخاب می شود باید ثابت و یکنواخت بوده و مقادیر حداکثر و حداقل میزان دریافت مشخص باشد.
  - افزودن ویتامین ها و املاح به مواد غذایی باید با دقت پایش و کنترل شود چرا که این مواد به شدت نسبت به اکسیداسیون، حرارت، نور و ... حساس هستند. علاوه بر کنترل مقادیر افزوده شده، این مواد باید به شکلی یکنواخت در کل ماده غذایی حامل پخش شوند.
  - غنی سازی عموماً در غذاهای فراوری شده صورت می گیرد و افزودن مواد مغذی ضروری و ریزمغذی ها به مواد غذایی زیر ممنوع است:
  - محصولات کشاورزی خام نظیر میوه ها، سبزی ها، حبوبات و غلات
  - غذاهای فراوری شده مانند چای، قهوه و کاکائو و ادویه جات
  - آب آشامیدنی
  - غذاهای خام نظیر گوشت قرمز، طیور، ماهی، میگو، تخم مرغ و نیز فراورده های گوشتی حاصل از آنها مثل سوسیس، کالباس، همبرگر و غذاهای با سدیم بیش از ۴۵۰ میلی گرم به ازای هر واحد مصرف (serving size)

- غذاهای کنسروی و نیمه‌کنسروی
- غذاهای با اسیدهای چرب اشباع و اسیدهای چرب ترانس بیش از ۲ گرم و یا فراورده‌هایی که بیش از ۱۵ درصد انرژی آنها از اسیدهای چرب اشباع و یا اسیدهای چرب ترانس تأمین می‌شود.
- غذاهایی که بیش از ۳۰ درصد از انرژی آنها حاصل از قندهای ساده (مونو و دی ساکاریدها) باشد.
- فراورده‌های حجیم شده نظیر اسنک‌ها، چیپس و ...

بحث کلاسی

در مورد دلایل ممنوعیت غنی‌سازی هریک از گروه‌های غذایی فوق بحث کنید.

انتخاب مواد مغذی ضروری با هدف غنی‌سازی اختیاری

ویتامین‌ها و مواد معدنی را که می‌توان به شکل اختیاری به غذا افزود به دو دسته تقسیم می‌شوند:

(الف) ریزمغذی‌هایی که اثرات سوءجانبی از آنها گزارش نشده و یا محدوده امنیت بالایی دارند مانند: تیامین، ریبوفلاوین، پانتوتنیک اسید، بیوتین، ویتامین B_{۱۲}، ویتامین C، بتاکاروتن، ویتامین E، ویتامین E و نیاسین.

(ب) ریزمغذی‌هایی که اثرات سوءجانبی جدی داشته اما در غنی‌سازی‌های اختیاری امکان جذب بیش از حد آنها (Over dose) در مقادیر افزوده شده وجود ندارد: کلسیم، فولیک اسید، منیزیم و ویتامین D.

نکته

از این دو گروه افزودن ریزمغذی‌هایی که در قالب طرح‌های ملی به مواد غذایی اضافه می‌شوند نظیر آهن و ید ممنوع است.

مقادیر توصیه شده دریافت ریزمغذی‌ها (RNI) با توجه به انجام مطالعات جامعه‌نگر و براساس ویژگی‌های سنی و جنسیتی به نحوی تعریف شود که اکثریت (۹۷ درصد) افراد سالم در هر گروه آن را دریافت می‌نمایند.

جدول ۱- غنی‌سازی مواد غذایی

ماده غذایی	عامل افزوده‌شده
نمک	ید، آهن، فلونور
آرد، نان، برنج	ویتامین‌های B _۱ ، B _۲ ، نیاسین و آهن
شیر، مارگارین	ویتامین‌های A و D
شیرهای خشک نوزادان، کلوچه‌ها	آهن
شیرسویا، آب میوه	کلسیم
غلات آماده مصرف	ویتامین‌ها، مواد معدنی
نوشابه‌های رژیمی	ویتامین‌ها، مواد معدنی
محلول‌های مخصوص تغذیه با لوله و تغذیه وریدی	ویتامین‌ها، مواد معدنی

مقررات برچسب گذاری غذاهای غنی شده

علاوه بر رعایت قوانین کلی، موارد زیر نیز باید برای برچسب گذاری غذاهای غنی شده لحاظ شوند:

- دفعات مصرف فراورده غذایی
- مقدار مصرف در هر نوبت بر اساس وزن فراورده (برای غذاهای جامد) یا حجم (برای غذاهای مایع)
- کالری به ازای هر نوبت مصرف
- مقدار و نوع ریزمغذی افزوده شده در هر نوبت مصرف

- غذایی که با عبارت «حاوی» از یک ماده ریزمغذی برچسب گذاری می شود باید دارای حداقل ۵ درصد (برای ویتامین C ۲۰ درصد) از میزان مورد نیاز روزانه در هر وعده غذایی باشد.

- غذایی که با عبارت «منبع خوب» از یک ماده ریزمغذی برچسب گذاری می شود باید دارای حداقل ۱۰ درصد (برای ویتامین C ۳۵ درصد) از میزان مورد نیاز روزانه در هر وعده غذایی باشد.

- غذایی که با عبارت «سرشار از» برچسب گذاری می شود باید دارای ۲۰ درصد از میزان مورد نیاز روزانه (برای ویتامین C ۵۰ درصد) در هر وعده غذایی باشد.

نقش میکروارگانیزم ها در تهیه غذاهای فراسودمند

در تهیه برخی از غذاهای فراسودمند، به جای افزودن ترکیبات مغذی، میکروارگانیزم هایی که دارای اثرات فیزیولوژیک مطلوب برای بدن هستند، اضافه می کنند. به غذاهای حاوی این نوع میکروارگانیزم های مفید، غذای پروبیوتیکی گفته می شود.

تاریخچه استفاده از میکروارگانیزم های زنده در غذا به ویژه باکتری های تولیدکننده لاکتیک اسید به منظور حفظ و بهبود سلامت انسان بسیار طولانی است. از زمان پیدایش عصر میکروب شناسی، تعدادی از محققین این اثرات مفید را به تعادل میکروبی روده نسبت دادند. فرضیه پروبیوتیک ها در اوایل سال ۱۹۰۰ شکل گرفت، زمانی که دانشمندی به نام متچینکوف این فرضیه را مطرح کرد که مصرف ماست حاوی لاکتوباسیلوس منجر به کاهش باکتری های تولیدکننده سم در روده شده و در نتیجه باعث افزایش طول عمر میزبان می شود.

پروبیوتیک ها:

میکروارگانیزم های (باکتری و مخمر) زنده و فعالی هستند که با استقرار در بخش های مختلف بدن (به ویژه روده) به تعداد مناسب، با فعالیت زیستی خود، عمدتاً از طریق حفظ و بهبود توازن فلور میکروبی روده میان میکروارگانیزم های سودمند و زیان بخش، دربردارنده خواص سلامت بخش برای میزبان هستند.

واژه «پروبیوتیک» در زبان لاتین به معنای «حیات بخش» است و از نظر مفهوم در مقابل واژه «آنتی بیوتیک» به معنای «ضد حیات» قرار دارد.

پری بیوتیک ها:

ترکیباتی اساساً الیگوساکاریدی (Oligosaccharide) هستند که توسط آنزیم های گوارشی انسان قابل هضم نبوده و یا هضم پذیری کمی دارند و در نتیجه رشد و یا فعالیت میکروارگانیزم های پروبیوتیک را به طور انتخابی تحریک می کنند.

سین بیوتیک ها:

فراورده هایی هستند که حاوی انواعی از پروبیوتیک ها و پری بیوتیک ها هستند. کاربرد توأم دو عامل یادشده با هدف ایجاد هم افزایی در اثرات سلامت بخش آنها صورت می گیرد.

قابلیت زیستی (زنده‌مانی):

درجه زنده و فعال بودن میکروارگانیسم‌های پروبیوتیک در محصول نهایی است. این ویژگی اغلب از راه شمارش تعداد سلول‌های زنده و فعال پروبیوتیک در محیط کشت تعیین می‌شود.

ماده غذایی پروبیوتیک باید دارای ویژگی‌های زیر باشد:

- خود فراورده سلامت‌بخش بوده و یا اینکه دست کم مضر نباشد.
- توسط طیف وسیعی از مردم مصرف شود.
- امکان تولید دائمی آن وجود داشته باشد.
- شرایط مطلوب از نظر ماندگاری میکروارگانیسم پروبیوتیک را دارا باشد.
- افزودن میکروارگانیسم‌های پروبیوتیک سبب از بین رفتن خواص حسی و یا ویژه آن نشود.

شکل ۳- منابع پروبیوتیک طبیعی

با توجه به ویژگی‌های فوق محصولات شیری به‌عنوان پایه مناسبی برای تولید فراورده‌های پروبیوتیک هستند.

نکته

خواص سلامت‌بخش عمومی و اختصاصی فراورده‌های پروبیوتیک

پروبیوتیک‌ها معمولاً دارای اثرات سلامت‌بخش کلی و عمومی هستند یعنی اثرات آنها به اندازه داروها زودبروز، مؤثر و مشخص نیست. در مقابل، فراورده‌های پروبیوتیک با خواص سلامت‌بخش اختصاصی هم وجود دارند که دارای اثرات درمانی قوی‌تر، زود بروزتر و مشخص‌تر هستند. برای مثال، در حال حاضر، ماست‌های گوناگون به‌منظور درمان عفونت‌های روده‌ای به ویژه اسهال مورد تولید و مصرف دارند.

باکتری‌های مورد استفاده به‌عنوان پروبیوتیک از گروه ترکیبات عموماً بی‌زیان (GRAS) هستند و نباید بیماری‌زا باشند. این میکروارگانیسم‌ها باید دارای مستندات لازم از طرف شرکت تولیدکننده مبنی بر ایمن بودن آن باشند. تنوع میکروارگانیسم‌های پروبیوتیک همواره در حال افزایش است.

از بین میکروارگانیسم‌های پروبیوتیک جنس لاکتوباسیلوس، گونه‌های لاکتوباسیلوس/اسیدوفیلوس، لاکتوباسیلوس کازبی، بیفیدوباکتریوم بیفیدوم، بیفیدوباکتریوم لانگوم، بیفیدوباکتریوم بروی، بیفیدوباکتریوم/ینفنتیس بیشترین کاربرد تجاری را دارند.

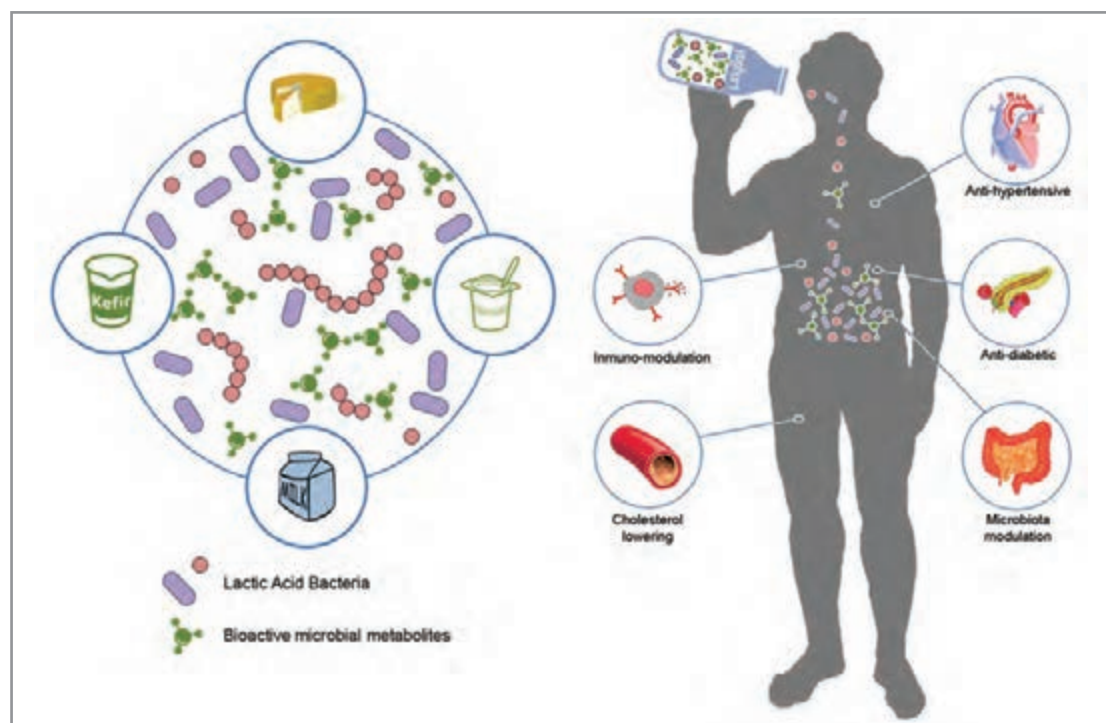
اختلاف نظر زیادی درباره حداقل تعداد باکتری‌های پروبیوتیک در مواد غذایی وجود دارد، ولی عموماً غلظت حداقلی برابر 10^6 - 10^8 CFU/g از یک باکتری، هنگام مصرف و تا تاریخ انقضای محصول برای ایجاد تأثیری پروبیوتیک مورد نیاز است.

فراورده‌های پروبیوتیک باید در شرایطی حمل و نقل و انبارش شوند که قابلیت زیستی و تعداد میکروارگانیسم‌های زنده آن دچار تغییر محسوسی نشود. شرایط نگهداری با توجه به فراورده مورد نظر متغیر است.

معیارهای انتخاب پروبیوتیک‌ها

پروبیوتیک‌ها عموماً از منابع انسانی بوده و به‌عنوان باکتری‌های غیربیماری‌زا محسوب می‌شوند. انتخاب گونه‌های پروبیوتیک عمدتاً بر پایه سابقه تاریخی استفاده از آنها برای مدت‌های مدید بدون داشتن عوارض جانبی مضر صورت می‌گیرد. سایر معیارهای مطرح برای استفاده از گونه‌های باکتریایی مناسب عبارت‌اند از:

- ۱- مقاومت و زنده ماندن در پروسه تکنولوژیک ساخت
- ۲- زنده و فعال ماندن در دستگاه گوارش که به معنی مقاومت در برابر اسید معده و اسیدهای صفراوی است.
- ۳- توانایی اتصال به سلول‌های اپی‌تلیا روده
- ۴- توانایی آنتاگونیسم کردن پاتوژن‌ها از طریق تولید ترکیبات ضد باکتری، حذف رقابتی آنها یا کاهش PH داخل کولون.
- ۵- توانایی تثبیت فلورباکتری‌های روده

شکل ۴- اثرات مصرف فراورده‌های پروبیوتیکی

اغلب فراورده‌های پروبیوتیکی که تاکنون مورد مطالعه قرار گرفته‌اند یا در بازار موجودند، ایمن هستند و در هزاران نفر از افرادی که تاکنون مصرف این فراورده‌ها را گزارش کرده‌اند، هیچ‌گونه عارضه جانبی آشکاری از خود نشان نداده‌اند.

ترکیبات شیمیایی مفید در تهیه غذاهای فراسودمند

نقش آنتی‌اکسیدان‌ها در تولید غذاهای فراسودمند

رادیکال‌های آزاد اتم‌ها یا مولکول‌هایی هستند که به‌خاطر وجود تک الکترون آزاد، بسیار واکنش‌پذیرند و به‌عنوان پذیرنده الکترون و عامل اکسیدکننده عمل می‌کنند و آسیب‌های جبران‌ناپذیری را به ماکرومولکول‌های بدن مانند DNA، و عملکرد مولکول‌های زیستی اصلی بدن شامل پروتئین‌ها، لیپیدها و کربوهیدرات‌ها وارد می‌سازند. بیشترین اثر تخریبی رادیکال‌های آزاد متوجه غشاء سلولی و غشاء میتوکندری‌ها است. در بدن سیستم‌های خاصی برای مقابله با آسیب حاصل از رادیکال‌های آزاد وجود دارد که به نام سیستم‌های دفاع آنتی‌اکسیدانی معروفند. زمانی که عدم تعادل در میزان تولید رادیکال‌های آزاد و سیستم دفاع آنتی‌اکسیدانی پیش آید، این حالت را استرس اکسیداتیو (Oxidative Stress) گویند. محافظت سلول‌ها در برابر استرس اکسیداتیو، ظرفیت آنتی‌اکسیدانی را در انسان افزایش می‌دهد.

آنتی‌اکسیدان‌ها مکانیسم‌های دفاعی بدن در برابر اکسیدان‌ها هستند که در حذف ترکیبات رادیکالی و برقراری تعادل بین واکنش‌های اکسایش-کاهش در بدن نقش مهمی را ایفا می‌کنند. مهم‌ترین و فراوان‌ترین آنتی‌اکسیدان‌های آنزیمی شامل کاتالاز، گلوکاتایون پراکسیداز، سوپراکسید دیسموتاز و آنتی‌اکسیدان‌های غیرآنزیمی شامل ویتامین E، ویتامین C، ویتامین A، فلاوونوئیدها، آنتوسیانین‌ها، ترکیبات پلی‌فنولی و شلاته‌کننده‌های یون فلزی هستند. سطح پایین آنتی‌اکسیدان‌ها یا مهار آنزیم‌های آنتی‌اکسیدان، باعث استرس اکسیداتیو شده که می‌تواند به آسیب یا مرگ سلول بیانجامد. یکی از انواع غذاهای فراسودمند، افزودن آنتی‌اکسیدان‌های طبیعی به مواد غذایی است. از مهم‌ترین آنتی‌اکسیدان‌های طبیعی ترکیبات پلی‌فنولی هستند. واژه پلی‌فنول برای توصیف گستره وسیعی از ترکیبات فنولیک به کار می‌رود که در بسیاری از میوه‌ها و سبزی‌ها و محصولات گیاهی دیگر مانند چای، کاکائو، زیتون و دانه انگور وجود دارند.

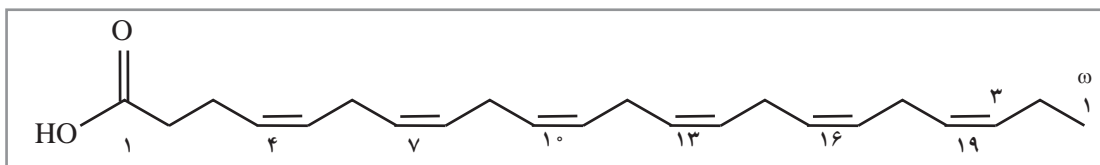
در فرایند تصفیه روغن‌های خوراکی، آنتی‌اکسیدان‌های سنتتیک مثل BHA یا BHT به آنها اضافه می‌شود، اما چنین محصولاتی را فراسودمند نمی‌دانند، زیرا در فراورده‌هایی سودمند باید از آنتی‌اکسیدان‌های طبیعی مثل توکوفرول یا ترکیبات پلی‌فنولیک‌ها استفاده کرد.

بیشتر بدانید

نقش ترکیبات حاوی امگا ۳ در تولید غذاهای فراسودمند

غذاهای فراسودمند به آن دسته از مواد غذایی اطلاق می‌شود که علاوه بر سالم و ایمن بودن، سودمند نیز باشند و از بروز بیماری‌ها جلوگیری نمایند. روغن‌های فراسودمند نیز جزو همین گروه هستند. این نوع از روغن‌ها باید نسبت مناسبی از اسیدهای چرب ضروری امگا ۳ و امگا ۶ داشته باشند. اسیدهای چرب ضروری به اسیدهای چربی گفته می‌شود که در بدن تولید نشده و حتماً باید از طریق غذا وارد بدن شوند.

شکل ۵- ساختار اسید چرب امگا ۳

یکی از سیستم‌های طبقه‌بندی اسیدهای چرب غیراشباع، سیستم امگایی است. اساس کار این سیستم محل قرارگیری اولین باند دوگانه از انتهای متیل اسید چرب است. این سیستم طبقه‌بندی به‌ویژه در علم فیزیولوژی و تغذیه کاربرد دارد. براین اساس سه گروه مهم از اسیدهای چرب از هم تفکیک می‌شوند.

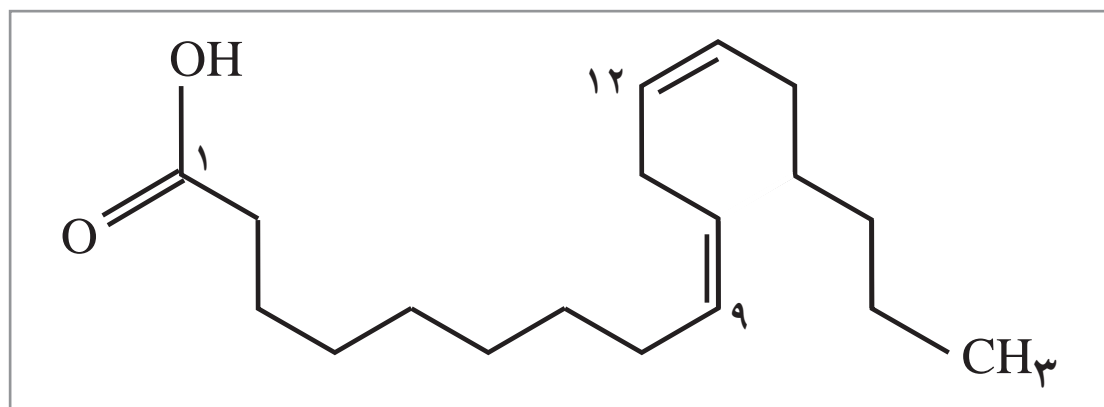
الف) اسیدهای چرب خانواده ۹-ω: در این اسیدهای چرب اولین باند دوگانه روی کربن شماره ۹ از انتهای متیل قرار دارد. از این گروه می‌توان به اولئیک اسید اشاره کرد.

ب) اسیدهای چرب خانواده ۶-ω: اولین باند دوگانه اسیدهای چرب این گروه روی کربن شماره ۶ انتهای متیل قرار دارد. از این گروه می‌توان به لینولئیک و آراشیدونیک اسید اشاره کرد. بدن انسان قادر به سنتز اسیدهای چرب این گروه نیست. بنابراین اسیدهای چرب این گروه را اسیدهای چرب ضروری می‌نامند.

ج) اسیدهای چرب خانواده ۳-ω: اولین باند دوگانه اسیدهای چرب این گروه روی کربن شماره ۳ از سمت متیل قرار دارد. از این گروه می‌توان به لینولئیک اسید و ایکوزاپنتائونیک اسید و دوکوزاهگزانولئیک اسید (DHA) اشاره کرد.

اسیدهای چرب این گروه اثرات فیزیولوژیک بسیار مفیدی دارند. از این رو به این گروه هم اسیدهای چرب ضروری گفته می‌شود.

بالا بردن سلامت افراد یک جامعه از شاخص‌های مهم بهداشتی و پیشرفت جوامع محسوب می‌شود. سلامتی می‌تواند متأثر از دو عامل ژنتیک و عوامل محیطی باشد. انسان‌ها در طول ده هزار سال گذشته به لحاظ ژنتیکی تغییر چندانی نکرده‌اند ولی به لحاظ نوع غذا، مصرف انرژی و فعالیت‌های فیزیکی تغییر زیادی نموده‌اند. در تغذیه انسان‌های اولیه نسبت امگا ۶ به امگا ۳ در حدود ۱ به ۱ تا ۲ به ۱ بوده است. به هم خوردن این تعادل یعنی به هم خوردن تنظیم و رشد بدن که نتیجه آن ابتلا به بیماری‌هایی مانند بیماری‌های اکتسابی قلبی، فشار خون بالا، دیابت، سرطان و انواع حساسیت‌ها است. هرچند مصرف امگا ۳ باعث ارتقای سلامت افراد می‌شود و خاصیت ضدالتهابی و ضدسرطانی آن شناخته شده است اما اسیدهای چرب امگا ۳ و امگا ۶ از نظر متابولیسم و عملکرد با یکدیگر متفاوتند و بهترین حالت برای بدن تعادل این دو اسیدچرب است. نسبت سالم امگا ۶ به امگا ۳، طبق نظر پژوهشگران، از ۱ به ۱ تا ۴ به ۱ است متفاوت است. برخی معتقدند که نسبت ۴ به ۱ (مقدار امگا ۶ حدود چهار بار بیشتر از امگا ۳) نسبت سالم‌تری است.

شکل ۶- ساختمان شیمیایی اسید چرب امگا ۶

تمایل به مصرف اسیدهای چرب امگا ۳ از آنجا ناشی می‌شود که آنها اثرات سلامت‌بخشی زیادی مانند بهبود کارایی قلب و عروق و مغز و جلوگیری از بیماری‌های التهابی دارند. از گروه اسیدهای چرب امگا ۳ می‌توان به DHA، اشاره کرد. مهم‌ترین منبع امگا ۳ روغن ماهی است اما با توجه به کمبود منابع ماهی، در دسترس نبودن آن در تمام مکان‌ها، مدت زمان ماندگاری کوتاه،

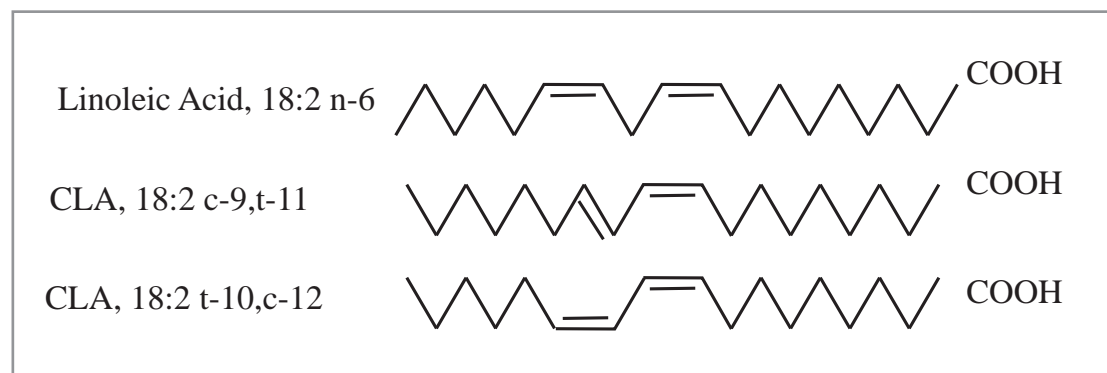
شکل ۷

بو و طعم نامطلوب، مشکلات آلودگی و طبخ و مهم‌تر از همه آلودگی ماهی‌ها با جیوه و سرب، امروزه برای تأمین این اسیدهای چرب بیشتر از منابع گیاهی استفاده می‌شود. منابع گیاهی، ارزان‌تر و با قابلیت دسترسی بیشتر هستند. مهم‌ترین اسیدهای چرب امگا ۳ در منابع گیاهی آلفالینولیک اسید است که بالاترین میزان آن در بزرک (روغن بذر کتان) وجود دارد.

لینولئیک اسید کونژوگه (CLA) (Conjugated Linoleic Acid) به گروهی از اسیدهای چرب غیراشباع مزدوج اطلاق می‌شود که از لینولئیک اسید مشتق می‌شوند. باکتری‌های دستگاه گوارش نشخوارکنندگان با بیوهیدروژناسیون لینولئیک اسید این فرم‌های مختلف را تولید می‌کنند.

مقدار این اسید چرب در شیر و گوشت حیوانات نشخوارکننده بستگی به نوع تغذیه آنها دارد به‌طوری که در صورت چریدن در مراتع پوشیده شده از علف‌های تازه بیشترین میزان CLA در محصولات به‌دست آمده از دام یافت می‌شود، تغییر در رژیم غذایی دام می‌تواند میزان CLA را تا ۱۰ برابر افزایش دهد. در سال‌های اخیر ویژگی‌های تغذیه‌ای و درمانی بسیار مناسبی برای این اسید چرب گزارش شده است. از آن جمله می‌توان به اثرات ضد چاقی، بهبود شاخص توده بدنی، کاهش فشار خون، کاهش کلسترول تام و کاهش LDL، کاهش تصلب شرایین و در نهایت خاصیت ضدسرطانی اشاره کرد. به‌واسطه این ویژگی‌های مناسب تغذیه‌ای امروزه غنی‌سازی مواد غذایی با این اسید چرب مهم هم مرسوم شده است.

علاوه بر اسیدهای چرب امگا ۳ که در دو دهه اخیر توجه زیادی را به خود جلب کرده‌اند، تعداد زیادی از لیپیدهای بیواکتیو رژیمی مثل، فیتواسترول، فیتواستاتینول‌ها، ویتامین‌های محلول در چربی و کاروتنوئیدها جهت توسعه مواد غذایی فراسودمند به مواد غذایی اضافه می‌شوند.

شکل ۸- لینولئیک اسید کونژوگه CLA

یکی دیگر از اسیدهای چرب دارای اثرات فیزیولوژیک بسیار مناسب، اسید چرب شاخص روغن هسته انار (پانیسیک اسید) است. این اسید چرب ایزومر مزدوج، لینولنیک اسید است. اثرات درمانی و تغذیه‌ای مناسبی برای این اسید چرب به اثبات رسیده است.

نقش استرول‌های گیاهی در تولید غذاهای فراسودمند

ترکیبات لیپیدی (روغن‌ها و چربی‌ها) از دو بخش قابل صابونی شدن (ترکیبات گلیسیریدی) و غیرقابل صابونی شدن (ترکیبات غیر گلیسیریدی) تشکیل شده‌اند.

بخش غیرصابونی شدن معمولاً از نظر مقداری بین ۱ تا ۳ درصد روغن‌ها را به خود اختصاص می‌دهند. این بخش شامل اجزاء متفاوتی است که از آن جمله می‌توان به ترکیبات استرولی، ویتامین‌های محلول در چربی، هیدروکربن‌ها و رنگدانه‌ها اشاره کرد.

ترکیبات استرولی فراوان‌ترین جزء ترکیبات غیر قابل صابونی شدن تمام روغن‌ها و چربی‌ها هستند. این ترکیبات از لحاظ ساختمانی جزء گروه ترکیبات استروئیدی هستند و با ویتامین D، هورمون‌های جنسی و اسیدهای صفراوی در یک خانواده قرار دارند. مهم‌ترین استرول جانوری کلسترول است. کلسترول‌های گیاهی را فیتواسترول می‌نامند. از این گروه می‌توان به بتاسیتواسترول اشاره کرد.

فیتواسترول‌ها (استرول‌های گیاهی) ترکیباتی هستند که به‌طور طبیعی در گیاهان وجود دارند. غنی‌ترین منابع فیتواسترول‌ها، روغن‌های گیاهی هستند. این ترکیبات به‌صورت پودر سفیدرنگ، نامحلول در آب و دارای نقطه ذوب ۱۰۰ تا ۲۱۵ درجه سلسیوس هستند که برخلاف داروها، اساساً در روده جذب نشده و به همراه کلسترول از بدن خارج می‌شوند. فیتواسترول به دلیل تشابه ساختمانی با کلسترول، برای جذب در روده با این ماده رقابت می‌کنند. لذا موجب کاهش سطح کلسترول خون تا ۴۰ درصد می‌شوند. همچنین این ترکیبات در بهبود دیابت نوع ۲، کاهش خطر ابتلا به سرطان معده، جلوگیری از رشد تومور، بهبود بیماری‌های التهابی و تصلب شرایین، مفید هستند.

اغلب روغن‌های گیاهی خام دارای حدود ۱ تا ۵ گرم فیتواسترول به ازای هر کیلوگرم روغن هستند. نتایج نشان می‌دهد که جذب روزانه ۲ گرم فیتواسترول، سطح LDL را به میزان ۱۰ درصد کاهش می‌دهد. البته مصرف بسیاری از این ترکیبات می‌تواند موجب کاهش جذب ویتامین‌های محلول در چربی مانند ویتامین D و E نیز شود. به دلیل مزایای مصرف، این ترکیبات گاهی به عنوان مکمل به غذاها افزوده می‌شوند. به‌طور مثال امروزه مارگارین‌های غنی شده با فیتواسترول تهیه می‌شوند. مشکلات اساسی در غنی‌سازی مواد غذایی با فیتواسترول‌ها، نقطه ذوب بالا، طعم و مزه گچی و حلالیت پایین آنها است. فیتواسترول‌ها، به دلیل چربی‌دوست بودن به راحتی در غذاهای پرچرب قابل استفاده‌اند. تهیه امولسیون روغن در آب، حلالیت فیتواسترول‌ها را افزایش داده و موجب افزایش کارایی آنها در کاهش کلسترول می‌شود. از این رو برای غنی‌سازی شیر و ماست با این ترکیبات، از فرم محلول در آب (امولسیون) آنها استفاده می‌شود.

ارزشیابی:

ارزشیابی در این درس براساس شایستگی است. برای هر پودمان یک نمره مستمر (از ۵ نمره) و یک نمره شایستگی پودمان (نمرات ۱، ۲ یا ۳) با توجه به استاندارد عملکرد جدول زیر برای هر هنرجو ثبت می‌شود. امکان جبران پودمان‌ها در طول سال تحصیلی برای هنرجویان و براساس برنامه‌ریزی هنرستان وجود دارد.

الگوی ارزشیابی پودمان چهارم

نمره	استاندارد (شاخص‌ها، داوری، نمره‌دهی)	نتایج	استاندارد عملکرد	تکالیف عملکردی (شایستگی‌ها)
۳	تحلیل نقش کاربردهای مختلف فناوری نانو، غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند در صنعت غذا	بالاتر از حد انتظار	بررسی و تحلیل اثر فناوری نانو، غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند در صنایع غذایی مطابق استانداردهای سازمان ملی استاندارد ایران	۱- کاربرد فناوری نانو در صنعت غذا
۲	تحلیل اثر و کاربردهای فناوری نانو، غنی‌سازی و انواع غذاهای فراسودمند در صنعت غذا	در حد انتظار (کسب شایستگی)		۲- تحلیل غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند
۱	تعیین انواع کاربردهای فناوری نانو، غنی‌سازی و غذاهای فراسودمند در صنعت غذا	پایین‌تر از انتظار (عدم احراز شایستگی)		
	نمره مستمر از ۵			
	نمره شایستگی پودمان از ۳			
	نمره پودمان از ۲۰			

پودمان ۵

کسب اطلاعات فنی

واحد یادگیری ۹

کاربرد مفاهیم و اصطلاحات فنی و تخصصی

در این پودمان، هدف آغاز مسیری برای آشنا شدن هنرجویان با برخی اصطلاحات تخصصی رشته علوم و صنایع غذایی در راستای توانمندسازی ایشان برای استفاده از منابع انگلیسی زبان است. به واسطه اهمیت نحوه کسب اطلاعات و به کارگیری آنها به ویژه در مورد برچسب‌های مواد شیمیایی، محیط‌های کشت میکروبی و نیز مطالعه کاتالوگ‌های فنی بخشی از این پودمان به این موضوع اختصاص یافته است. همچنین با ارائه تصاویر و نمودارهایی بخشی از واژگان تخصصی پودمان‌های قبل به زبان انگلیسی آورده شده است که باید مورد مطالعه و تفسیر قرار گیرد. هزاران نوع ماده شیمیایی در آزمایشگاه‌ها، کارخانه‌ها و مراکز تولیدی مصرف می‌شوند. این مواد شیمیایی در گروه‌های مختلفی طبقه‌بندی می‌شوند. از آن جمله می‌توان به حلال‌ها، آنزیم‌ها، کمک فرایندها، افزودنی‌ها و محیط‌های کشت میکروبی اشاره نمود. بخش عمده‌ای از این مواد توسط چند شرکت بزرگ تولید می‌شوند. این شرکت‌ها برای فراهم آوردن امکان انتخاب مشتری هر ساله کاتالوگی از محصولات خود را منتشر می‌کنند که اطلاعات دقیق محصولات آنها را شرح می‌دهد. مشتریان با مطالعه کاتالوگ‌ها، ماده موردنظر خود را از طریق سایت این شرکت‌ها انتخاب و ثبت سفارش می‌کنند.

بسته‌بندی هر یک از مواد شیمیایی دارای برچسبی است که اطلاعات بسیار دقیقی از آن ماده شیمیایی شامل نام، ویژگی‌های شیمیایی و فیزیکی، اطلاعات خطر، شرایط نگهداری، حمل و نقل و سایر اطلاعات موردنیاز مشتری روی آن درج شده است.

شرکت‌های تولیدی مختلف دارای فرم برچسب مخصوص به خود و متفاوت با دیگر شرکت‌ها هستند. هر تکنسین آزمایشگاه و خط تولید باید قادر به مطالعه و تفسیر این اطلاعات باشد.

استاندارد عملکرد

بررسی و تحلیل مفاهیم و اصطلاحات فنی و تخصصی متداول در صنایع غذایی از منابع به زبان انگلیسی

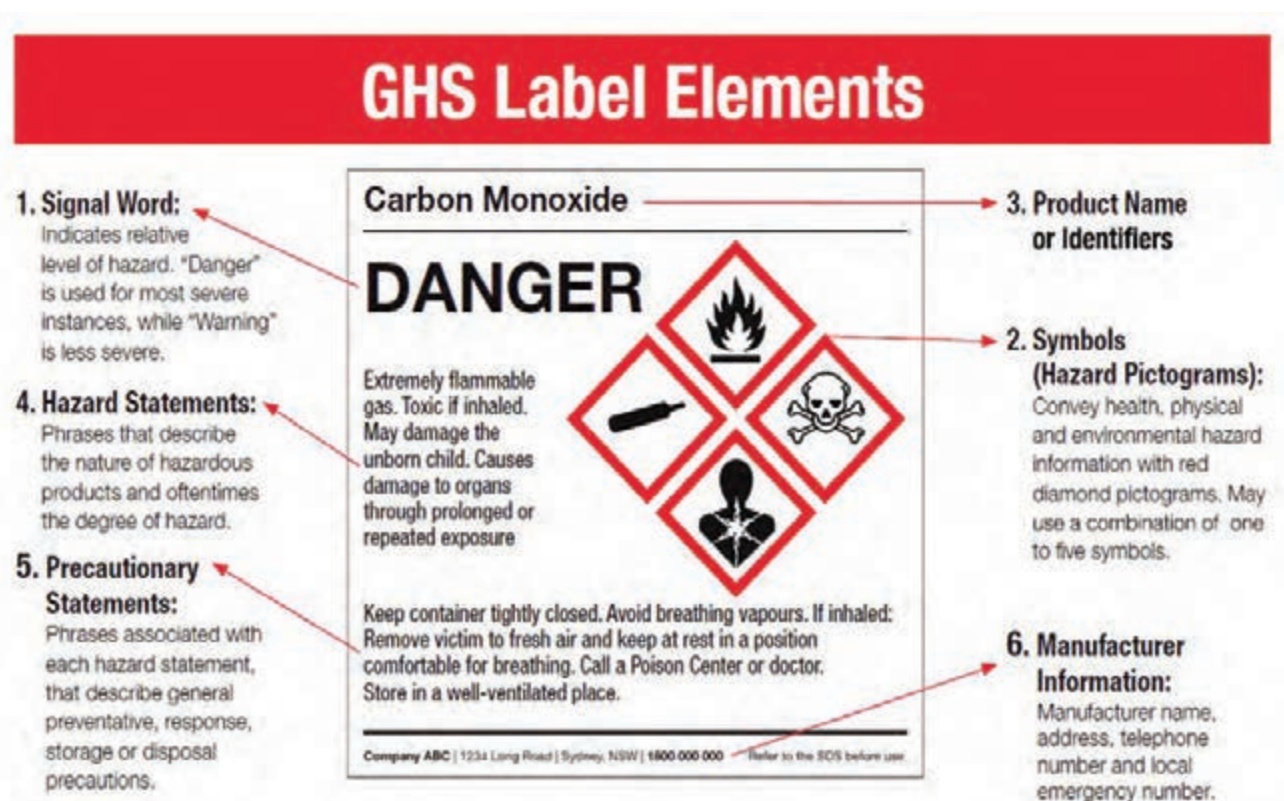
طبقه‌بندی و برچسب‌گذاری مواد شیمیایی در سیستم GHS

در سیستم GHS طبقه‌بندی مواد شیمیایی بر مبنای خطرات فیزیکی، بهداشتی و زیست‌محیطی بوده و روش‌های هماهنگ تبادل اطلاعات خطر در این سیستم شامل برچسب‌گذاری (labelling) از طریق کلمات سیگنال، عبارات خطر و پیکتوگرام‌های هشداردهنده و نیز برگه‌های ایمنی شیمیایی (SDS) با فرمت استاندارد هستند. باید توجه نمود که تقسیم‌بندی GHS مختص مواد شیمیایی بوده و در این سیستم برخلاف تقسیم‌بندی کالاهای خطرناک UN مواد رادیواکتیو و مواد عفونت‌زا حذف شده است.

۱ خطرات فیزیکی

۲ خطرات بهداشتی

۳ خطرات زیست محیطی

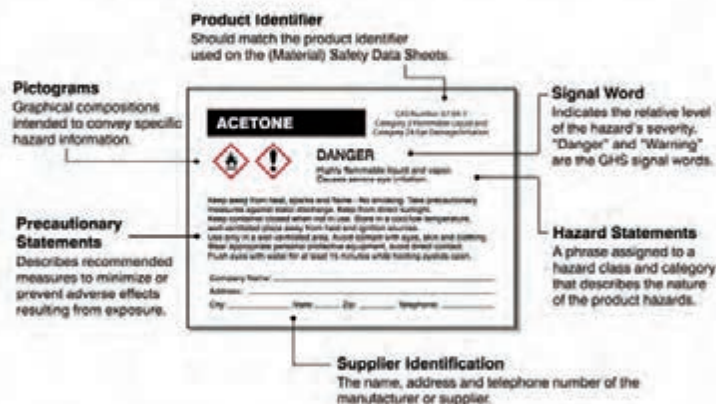

شکل ۱

Globally Harmonized System (GHS)

GHS Labels

The illustration below identifies the components of a GHS label. Actual label design and layout may vary and are subject to the discretion of the competent authority.

GHS Pictograms

Pictured are the standard hazard symbols used in the GHS. Symbols can be used individually and in combinations to define the specific hazard(s) of the chemical.

1.4.10.5.4.1 Location of GHS information on the label

"The GHS hazard pictograms, signal word and hazard statements should be located together on the label. The competent authority may choose to provide a specified layout for the presentation of these and for the presentation of precautionary information, or allow supplier discretion."

For more information, please consult the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) and the Occupational Safety & Health Administration (OSHA).

Note: The information included in this label is believed to be accurate and current. However, Accutest cannot be held responsible for that effect and is not liable for how this product is used. Users are responsible for determining their product's appropriateness for their respective applications. 01/2011

شکل ۲

پیکتوگرام‌های ارائه شده در شکل بالا را بر مبنای نوع خطر دسته‌بندی کنید.

پرسش

با مراجعه به آزمایشگاه هنرستان اطلاعات موجود روی برچسب برخی مواد شیمیایی را ثبت کنید.

فعالیت
کلاسی

در انتخاب مواد شیمیایی از هنرآموز خود کمک بگیرید.

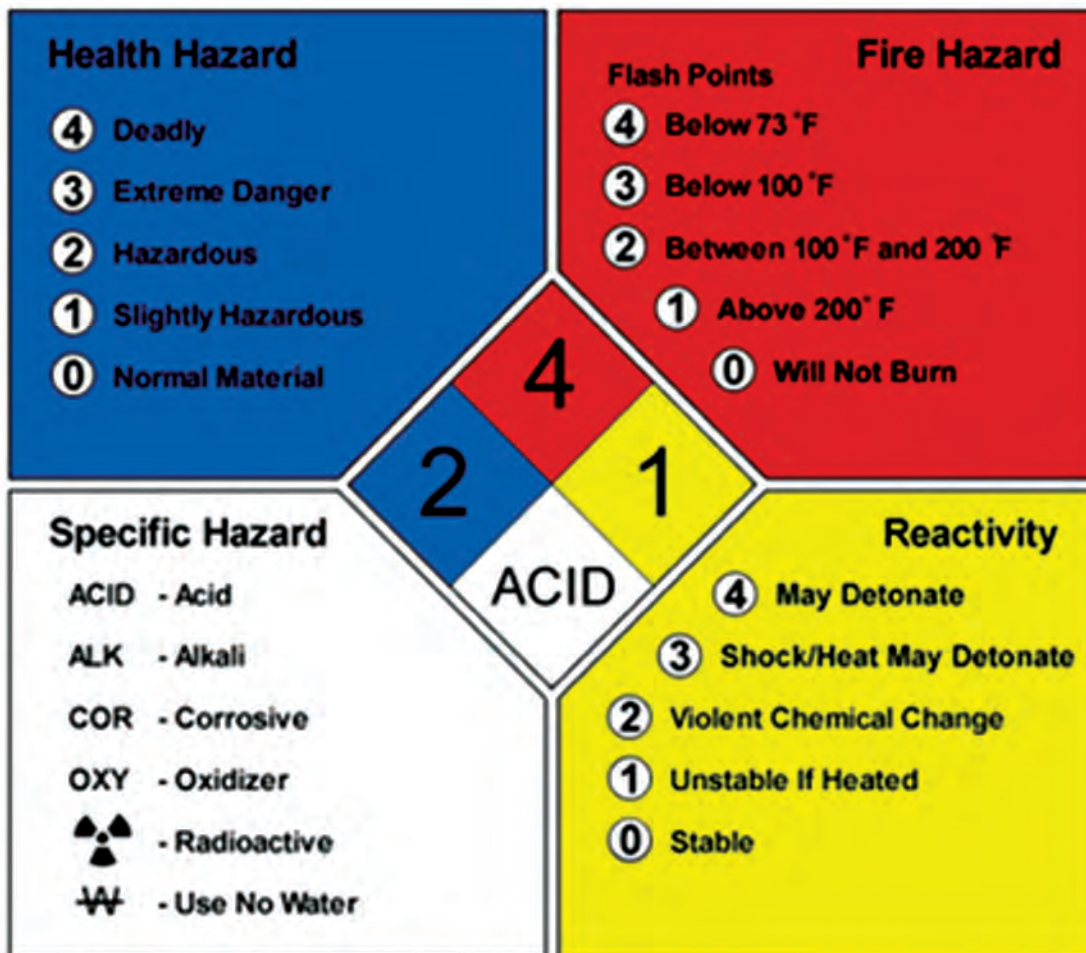
توجه

شکل زیر که نمایانگر نوعی از نحوه بیان خطرات مواد شیمیایی است را تفسیر کنید.

شکل ۳

نمونه برچسب ارائه شده را به دقت بررسی کنید.

The newly designed labels are visually appealing, offer comprehensive product details, and a special emphasis on the handling, storage and safety information along with the hazard pictograms adhering to GHS Compliance!

Manufacturing & Expiry Date

SAP Code

Product Name

Customer Care Contact Details

Batch Number

CAS Number

Maximum Retail Price

Product Grade

Website

Specification

Pack Size

Handling, Storage & Safety Statement

GHS Pictograms

Supplier Identity

QR Code

FINAR
Acetonitrile
Gradient grade for HPLC
M.F. : CH₃CN
M.W. : 41.05

SAP Code : 40030LC250
CASR : 75-05-8
B. No. : 211311115BQ
MFG. : MAR '17
EXP. : FEB '22
MRP : Rs.1425.00
(Incl. Of all taxes)

2500 ml

Qr Code

Customer Care (Toll Free): 1800 250 3433
info@finarchemicals.com
www.finarchemicals.com

Specification
Constr. NMT 10%w/w
Specific gravity, 20°C 0.782-0.783
Distillation range (80-82°C) Min. 99.9%
Assay (GC) Min. 99.9%
Gradient elution test (at 215 nm) 4.0 mAU max
(at 254 nm) 1.0 mAU max
UV Transmission profile (1 cm cell)
at 195 nm Min. 83%
at 200 nm Min. 90%
at 210 nm Min. 96%
at 220 nm Min. 97%
at 230 nm Min. 98%
at 240 nm Min. 99%
Acidity NMT 0.0002 meq/g
Alkalinity NMT 0.0002 meq/g
Water 0.03% Max
Residue on evaporation 0.0004% Max

Remarks: Filtered through 0.2 µm membrane
Packing immediately after use
Not for medical use.

Finar Limited, 18A-18F-18G, VSI, Chakrasana, Sakinaka Road, Sakinaka, Sakinaka Highway, To: Sakinaka, Ahmedabad - 382110 Gujarat, INDIA.

All Product Labels come affixed with a unique QR code. Users can easily scan the QR code through their handheld device such as a smart-phone or a tablet and instantly obtain the Product COA of that particular batch. All you need is a QR code scanner/reader installed in your device which may be downloaded from the Google Play Store for android devices or Apple Store for IOS devices.

Users are advised to observe the storage, handling & safety instructions mentioned on each label and consider them good for use and guaranteed to perform upto the prescribed shelf life of the product.

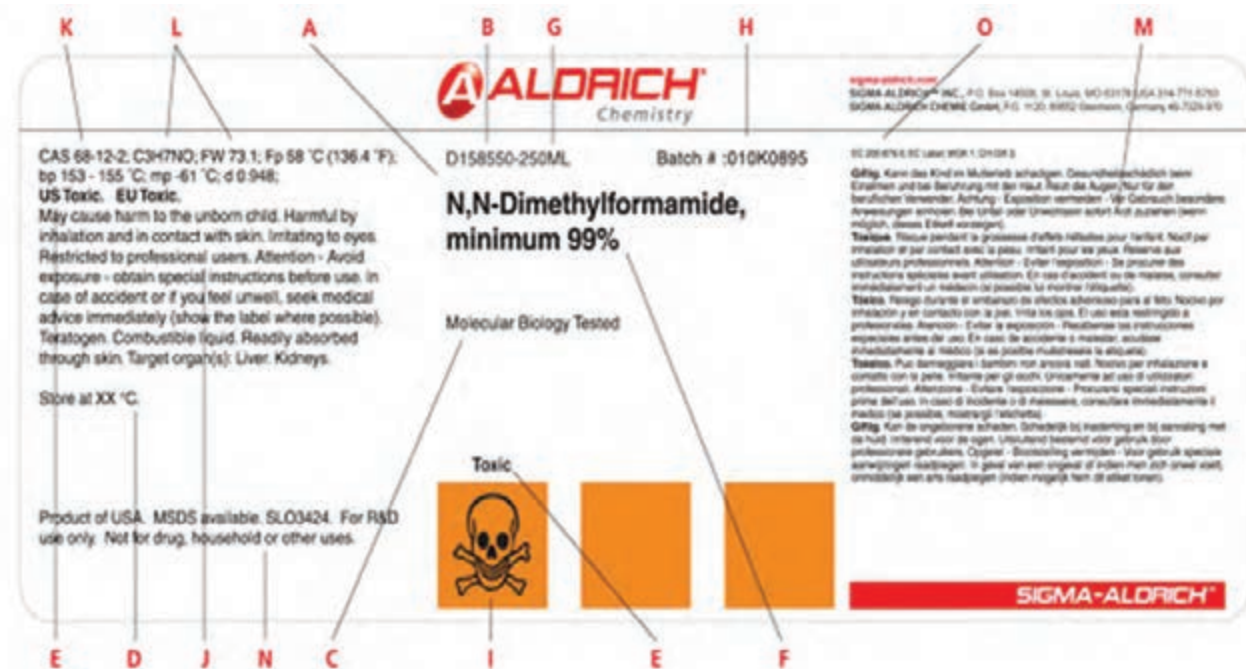
شکل ۴- یک نوع برچسب مواد شیمیایی

در تصاویر زیر هر یک از حروف ارائه شده بیانگر کدام ویژگی ماده شیمیایی است؟

شکل ۵

شکل ۶

یکی از مواد پرکاربرد در آزمایشگاه‌های مواد غذایی محیط‌های کشت میکروبی هستند. روی برچسب محیط‌های کشت علاوه بر اطلاعات ذکر شده و ترکیبات تشکیل دهنده، نحوه آماده‌سازی آنها نیز ارائه می‌شود. به برچسب زیر دقت کنید و نحوه آماده‌سازی آن را مطالعه کنید.

شکل ۷- برچسب محیط کشت

با مراجعه به آزمایشگاه هنرستان ۱۰۰ میلی‌لیتر از یکی از محیط‌های کشت را آماده‌سازی کنید.

فعالیت
کلاسی

در انتخاب محیط کشت از هنرآموز خود کمک بگیرید.

توجه

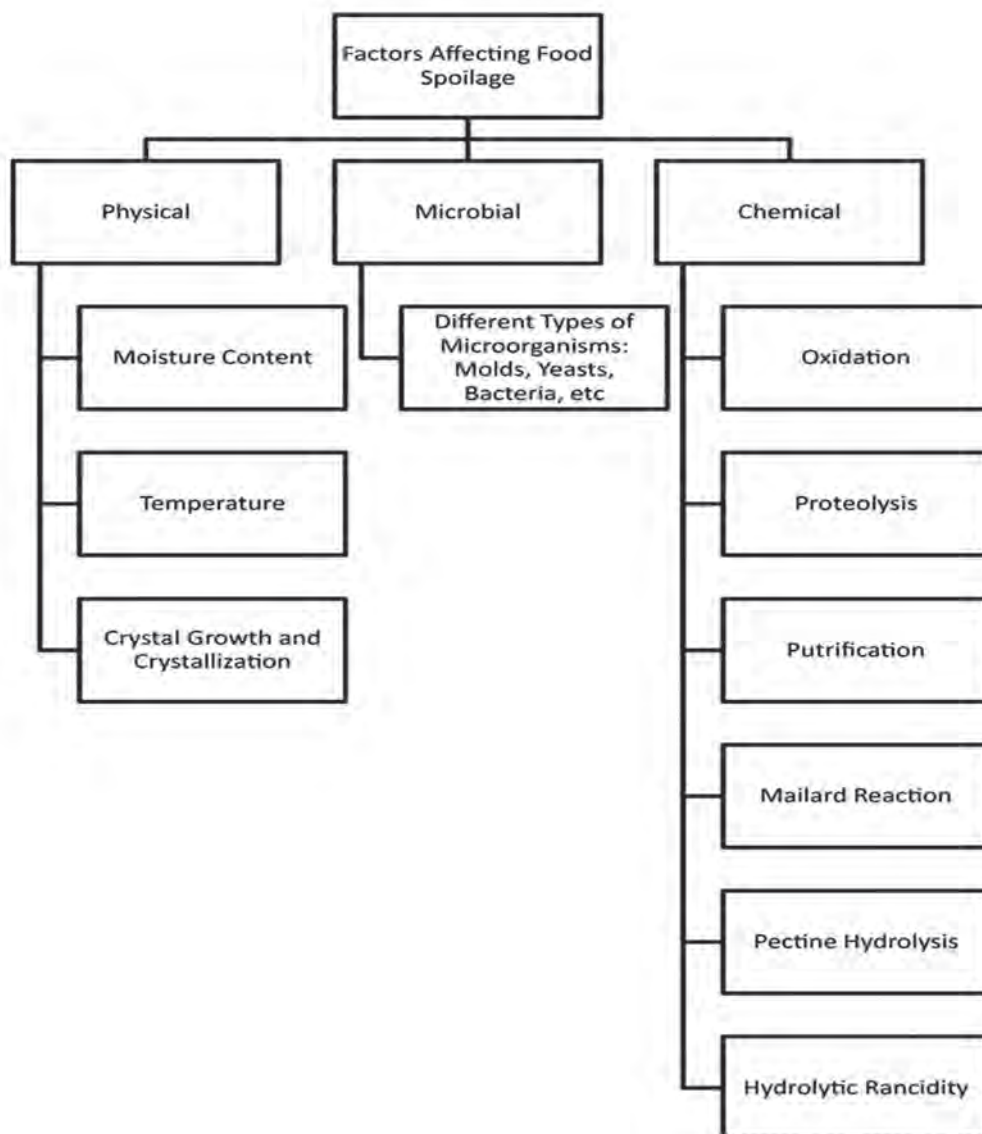
عوامل مؤثر بر فساد مواد غذایی و روش‌های نگهداری آن

هر نوع تغییر کنترل نشده در مواد غذایی را فساد می‌گویند. مصرف ماده غذایی فاسد الزاماً خطرات بهداشتی ندارد به این معنا که یک ماده غذایی فاسد می‌تواند از نظر بهداشتی قابل مصرف باشد. اما به واسطه اینکه نوعی تغییر کنترل نشده در آن رخ داده مشتری پسندی خود را از دست داده است؛ به عنوان مثال شکر یا نمک کلوخه شده و یا بیسکویت خرد می‌شود، با وجود اینکه مصرف این فراورده‌ها هیچ نوع خطر بهداشتی ندارد، اما آنها محصولاتی فاسد محسوب می‌شوند.

بحث کلاسی

عوامل مؤثر بر فساد مواد غذایی را در نمودار زیر بررسی کرده و برای هر یک مثالی بزنید.

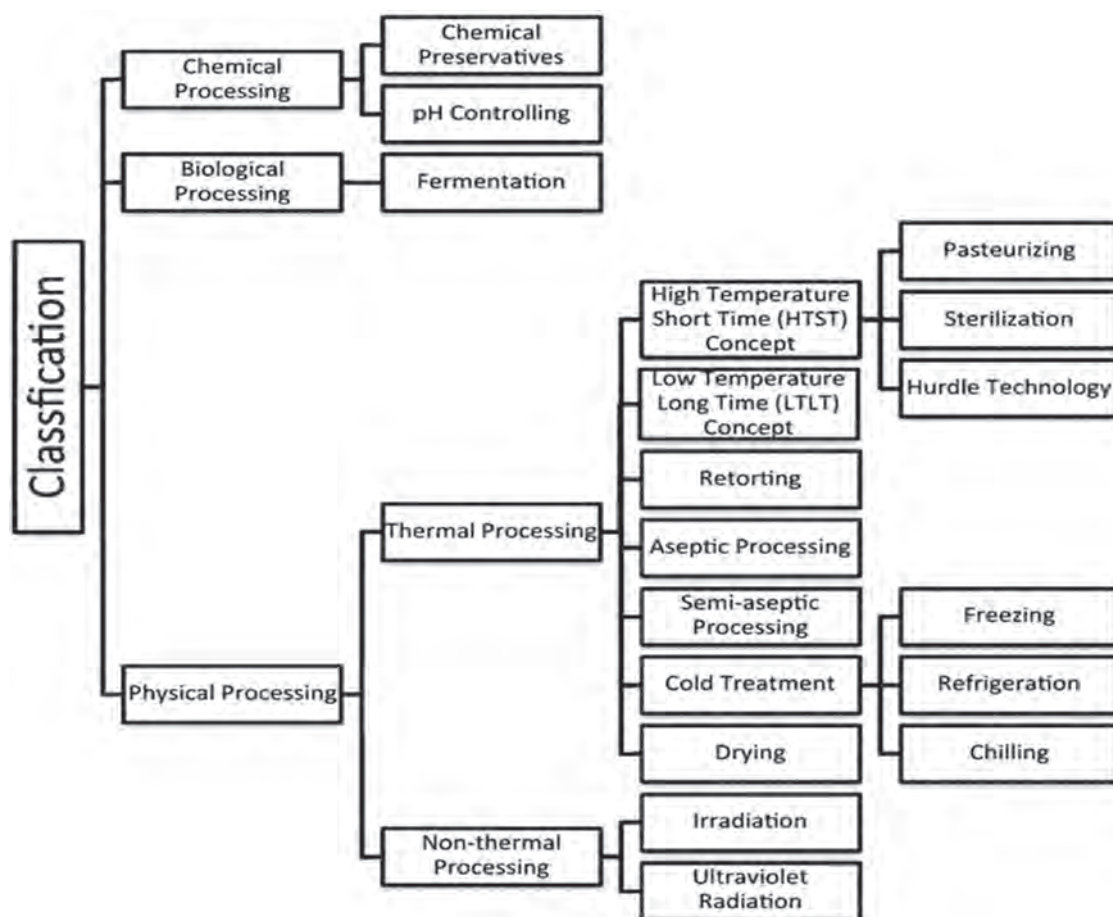

نمودار ۱- عوامل مؤثر بر فساد مواد غذایی

هر یک از هنرجویان درمورد یکی از مواد مؤثر بر فساد مواد غذایی، متن کوتاهی به زبان انگلیسی از سایت‌های معتبر تهیه، ترجمه و در کلاس ارائه نمایند.

از روش‌های مختلفی برای جلوگیری از فساد مواد غذایی استفاده می‌شود. در یکی از روش‌های طبقه‌بندی، این فرایندها به سه دسته: فرایندهای شیمیایی، بیولوژیکی و فیزیکی تقسیم شده‌اند.

نمودار ۲- فرایندهای نگهداری مواد غذایی

درمورد هر یک از روش‌های ارائه شده با ذکر مثال بحث کنید.

درمورد سایر روش‌های نگهداری مواد غذایی تحقیق کرده و نمودار بالا را کامل کنید.

هنگام فراوری مواد غذایی برخی از خطرات ماده غذایی را تهدید می کنند و مانع از تهیه یک محصول غذایی ایمن (safe) خواهند شد. این خطرات در سه گروه اصلی بیولوژیکی، شیمیایی و فیزیکی طبقه بندی شده اند. در کنترل کیفیت مواد غذایی هدف کنترل این عوامل خطر ساز است. در فرایندی تحت عنوان HACCP این عوامل خطر مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرند.

جدول ۱

Three Categories of Food Safety Hazards:

Biological	Chemical	Physical
<ul style="list-style-type: none"> • Bacteria • Parasites and helminths • Virus • Fungi • Prions 	<ul style="list-style-type: none"> • Agricultural chemicals (pesticides) • Natural plant toxins • Animal toxins • Food additives • Medications • Radioactive substances • Alcohol 	<ul style="list-style-type: none"> • Foreign objects in food such as: <ul style="list-style-type: none"> • Hair • Pebbles • Glass shards • Toothpicks • Plastic • Metal fragments • Fabrics

HACCP مخفف چه کلماتی است؟

پرسش

هنگامی که اصول هفت گانه HACCP را به زبان انگلیسی تهیه، ترجمه و در کلاس ارائه کنند.

تحقیق کنید

آلاینده‌های مواد غذایی

فلزات سنگین یکی از آلاینده‌های مهم محیط زیست هستند که در سال‌های اخیر بسیار مورد توجه قرار گرفته‌اند. در جدول زیر ویژگی‌های برخی از آنها ذکر شده است. با مطالعه دقیق این جدول به پرسش‌های مطرح شده پاسخ دهید.

جدول ۲

OVERVIEW OF HEAVY METALS			
HEAVY METALS	DESCRIPTION	SOURCE	HEALTH EFFECTS
MERCURY	Most volatile, highly toxic in vapour.	Incineration of municipal waste, electrical switches, fluorescent light bulbs and mercury bulbs.	Skin burns, damage to the kidneys, severe brain damage, damage to vision.
CADMIUM	It most toxic, it lies in the same sub group of the periodic table.	Cigarette smoke, fertilizer and pesticides, photovoltaic device in tv screens.	Kidney problems, bone diseases, severe pain in joints.
LEAD	Low melting point, structural metal, water ducts in cooking vessels.	Batteries and sinkers in fishing, pipes paints, ceramics.	Neurological and reproductive system effects, blood brain barrier effects.
ARSENIC	Similar to phosphorous, common poison used for murder and suicide.	Pesticides, herbicides, tobacco smoke, wood preservative.	Diarhea, severe vomiting, GI-damage.

۱. مشابهت با فسفر از ویژگی‌های کدام یک از فلزات سنگین است؟

- الف) جیوه
- ب) آرسنیک
- ج) سرب
- د) کادمیوم

۲. کدام یک از موارد زیر از ویژگی‌های فلز کادمیوم است؟

- الف) باعث ناراحتی‌های استخوانی و مفصلی می‌شود.
- ب) در فرم بخار سمیت بالایی دارد.
- ج) در لامپ‌های فلئورسنت وجود دارد.
- د) نقطه ذوب پایینی دارد.

۳ کدام یک از موارد زیر از آسیب‌های فلز جیوه نیست؟

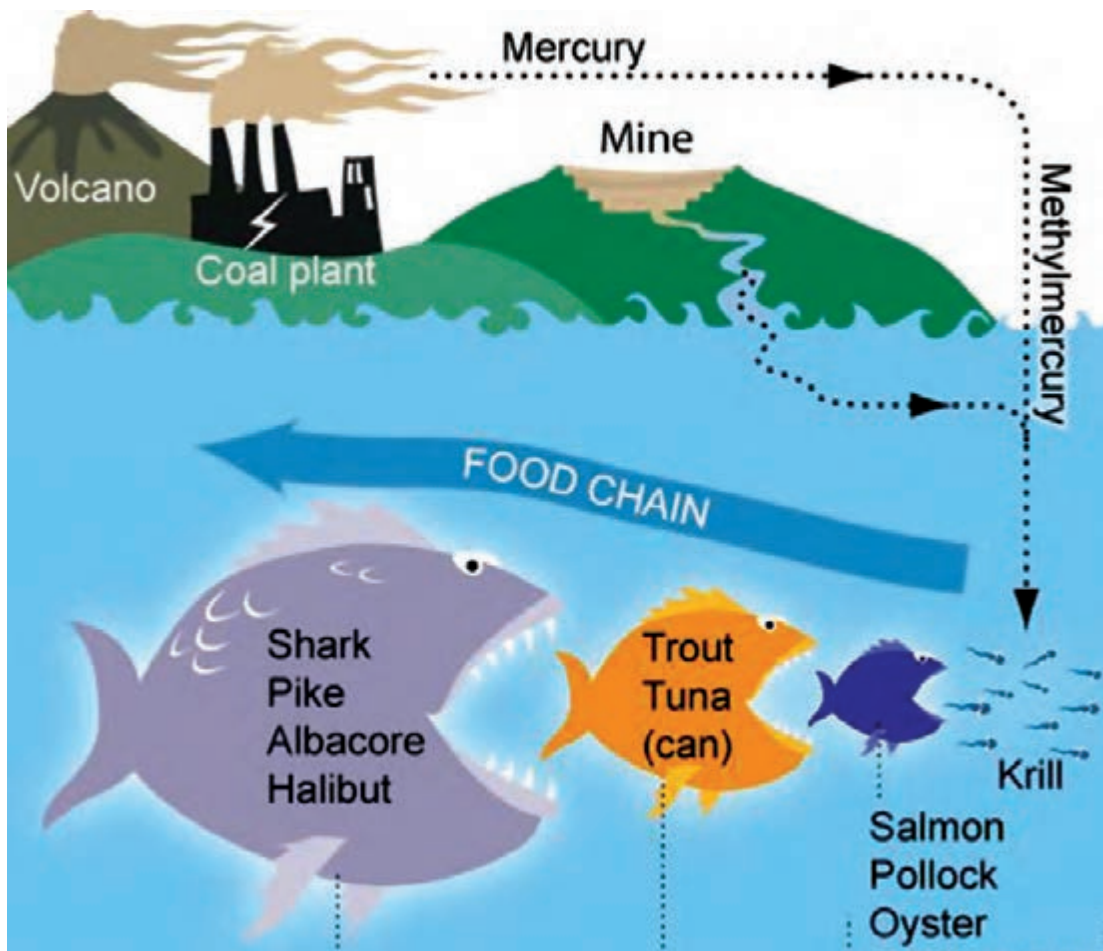
- الف) سوختگی پوست
- ب) آسیب کلیوی
- ج) اسهال و استفراغ
- د) آسیب بینایی

۴ کدام یک از فلزهای سنگین زیر در پساب‌های شهری یافت می‌شود؟

- الف) سرب
- ب) کادمیوم
- ج) جیوه
- د) آرسنیک

با توجه به شکل زیر، در مورد چگونگی ورود فلز جیوه به بدن بحث کنید.

بحث کلاسی

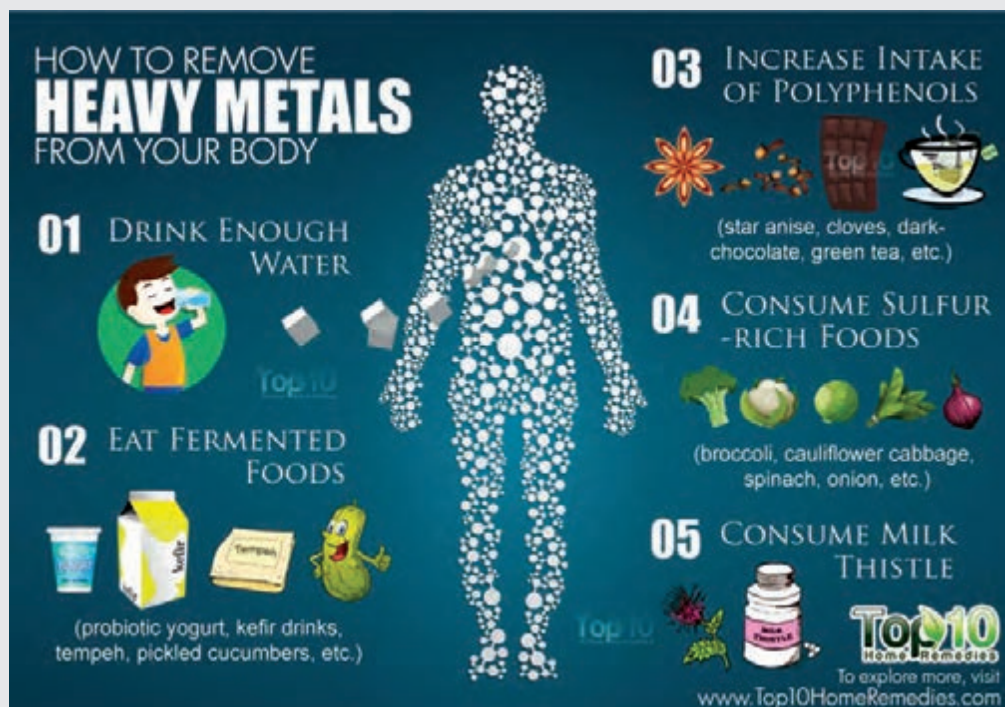

شکل ۸

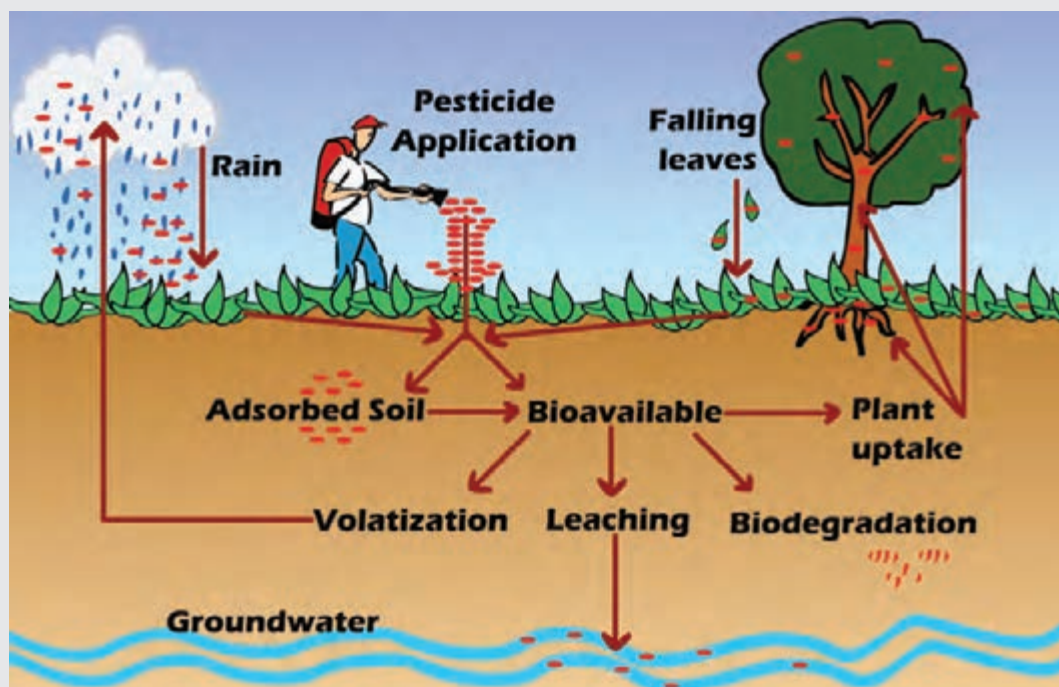
با توجه به شکل زیر، در مورد راه‌های زدودن فلزات سنگین از بدن بحث کنید.

شکل ۹

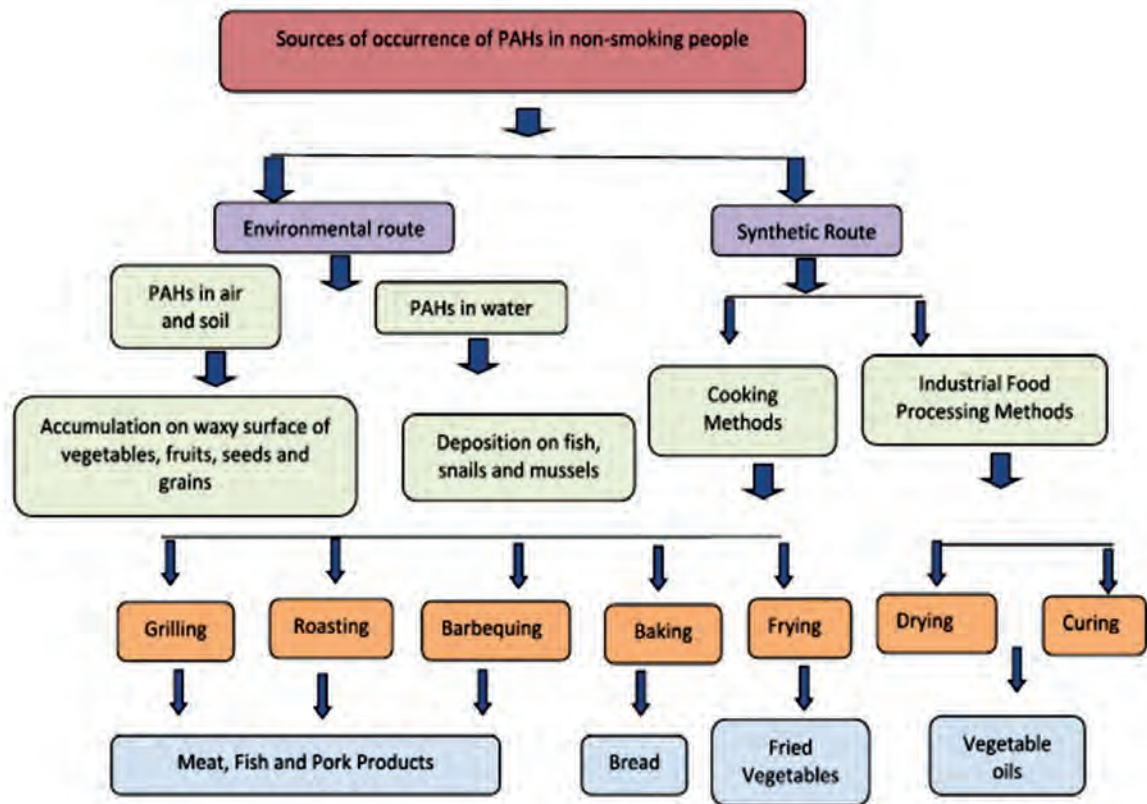

باقی مانده آفت کش‌ها یکی دیگر از آلاینده‌های زیست محیطی است. چرخه موجود در شکل زیر را تفسیر کنید.

شکل ۱۰

یکی دیگر از آلاینده‌های زیست محیطی هیدروکربن‌های چندحلقه‌ای (PAH) هستند که از منابع طبیعی (محیط زیست) یا در نتیجه فرایندهای صنعتی به وجود می‌آیند. نمودار زیر راه‌های ورود این ترکیبات را به مواد غذایی نشان می‌دهد.

نمودار ۳

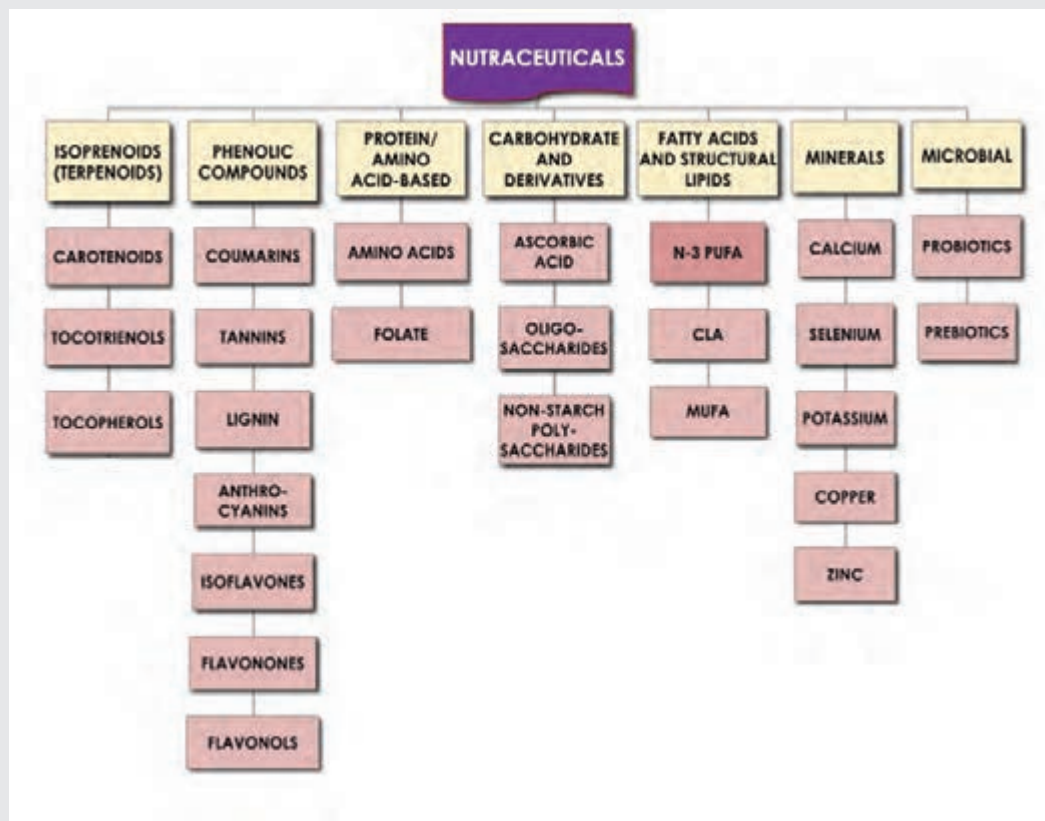
- ۱ منابع طبیعی تولیدکننده PAH در طبیعت کدام‌اند؟
- ۲ چه راهکارهایی برای کاهش تولید PAH در مواد غذایی پیشنهاد می‌کنید؟
- ۳ چند مورد از راه‌های تولید PAH در فرآوری مواد غذایی را نام ببرید؟

پرسش

در شکل زیر اصلی‌ترین گروه‌های ترکیبات موسوم به غذا- دارو نشان داده شده است. در مورد اهمیت فیزیولوژیکی هریک از این موارد بحث کنید.

نمودار ۴

هریک از هنجریان درباره یکی از موارد غذا- داروی فوق، متن کوتاه به زبان انگلیسی (شامل منبع، موارد سلامتی بخش و ساختمان شیمیایی) از سایت‌های معتبر تهیه، ترجمه و در کلاس ارائه نمایند.

ارزشیابی:

ارزشیابی در این درس براساس شایستگی است. برای هر پودمان یک نمره مستمر (از ۵ نمره) و یک نمره شایستگی پودمان (نمرات ۱، ۲ یا ۳) باتوجه به استاندارد عملکرد جدول زیر برای هر هنرجو ثبت می‌شود. امکان جبران پودمان‌ها در طول سال تحصیلی برای هنرجویان و بر اساس برنامه‌ریزی هنرستان وجود دارد.

الگوی ارزشیابی پودمان پنجم

نمره	استاندارد (شاخص‌ها، داوری، نمره‌دهی)	نتایج	استاندارد عملکرد	تکالیف عملکردی (شایستگی‌ها)
۳	تجزیه و تحلیل مفاهیم و اصطلاحات فنی و تخصصی متداول در صنایع غذایی از منابع انگلیسی	بالاتر از حد انتظار		کاربرد مفاهیم و اصطلاحات فنی و تخصصی
۲	بررسی و کاربرد مفاهیم و اصطلاحات فنی و تخصصی متداول در صنایع غذایی از منابع انگلیسی	در حد انتظار (کسب شایستگی)	بررسی و تحلیل مفاهیم و اصطلاحات فنی و تخصصی متداول در صنایع غذایی از منابع به زبان انگلیسی	
۱	ترجمه و درک مفاهیم و اصطلاحات پرکاربرد در صنایع غذایی از منابع انگلیسی	پایین‌تر از حد انتظار (عدم احراز شایستگی)		
				نمره مستمر از ۵
				نمره شایستگی پودمان از ۳
				نمره پودمان از ۲۰

- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱.
- استاندارد شایستگی حرفه صنایع غذایی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش، ۱۳۹۲.
- استاندارد ارزشیابی حرفه صنایع غذایی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش، ۱۳۹۳.
- راهنمای برنامه درسی رشته صنایع غذایی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش، ۱۳۹۴.
- برنامه درسی درس دانش فنی تخصصی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی فنی و حرفه‌ای و کاردانش، ۱۳۹۶.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی جهت ایفای نقش خطیر خود در اجرای سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، مشارکت معلمان را به‌عنوان یک سیاست اجرایی مهم دنبال می‌کند. برای تحقق این امر در اقدامی نوآورانه سامانه تعاملی بر خط اعتبارسنجی کتاب‌های درسی راه‌اندازی شد تا با دریافت نظرات معلمان درباره کتاب‌های درسی نونگاشت، کتاب‌های درسی را در اولین سال چاپ، با کمترین اشکال به دانش‌آموزان و معلمان ارجمند تقدیم نماید. در انجام مطلوب این فرایند، همکاران گروه تحلیل محتوای آموزشی و پرورشی استان‌ها، گروه‌های آموزشی و دبیرخانه راهبری دروس و مدیریت محترم پروژه آقای محسن باهو نقش سازنده‌ای را بر عهده داشتند. ضمن ارج نهادن به تلاش تمامی این همکاران، اسامی دبیران و هنرآموزانی که تلاش مضاعفی را در این زمینه داشته و با ارائه نظرات خود سازمان را در بهبود محتوای این کتاب یاری کرده‌اند به شرح زیر اعلام می‌شود.

اسامی دبیران و هنرآموزان شرکت کننده در اعتبارسنجی کتاب دانش فنی تخصصی - کد ۲۱۲۳۷۱

ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت	ردیف	نام و نام خانوادگی	استان محل خدمت
۱	مهرزاد صیاد	قزوین	۱۰	مرجان شاملو	خراسان رضوی
۲	الهام ظفرمختاریان	آذربایجان غربی	۱۱	مژگان بلالی	البرز
۳	فریبا محمدی الستی	آذربایجان شرقی	۱۲	علی توحیدی	خراسان شمالی
۴	مرضیه سلامی	خراسان رضوی	۱۳	حسین ابراهیمی	شهرستانهای تهران
۵	شریتا سلیمی	اردبیل	۱۴	مهری تمیزی فریمانی	یزد
۶	علیرضا کشاورزبان رونیزی	فارس	۱۵	مرجان بهزادی مقدم	البرز
۷	مریم رفسنجانی فیروزی	کرمان	۱۶	میترا سلام زاده	اردبیل
۸	فاطمه نجفی	همدان	۱۷	حسین وکیلی	خوزستان
۹	جواد شاه بندری	اصفهان	۱۸	یاسر محمدی	کرمان

هنرآموزان محترم، هنرجویان عزیز و اولیای آنان می توانند نظر اصلاحی خود را درباره مطالب کتاب‌های درسی از طریق سامانه «نظرسنجی از محتوای کتاب درسی» به نشانی «nazar.roshd.ir» یا نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۴۸۷۴ - ۱۵۸۷۵ ارسال کنند.

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی